

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
(FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI)**

**ÇAĞDAŞ İRAN ŞAİRLERİNDEN MÎRZÂDE-İ ‘İŞKÎ’NİN HAYATI,
ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELEK BODUR

ANKARA 2013

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
(FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI)**

**ÇAĞDAŞ İRAN ŞAİRLERİNDEN MÎRZÂDE-İ ‘İŞKÎ’NİN HAYATI,
ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELEK BODUR

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. HİCABÎ KIRLANGIÇ

ANKARA 2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOĞU DİLLERİ VE EDEBİYATLARI ANABİLİM DALI
(FARS DİLİ VE EDEBİYATI BİLİM DALI)

ÇAĞDAŞ İRAN ŞAİRLERİNDEN MÎRZÂDE-İ ‘İŞKÎ’NİN HAYATI,
ESERLERİ VE EDEBÎ KİŞİLİĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MELEK BODUR

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. HİCABİ KIRLANGIÇ

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ:

ADI VE SOYADI

İMZASI

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

TEZ SINAVI TARİHİ :

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (...../...../.....)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı
Melek BODUR

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
KISALTMALAR.....	IV
TRANSKRİPSİYON ALFABESİ.....	V
GİRİŞ.....	1
 XIX. ve XX. Yüzyılda İran'ın Siyasi ve Sosyal Durumu.....	1
Kültürel Durum.....	16
 BİRİNCİ BÖLÜM.....	24
 DÖNEM EDEBİYATINA GENEL BİR BAKIŞ.....	24
1. Meşrutiyet Dönemi Öncesi İran Edebiyatı.....	24
1.1. Şiir.....	24
1.2. Nesir.....	28
2. Meşrutiyet Dönemi İran Edebiyatı.....	30
2.1. Şiir.....	30
2.2. Nesir.....	39
3. Pehlevî Dönemi İran Edebiyatı.....	49
3.1. Şiir.....	49
3.2. Nesir.....	51
 İKİNCİ BÖLÜM.....	54
 MÎRZÂDE-İ 'İŞKÎ.....	54
2.1. Hayatı:.....	54
2.1.1. Ölümü:.....	63

2.2. Eserleri:.....	83
2.2.1. Manzum Eserleri:.....	83
2.2.1.1.Özgürlük ve Vatan Hakkındaki (Meşrutiyet Temalı) Şiirleri:.....	84
2.2.1.2. Cumhuriyet Temalı Şiirleri:.....	105
2.2.1.3. Övgü Temalı Şiirleri:.....	131
2.2.1.4. Zindan Temalı Şiiri:.....	137
2.2.1.5. Hiciv Temalı Şiirleri:.....	139
2.2.1.6. Tabiat Tasviri Temalı Şiirleri:.....	150
2.2.2. Mensur Eserleri:.....	157
2.2.2.1. Makaleleri:.....	157
2.2.2.2. Piyesleri:.....	170
2.3. Edebî Kişiliği, Dili ve Üslubu:.....	193
SONUÇ	205
ÖZET	207
ABSTRACT	208
KAYNAKÇA	209
DİZİN	213
EKLER	217

ÖNSÖZ

İran’da meşrutiyet yönetimine geçilmesi için girişimde bulunulduğu ve halkın özgürlüğünü kazanmak için mücadele ettiği dönemde, 1894-1925 yılları arasında yaşayan Mîrzâde-i ‘İşkî, üzüntü ve sıkıntı içinde bir hayat geçirmiştir. Gençliğinin ilk yıllarından itibaren siyasi faaliyetlerin içerisine girmiş, vatan ve özgürlük için mücadele vermiştir. Ortaya koyduğu eserlerin içeriğini genelde uğruna savaş verdiği düşünceleri oluşturmuştur. Bu düşüncelerini, İstanbul’da bulunduğu sıralarda derslere girerek edindiği edebiyat bilgisiyle birleştirip, İran edebiyatına yenilikler getirmeye çalışmıştır. Gerek kurduğu gazetede, gerekse de diğer gazetelerde yazdığı makalelerle, meşrutiyet taraftarlarına destek veren ‘İşkî, hapse düşmesine ve tehlikede olduğunu bilmesine rağmen ömrünün sonlarına kadar mücadelesini sürdürmeye devam etmiştir.

Ülkemizde, çağdaş İran edebiyatının önemli temsilcilerinden Mîrzâde-i ‘İşkî ve eserleri hakkında bugüne kadar kapsamlı bir çalışma yapılmamıştır. İran’ın yakın tarihinde önemli bir rol oynayan meşrutiyet döneminin öncesinde ve sonrasında yaşanan değişimlerin, Türk edebiyatına ve siyasetine yansımalarının incelenmemiş olması, bu bağlamda da döneme damgasını vuran Mîrzâde-i ‘İşkî gibi önemli şairler hakkında araştırma yapılmaması büyük bir eksikliktir. Bu eksikliğin giderilmesi amacıyla yüksek lisans tez konusu olarak bu araştırma seçilmiştir. Ayrıca İran’da meşrutiyet döneminde yaşanan gelişmelerin Türk edebiyatına yansımaları da bu konunun seçilmesinde etkili olmuştur. Çalışmamızı hazırlarken İranlı ediplerin ve

araştırmacıların ‘İşkî hakkında yayınlamış oldukları eserler dikkatlice incelenmiştir. Çalışmanın girişinde, şairin hayatına ve edebî kişiliğine nasıl bir etki bıraktığını gözlemlememiz açısından, dönemin önemli tüm siyasi, sosyal ve kültürel olayları verilmeye çalışılmıştır.

Birinci bölümde, şairin edebî üslubunun şekillenmesinde rol oynayan meşrutiyet dönemi ve öncesi ile Pehlevî dönemi edebiyatı anlatılmıştır. Tezimizin ikinci bölümünde ise ‘İşkî’nin hayatı ve eserleri hakkında tanıtıcı bilgi verilmiş olup, nazım ve nesir tarzındaki eserleri incelenmeye çalışılmıştır. Bu eserler doğrultusunda edebî kişiliği, dili ve üslubu ele alınmıştır. Çeşitli nazım şekillerinde yazmış olduğu şiirler sınıflandırılarak fişlenmiştir. ‘İşkî’nin, şiirlerini, hangi tarihte ve hangi amaca yönelik yazmış olduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bunun sonucunda yaklaşık 6 tema tespit edilmiş ve bu temalar numaralandırılarak her temaya çeşitli nazım şekillerinde yazmış olduğu aynı içerikteki bazı şiirleri örnek olarak verilmiştir.

Son olarak çalışmam süresince bana özveriyle yardım eden, bütün hoşgörüsü, yol göstericiliği ve bilimsel katkıları ile bu tezin ortaya çıkmasını sağlayan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ’a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez çalışmamızın her aşamasında yönlendirici tavsiyeleri ve değerli önerileri ile önemli katkılarda bulunan, sahip olduğu kaynak eserleri benimle paylaşan ve yardımlarını eksik etmeyen hocam Doç. Dr. Abdüsselam Bilgen’e şükranlarımı

sunarım. Ayrıca önerileri ve sağladıkları desteklerden dolayı Prof. Dr. Mürsel Öztürk'e ve Öğr. Gör. Dr. Soner İşimtekin'e en derin saygılarımla teşekkür ederim. Çalışmamızın her aşamasında benden desteklerini esirgemeyen değerli çalışma arkadaşlarım Arş. Gör. Esin EREN SOYSAL'a, Arş. Gör. Can KAYGIN'a, Arş. Gör. Ümit GEDİK'e, Arş. Gör. Ayşe Gül FİDAN'a, Arş. Gör. Emine ÖZKAN'a ve Arş. Gör. Dilek SAKAROĞLU'na derin şükranlarımı sunarım.

Arş. Gör. Melek BODUR

2013

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.m.	: Aynı makale
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ev.	: Çeviren
Nkl.	: Nakleden, Nakledilmiştir
s.	: Sayfa
vb.	: ve benzeri

TRANSKRİPSİYON ALFABESİ

Bu çalışmada Farsça ve Arapça yer adlarının ve özel isimlerin Türkçeye çevrilmesinde, aşağıda verilen Türkçe İslam Ansiklopedisi transkripsiyon sistemi kullanılmıştır.

ا : a آ : â

ص : ş

ب : b

ض : z

پ : p

ط : t

ت : t

ظ : z

ث : s

ع : ‘

ج : c

غ : ğ

چ : ç

ف : f

ح : h

ق : k

خ : ħ

ک : k

د : d

گ : g

ذ : z

ل : l

ر : r

م : m

ز : z

ن : n

ژ : j

و : v

س : s

ه : h

ش : ş

ی : y

GİRİŞ

XIX. ve XX. Yüzyılda İran'ın Siyasi ve Sosyal Durumu

Muhammed Şâh'ın ölümünden sonra Kaçar silsilesinin IV. şâhı olan Nâşıru'd-dîn Şâh, 1848 yılında Tebriz'den Tahran'a gelerek tahta oturdu ve Mîrzâ Takî Hân Emîr Kebîr'i kendisine sadrazam tayin etti.¹ Bu yeni sadrazam, siyasi, iktisadî ve idarî bakımdan karışık olan ülkenin durumunu iyileştirmek için önemli adımlar atmaya başladı. İlk olarak gelirleri arttıran ve harcamaları buna göre ayarlayan dengeli bir bütçe programını yürürlüğe koydu; endüstri ve tarımı özendiren çeşitli kararlarla devleti yeni gelirler sağladı. Birçok kişiyi teknik eğitim almak ve öğrenim görmek üzere Rusya'ya gönderdi. Ülke genelinde imar faaliyetlerine girişti ve öncelikle Tahran'da bir çarşı ile (Bâzâr-ı Emîr) şehre su getiren bir kanal, Şiraz'da bir hisar, İsfahan'da ticarî merkez, Muhammere'de kışla inşa ettirdi. Modern bir ordu kurmak ve askerin eğitiminde Ruslar ile İngilizler'in etkisini azaltmak için İtalyan ve Avusturya'lı subaylardan faydalandı; silah ve mühimmat ithalatını asgari seviyeye düşürmek amacıyla Tahran, Horasan ve Azerbaycan'da fabrikalar kurdu. Yaptığı en önemli hizmetlerden biri, ülkede Avrupa tarzında ilköğretim kurumu olan Daru'l-funûn'u kurmasıdır.²

Mîrzâ Takî Hân, İran için yaptığı bütün bu ıslahatlara rağmen Nâşıru'd-dîn Şâh'ın emri üzerine öldürülerek yerine Mîrzâ Âkâ Hân Nûrî getirildi. Daha sonra Şâh, 1871 yılında Mîrzâ Hüseyin Hân Sipehsâlâr'ı İstanbul'dan çağırarak ona

¹ Yahyâ Âryenpûr, *Ez Şabâ tâ Nîmâ*, İntişârât-i Zuvvâr, C. I, Tahran, 1993, s. 223.

² *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. XI, İstanbul, 2005, s. 137.

Şadru'l-'A'zam unvanını verdi. Sipehsâlâr, Şâh'ın, Avrupa devletlerinin yapısı ve bu devletlerin gelişmeleri hakkında bilgi sahibi olmasını istiyordu. Nâşîru'd-dîn Şâh, Sipehsâlâr'ın teşvikiyle 1873 yılında ilk Avrupa seferine çıkmıştır. Ancak bazı kimseler bu durumdan rahatsız olup mollalara, Sipehsâlâr'ın İran'ı Avrupa ülkesi haline getireceğini ve demiryolu imtiyazını İngilizlere vereceğini söylemiştir. Bunun üzerine mollalar, Nâşîru'd-dîn Şâh'a bir mektup yazarak, Sipehsâlâr'ı kendisiyle birlikte Tahran'a getirmemesi yönünde istekte bulunmuşlardır. Şâh, Gîlân hâkimliğini Sipehsâlâr'a vererek o dönemde önemli bir nüfuza sahip olan mollaların isteğini yerine getirmiştir.³ Nâşîru'd-dîn Şâh, 1889 yılında resmî bir davetle tekrar Avrupa'ya gitti. Bu yolculuğu sırasında Şâh'ın yanında Sipehsâlâr'ın yerine geçen Emînu's-salţanâ vardı. Fakat Avrupa'ya düzenlenen bu seyahatlerin hiçbir faydası olmadı. Şâh, bu seyahatten döndükten sonra Emînu'd-devle'ye, Kânûn adında bir ferman hazırlaması ve bunu *Ahter* gazetesinde yayınlaması yönünde bir talimat verdi. Ancak Şâh daha sonra bu politikasından vazgeçti.⁴

Nâşîru'd-dîn Şâh'ın, Rusya ve İngiltere gibi devletlerden borç alarak yaptığı Avrupa seferleri, İran'ın maliyesine aşırı derecede zarar vermeye başladı. İki devlet verdikleri borçları, İran'a ağır şartlar yükleyerek, imtiyaz olarak geri alıyorlardı. Bu art arda alınan borçlar, İran devletini, onların diğer şartlarına ve isteklerine boyun eğmeye mecbur bırakıyordu. Buna göre İngilizler, meşrutiyet hareketinden önce Julius Reuter aracılığıyla, Tahran-Bûşehr telgraf hattı çekme, Hazar Denizi'nden Fars Körfezi'ne kadar uzanan demiryolu ve tramvay hattı kurma, maden çıkarma,

³ Ahmed Kisrevî, *Târih-i Meşrûte-i İran*, İntişârât-i Şehrâzât, Tahran, 2010, s. 18-19.

⁴ *Aynı eser*, s.21.

ormanlardan faydalanma gibi imtiyazları elde ettiler. Kârun'daki gemicilik imtiyazı Lynch kardeşlere, Bânk-ı Şâhinşâhî'nin imtiyazı Reuter'e, tütün imtiyazı Talbot'a ve son olarak petrol imtiyazı William Knox d'arcy'ye verildi. Ruslar da İran'ın kuzey eyaletlerinde önemli şose yolları yapmaya başladılar ve Nâşîru'd-dîn Şâh'ın Rusya'ya yaptığı ikinci seferden faydalanarak, İran'da Kazak tugayı kurmak için İran ile görüş birliği sağladılar. Daha sonra da Bânk-ı İstikrâzî'nin idaresini ele geçirdiler.⁵

Nâşîru'd-dîn Şâh'ın verdiği imtiyazlardan en çok ses getireni tütün imtiyazı olmuştur. 1890 yılında İran'ın tütün üretimi, alım ve satımı elli yıllığına Talbot'a bırakılmıştır. Bunun karşılığında Şâh'a ya da hükümete, on beş bin pound ve yıllık kendi payının ¼ ü ödenecekti.⁶ Ancak bu anlaşma tüccarın sert tepkisiyle karşılaştı. Zira yabancılara düşük miktarda sattıkları tütünü kendileri yüksek miktarlar ödeyerek satın alıyordu. Tüccarlar, Emînu'd-devle aracılığıyla Şâh'a mektup yazıp şikâyetlerini dile getirdiler, ancak Şâh ve Emînu'd-devle'den istedikleri cevabı alamadılar. Bunun üzerine halk yavaş yavaş tepkisini göstermeye başladı. Birçok şehirde ayaklanmalar ortaya çıktı ve bunlara ulema önyak oldu. Tebriz'de Hacı Mîrzâ Cevâd, İsfahan'da Âkâ Necefî ve Tahran'da Mîrzâ Muhammed Hasan Âştîyânî bu ayaklanmaların başını çekti.⁷ Ulema bu sorunu çözmek için çeşitli yollar düşündü ve bunun üzerine Mîrzâ Şîrâzî tütün içmenin haram olduğu yönünde bir fetva yayınladı. Bu fetvanın yayınlanması ile halk, imtiyaz karşıtı siyasi mücadelesini, kendisine şeri' ve dinî bir görev addetti. Tütün satılan dükkânlar

⁵ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. I, s. 224.

⁶ Edward Browne, *İnkılâb-ı Meşrûtiyet-i İran*, Tahran, 1997, s. 47.

⁷ Kisrevî, *a.g.e.*, s. 27.

kapatılarak, birçok tütün ateşe verildi.⁸ Makamını tehlikede gören Şâh, şirket ile görüşerek 500.000 sterlin tazminat ödeme karşılığında imtiyaza son verdi. Şâh, bu parayı yeni kurulmuş olan Şâhinşâhî bankasından alarak şirkete verdi.⁹

Lord Curzon, İran'ın XIX. yüzyılın sonları ve XX. yüzyılın başlarındaki iktisadî durumu şu şekilde nitelendirmiştir: “Köylerdeki felaketin şiddetlenmesi, işi köylü çocukları satmaya kadar götürdü. Vergileri ödemek için küçük yaştaki çocukların hatta genç köylülerin satılması Loristan, Sistan, Horasan ve Kirman eyaletlerinde olağan bir durum haline gelmişti. Belucistan köylüleri, açlıklarını karpuz kabuğu dışında başka bir şeyle gideremiyorlardı. Sistan ve Belucistan'daki devletin reayaları açlıktan ve perişanlıktan ot yiyorlardı ve hayvanlar gibi çıplak yaşıyorlardı.”¹⁰

İran'ın kapalı iktisadî, şehirli ve köylü topluluklara egemen olan toplumların siyasi ve askerî sultasından kaynaklanmaktaydı. XIX. yüzyılda İran iktisadî için bir sarsıntı ve değişim dönemi başladı. İmparatorlukların rekabetinin, serbest ticaretin, teknolojinin ve demokrasi gibi etkenlerin zuhur ettiği XX. yüzyılda, İran'ın iktisadî, siyaseti gibi dengesini yitirdi. Bunun yanında gümüş değerinin hızla düşmesi ve sarayın harcamaları da enflasyonu yükseltti.¹¹

⁸ Browne, *a.g.e.*, s. 64.

⁹ Kisrevî, *a.g.e.*, s. 29.

¹⁰ Alî Ekber Emînî, *Goftimân-i Edebiyât-i Siyâsî-i Irân der Âsitâne-i do İnqılâb*, Tahran, 2011, s. 122.

¹¹ Aynı eser, s. 122-123.

Bu dönemde, halkın ve ülkenin durumundan büyük üzüntü duyan bazı kimseler, halkı durumdan haberdar etmeye çalıştılar. Bu kişilerin başında Mîrzâ Melkum Hân ve Seyyîd Cemâleddîn Afgânî gelir.

Seyyîd Cemâleddîn Afgânî, II. Abdülhamid'in Pan-İslamist siyasetine ilgi duymuş ve Şii İran'ın da bu İslam birliğine katılmasını istemiştir. Sultan II. Abdülhamid'in izni ile Tahran'a giden Afgânî, başta Nâsîru'd-dîn Şâh olmak üzere İran devlet ricali ve uleması ile görüşmüş ve İslam birliğine katılmalarını tavsiye etmişti. Ancak İranlılar, Osmanlı önderliğindeki bu Pan-İslamizm hareketine katılmak istememişlerdir. Bunu hem Şiilikten ayrılmamak ve hem de Türk hâkimiyetine girmemek için yapmışlardır.¹²

İran'ın istibdatçı hükümetinin ateşli muhalifi, özgürlükçü düşüncelerin ve İslam birliğinin savunucusu olan Seyyîd Cemâleddîn'in Şâh ile ilk irtibatı, makaleler vasıtasıyla oldu. Bu makalelerin Şâh'ı etkilemesi üzerine Cemâleddîn, Tahran'a davet edildi ve saltanat şûrasının üyesi seçildi. Bu konu, Emînu's-saltânâ'nın onu kıskanmasına sebep oldu ve Osmanlı elçisini, Cemâleddîn'i sürgüne yollaması yönünde kışkırttı. Şâh'a, Cemâleddîn'in karışıklığa neden olacağını ve bazı kanunlar yayınlaması üzerine Hindistan, Mısır ve Türkiye'den sürgün edildiğini söyleyerek Şâh'ı, Seyyîd Cemâleddîn'in İran'dan sürülmesi yönünde ikna etti.¹³

¹² Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s. 99.

¹³ Sir Percy Sykes, *Târih-i Îrân*, Çev. Seyyîd Muhammed Taqî Fehr Dâi Gîlânî, C. II, Tahran, 1998, s. 564-565.

Seyyîd Cemâleddîn, Avrupa'ya seferi sırasında Nâşîru'd-dîn Şâh'la görüştü. Nâşîru'd-dîn Şâh, onun yurtdışında kalmasının İran'da kalmasından daha tehlikeli olacağı düşüncesiyle, kendisiyle birlikte İran'a getirdi. Cemâleddîn, bunu fırsat bilerek inkılâp yanlısı düşüncelerini yayınlamaya başladı. Bunun üzerine Şâh onu tutuklamayı istedi, ancak Cemâleddîn kaçarak Abdülazîm'e¹⁴ sığındı. 7 ay burada kaldı ve Şâh'tan kendisini bırakmasını istedi. Sonunda bulunduğu yerde tutuklanan Cemâleddîn, tekrar 1890 yılında İran'dan sürgün edildi. İran'ın eskimiş saltanat rejimini eleştiren kişilerden Melkum Hân'ın yanına giderek, burada birlikte *Ķânûn* gazetesini çıkarmaya başladılar. Melkum Hân, Paris'te bir Ermeni okulunda tahsil görmüş ve sonraları İran'a gelmiştir. Burada Ferâmûşhâne¹⁵ kurarak halkın çoğunun bu encümenin üyeleri olmasını sağlamıştır. Bu encümene karşı çıkan Nâşîru'd-dîn Şâh, onun üyelerini tutuklatıp, Melkum Hân'ın da İran'dan ihraç edilmesi için emir vermiştir. 1872 yılında Londra'da İran elçisi olan Melkum Hân, prens lakabını aldı. Nâşîru'd-dîn Şâh, 1889 yılında İngiltere'ye giderek Melkum Hân'a bir piyango dairesinin imtiyazını verdi. Melkum Hân da büyük bir meblağ karşılığında bu idareyi bir İngiliz şirketine devretti.¹⁶

Nâşîru'd-dîn Şâh, her ne kadar ülkesi için ıslahat yapma girişiminde bulunsa da bunlar, başarısızlıkla sonuçlanmış, yabancılara verilen imtiyazlar, Avrupa

¹⁴ Abdülazîm, günümüzde Rey şehri olarak bilinen, Tahran'a yakın bir yerdir.

¹⁵ Diğer adı Faramason locası olan bu cemiyet, çok eski bir teşkilat olup Kilise Binaları Birliği olarak Ortaçağ'da faaliyet göstermiş ve localar vasıtasıyla faaliyetine devam etmiştir. Daha sonra siyasi kulüpler şeklinde yaygınlaşarak Fransa, İngiltere, İtalya ve diğer Avrupa ülkelerinden doğuya doğru yayılmıştır. İran'da bu fırkaya giren ilk şahıs Asker Han isimli Kaçar şehzadesi olup Fransa elçiliğinde bulunmuştur. Ondan sonra İngiltere'deki ilk İran elçisi olan Mîrzâ Ebu'l Hasan Hân Şîrâzî bu locaya girmiştir. Locaların İran meşrutiyet hareketine etkisi büyük olmuştur. Mehdî Enşârî, *Şeyh Fazlullah Nûrî ve Meşrutîyet*, Tahran, 1997, nkl. Yılmaz Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, Bakış Yayınları, İstanbul, 2006, s. 270.

¹⁶ Sykes, a.g.e., s. 567.

seyahatleri için alınan borçlar ülkenin durumunun giderek zayıflamasına sebep olmuştur.

Nâşıru'd-dîn Şâh öldükten sonra yerine ülke idaresi konusunda tecrübesiz olan oğlu Muzafferu'd-dîn Şâh geçti. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Nâşıru'd-dîn Şâh'ın elli yıllık saltanatı boyunca yaptığı işler ve meydana gelen olaylar ülkeyi çok zor bir duruma soktu. Bu durumdan hoşnutsuz olan halk, Muzafferu'd-dîn Şâh döneminde yavaş yavaş olayların farkına vararak tepkisini ortaya koymaya başladı. Böylece ülke içinde yaşananlar ve bunun yanında dünya çapındaki değişimler meşrutiyet hareketinin zeminini hazırladı.

İran, meşrutiyet inkılâbının ortaya çıktığı sıralarda geri kalmış bir tarım ülkesiydi. Köylerde ve göçebe aşiretlerin arasında feodal bir yapı hüküm sürmekteydi. Kirman ve Belucistan gibi ülkenin güneydoğu eyaletlerinde kölelik mevcuttu. Köylü ve esnaf Türkiye'ye, Rusya'ya ve özellikle Kafkas petrol madeninde çalışmak için Bakü'ye gidiyorlardı. Bunun yanında milletin omzuna ağır vergiler yükleniyordu.¹⁷ Daha önce bahsettiğimiz imtiyazlar sonucunda ise İranlı tüccarlar, İngiltere ve Rusya gibi büyük sermayedarların ülke içinde kurdukları şirketlerle rekabet edemiyordu. Ülke içinde yaşanan bütün bu ekonomik sıkıntılar, meşrutiyet hareketine ortam hazırladı.

XIX. yüzyılda, dünyanın çeşitli noktalarında ise hükümet yapısı ve kanun adına bazı gelişmeler yaşanmaktaydı. İngiltere'de ıslahat kanunları tanzim edilerek

¹⁷ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. II, s. 2-3.

parlamento kürsüleri oluşturulmuştur. Danimarka, Macaristan ve Almanya gibi ülkelerde meşrutiyet ilan edilmiştir. Osmanlı ülkesinde de Mithat Paşa tarafından Kânûn-i Esâsî hazırlanarak II. Abdülhamid'in onayına sunulmuştur.¹⁸ Diğer bir gelişme ise Asya ülkeleri üzerinde büyük etkisi olan 1905 Rus inkılâbıdır. Hükümet karşıtı olan Rus halkının mücadelesinin amacına ulaşması, istibdada karşı kendi mücadelesini vermeye başlamış olan İran halkını daha kararlı hale getirmiştir. Spector'ın şu sözleri bunu destekler niteliktedir: “*Bu inkılâp, İran meşrutiyet inkılâbının çeşitli aşamalarında yer almıştır.*”¹⁹

Kuzey şehirleri, tüccar ve esnaf yoluyla halka ulaşan haberler, İran'daki mevcut fikrî değişimi daha da genişletti. Halk, kanuna dayalı bir düzen ve millî şûra meclisinin kurulmasını istiyordu. Bu isteklerini gerçekleştirmek için Tahran başta olmak üzere Meşhed, Kirman, Fars ve diğer yerlere sirayet eden ayaklanmalara başladılar.²⁰ Halkın bu coşkusundan dolayı tehlike hissine kapılan Şâh, 1906 yılında meşrutiyet fermanını kabul ederek millî şûra meclisinin açılmasına karar verdi. Bu meclisin ilk vazifesi, Kânûn-i Esâsî'nin tedvini için merkezî bir komite seçmektir. Kânûn-i Esâsî hazırlanırken meclisin de kanunları incelemesi gerektiği hususunda bir kargaşa ortaya çıktı. Ancak sonunda Kânûn-i Esâsî, Şâh ve meclis tarafından imzalandı. Bu, Muẓafferu'd-dîn Şâh'ın son işi oldu ve bir süre sonra hayata veda etti.²¹

¹⁸ Abdalhôdî Hâirî, *Teşeyyo' ve Meşrûtiyet der Îrân*, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, 2002, s. 15-16.

¹⁹ Aynı eser, s. 20.

²⁰ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. II, s. 3.

²¹ Sykes, *a.g.e.*, s. 574.

Muzafferu'd-dîn Şâh'tan sonra saltanata geçen Muhammed Alî Şâh'a karşı halkın güveni yoktu. Saltanata geldikten sonra meşrutiyet inkılâbını ortadan kaldırmak için Rusların himayesi ve teşvikinden yararlanarak bu yönde çalışmalara başladı. Muhammed Alî Şâh'ın bu tutumunun nedeni, meşrutiyetin dinle zıt olduğunu düşünmesiydi. O ve taraftarı olan ruhaniler, şeri' kanunları koruma bahanesiyle, şeriata dayalı istibdat yönetimini, daha önceden istibdatçıların dilinde kullanılır hale gelmiş olan “şeriata ait” ya da “şeriata uygun meşrutiyet” tabiriyle özetleyerek, hem içerik hem de şekil bağlamında, meşrutiyet ve onun temel dayanağı olan parlamenter sistemle savaşa kalkışmışlar ve eski bir mücadeleyi yeni bir tarzla gündeme getirmişlerdir.²² Rusların ise meşrutiyete sıcak bakmamasının nedeni, İngilizlerin, meşrutiyet liderlerinin ve meclis temsilcilerinin nüfuzundan faydalanarak devleti ve meclisi onlara karşı kışkırtacaklarını, bu şekilde kendilerinin siyasi ve iktisadî bakımdan tehlikeye düşeceklerini ve İran pazarındaki etkilerini yitireceklerini düşünmesiydi. Milletin ve meclisin sarayla çatışması ve istibdat unsurları Tahran'da ve vilayetlerde devam etmekteydi. Reşt, Tebriz, İsfahan, Yezd, Kirman ve Kum gibi şehirlerin durumu karışık. Ulema ve ruhaniler sırtını halka dayamıştı. Tahran'da ve eyaletlerde çeşitli encümenler kuruluyor ve bunlar günden güne artıyordu. Halkın çoğunu ayaklanmaya teşvik eden gazeteler yayınlanıyordu. Üyeleri arasında ruhaniler ve tüccarların bulunduğu ilk meclis, İran'ın en iyi meclisiydi. Ancak temsilciler, dünya siyasetinden ve dünyada olup bitenlerden habersizdi, inkılâbın öneminin ve onun doğurduğu sonuçların farkında değillerdi.

²²Mâşâllâh Âcûdânî, *Meşrûte-i Îrânî*, Neşr-i Ahterân, Tahran, 2003, s. 22.

Muhammed Alî Şâh da bu gevşeklikten faydalanarak meşrutiyet hareketini baltaladı.²³

Şâh, 1906 yılının sonlarından itibaren ilk muhalefeti göstererek Kânûn-i Esâsî'yi imzalamaktan vazgeçti. Bunun üzerine Tebriz halkı pazarı kapattılar ve telgrafhanede toplanarak devletin bu durumundan şikâyetle bulundular. Şâh'ın meşrutiyeti kabul etmesini ve gerekenlerin yapılmasını istediler. Ancak bütün bunlara rağmen Şâh ve Atâbek, meşrutiyet ve özgürlük taraftarlarıyla olan düşmanlığını sürdürdü.²⁴

Bu dönemde Çarlık Rusya, Fars körfezini ve Hindistan güzergâhını ele geçirme niyetindeydi. İngiltere ise Rusların güneye inmesini engellemek istiyordu. Kaçar sarayı daha çok Rus nüfuzu altındaydı. Ruslar mevcut durumu korumak istiyorlardı, İngilizler ise bu durumu değiştirerek Rusların İran'daki gücünü azaltıp kendi nüfuzlarını artırma peşindeydiler. İngiliz devleti Türkmençay anlaşması ile başlayıp, İran'da günden güne artan Rus nüfuzunu ortadan kaldırmak için özgürlük yanlılarından bir grupla gizli bir birlik kurdu.²⁵

Bir süre sonra İngiltere, Rusya ile anlaştı. İngilizlerin, Rusların Asya'da hızlı bir şekilde yayılmasından duyduğu endişe ve Rusların, İngilizlerin Orta Asya'da izlediği siyasetten dolayı korkusu, bu iki devletin yakınlaşmasına sebep oldu. Çünkü Avrupa'da bir savaşın başlaması ve iki devletin bu savaşta birlikte olması gerektiği

²³ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. II, s. 4.

²⁴ *Aynı eser*, C.II, s. 5.

²⁵ *Aynı eser*, C. II, s. 6.

öngörülüyordu.²⁶ Bunun üzerine iki devletin İran'daki rekabetinin sona ermesi için 1907 yılında bir anlaşma yapıldı. İran'ın güzeyi İngilizlerin, kuzeyi ise Rusların hâkimiyetinde olacak, merkez noktalar tarafsız sayılacaktı.²⁷ Bu haber İran'da yayılınca, böyle bir hareketi İngiltere'den beklemeyen aydınlar ve özgürlük yanlıları buna karşı çıktılar. Millî şûra meclisi, oturumda bu anlaşmaya itiraz ederek onu tanımadı.²⁸

Şâh, 1907 yılında meclise gitti. Saraya bağlı kişilerden oluşan bir grup, meclisin etrafında meşrutiyetçilerle çatışmaya başladı. Sonuçsuz kalan bu mücadele neticesinde Şâh, çaresiz Kur'an mühürleyerek meclise gönderdi. 1908 yılında Şâh'a yapılan bir saldırı sonucu çatışma yeniden alevlendi. Kazaklar, Albay Liyahof'un emriyle meclisi muhasara ederek kurşun yağmuruna tuttular. Ertesi gün özgürlük yanlılarından birkaç kişiyi burada öldürdüler ve bir grubu da ya zindana attılar ya da sürgüne yolladılar, bir kısmı ise İngiliz elçiliğine sığındı.²⁹

Tarihçiler on üç gün süren bu dönemi, küçük istibdat diye adlandırırlar. Bu süre zarfında her ne kadar meşrutiyet sekteye uğrasa da Şâh ve meşrutiyet taraftarları arasında çekişme devam etti.³⁰

Tebriz, meclisin kurşunlanmasından sonra inkılâbın merkezi oldu. Azerbaycan'ın özgürlük yanlıları, Settâr Hân rehberliğinde inkılâp bayrağını çektiler. Saltanat yanlılarını tedricen şehirden çıkarmaya başladılar ve Tebriz'in çoğu yerini

²⁶ *Aynı eser*, C. II, s. 6.

²⁷ Browne, *a.g.e.*, s. 170.

²⁸ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. II, s. 6-7.

²⁹ *Aynı eser*, C. II, s. 7.

³⁰ *Aynı eser*, C. II, s. 7.

tasarrufları altına aldılar.³¹ Bu coşku ülkenin tümüne sirayet etti, ancak özgürlükçü hareket, inkılâpçı Rusya'ya özellikle Kafkasya'ya yakınlığı sebebiyle Azerbaycan'da daha da etkili oldu.

İran meşrutiyet inkılâbı, feodalizm ve emperyalizmden dolayı sekteye uğradı. Sipehdâr'dan sonra iş başına Mustevfi'l-memâlîk hükümeti geldi. Amerika cumhurbaşkanı İran'ın bozuk maliyesinin düzeltilmesi bahanesiyle oraya birinin gönderilmesini istedi. Bunun üzerine Shuster, Amerikalı mali müsteşarlardan oluşan bir heyetle İran'a geldi. Ruslar, meclisin işine engel olmak ve Shuster'i göndermesi için Muhammed Ali Şâh'ı İran'a gönderdiler. Rusya, İran devletine Shuster ve ekibinin mümkün olan en kısa sürede İran'ı terk etmesi yönünde kesin bir ultimatom verdi. İngiltere, İran dış işleri bakanı Vuşûku'd-devle'ye Rusların isteklerinin kabul edilmesini bildiren bir mektup gönderdi. Fakat İran meclisi ultimatomu önemsemedi, halk Tebriz ve Gîlân'da direnişlerine devam etti. Ruslar da İran'a yeni güçler tasfiye ederek Reşt, Meşhed ve diğer şehirlerde katliam yapmaya başladılar. Sonunda 1911 yılında İran devleti, ultimatomu boyun eğmek zorunda kaldı, Nâşîru'l-mülk meclisi kapattı.³²

Meclis feshedildikten ve Shuster ülkeden ihraç edildikten sonra yabancıların ülkenin iç işlerine müdahalesi hat safhaya ulaştı. Ruslar, Tebriz-Culfa; İngilizler ise Miğmere-Hurrem Âbâd demiryolu imtiyazını alarak İran devletini, hiçbir devletin tanımadığı 1907 anlaşmasıyla siyasetlerini uygulatmaya mecbur bıraktılar. Ruslar,

³¹ Sykes, *a.g.e.*, s. 588.

³² Âryenpûr, *a.g.e.*, C. II, s. 10-11.

Kazvin ve Tebriz’de halktan vergi almaya başlamıştı. İngilizler ise İran’a verdiği borçlar karşılığında Bûşehr gümrüğünü elde etmişti.³³

Kaçar silsilesinin en son padişahı Ahmed Şâh, Tahran’a gelerek 1914 yılında taç giydi. Ancak yaşı küçük olduğu için ona ‘Azudu’l-mülk naiplik yaptı. Bunun üzerine ‘Azudu’l-mülk, bir bakanlar kurulu kurarak, Serdâr-ı Es’ad’ı iç işleri, Sipehdâr’ı millî savunma bakanı, Muşîru’d-devle’yi ise adalet bakanı olarak seçti.³⁴ Bu sırada Avrupa’da büyük bir savaş patlak vermeye başlamıştı. Ancak İran devleti bu savaşta tarafsızlığını ilan ederek savaşın dışında kalmalıydı.³⁵ Savaş başladığı sıralarda büyük emperyalist devletlerin İran ülkesindeki rekabeti daha da arttı. İran I. Dünya Savaşı’na girmedi ve savaş başladıktan sonra iş başına gelen Mustevfi’l-memâlîk kabinesi İran devletinin tarafsızlığını ilan etti. Ancak emperyalist devletler, İran’ın tarafsızlığını bozmaya çalışarak bu ülkeyi, siyasi hilelerini uyguladıkları bir savaş alanı haline getirdiler. Seyyîd Cemâleddîn Afgânî’nin kurduğu İttihâd-i İslâm, Rus ve İngilizlerin zulümlerinden kurtulmak için İran’ın Osmanlılarla birlik olması gerektiğini savunuyordu.³⁶ Savaş dönemi boyunca kuzeyde çarlık Rusya, batıda Türkler, güneyde güney polisi adıyla İngilizler güç denemelerinde bulunmuşlardır.³⁷

Sonuçta İran, büyük devletler tarafından savaşa çekilerek maddî ve manevî büyük zararlara uğramıştır. Şehirler viraneye dönmüş, halk kıtlığa ve açlığa maruz

³³ *Aynı eser*, C. II, s. 11.

³⁴ Browne, *a.g.e.*, s. 310.

³⁵ Sykes, *a.g.e.*, s. 613.

³⁶ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. II, s. 199-200.

³⁷ *Aynı eser*, C. II, s. 203.

kalmıştır. Devletin ileri gelenleri para ve makam karşılığında kendilerini yabancıların ellerine teslim etmişlerdir.

Meşrutiyetin başlarında kurulan Demokrat partisi (Hizb-i Demokrât) savaşın sonunda sağ ve sol olmak üzere iki kanada ayrılmıştır. Bu partinin sağ kolu Almanlarla işbirliği yapmış, sol kolunu ise daha çok tüccar ve işçi kesimi oluşturmuştur.³⁸

İngiliz tasallutundan bir türlü kurtulamayan İran, dönemin başbakanlık makamındaki Vuşûku'd-devle tarafından İngiltere ile yapılan 1919 anlaşmasıyla birlikte tekrar bir kargaşanın içine düşmüştür. Bu anlaşmayla birlikte İran, resmen İngiliz himayesi altına girmiştir. Altı maddeden oluşan anlaşmanın maddelerinin tümü, İngiltere'nin İran'da elde edeceği birtakım yetkilerden oluşuyordu. İran hazinesi ve ordusu İngiliz müsteşarların gözetimi altında olacaktı.³⁹ Bu anlaşmaya göre; İran'ı büyük zarara uğratan olan bu altı maddelik anlaşma, meclis tarafından onaylanmadan yürürlüğe konmuştur.

Eski bir devlet adamı ve gazeteci olan Seyyîd Ziyâu'd-dîn Tabaţâbâî rehberliğinde “Komite-i Âhen” (Demir Komite) adında bir komite oluşturulmuştur. Kazvin ve Mencil arasında geri çekilmiş Kazak kuvvetleri başına buyruk haldeydi. İngilizler onlara para vermekten kaçınıyorlardı. Kazakların komutanı Rızâ Hân, Kazvin'den Tahran'a hareket etti. Gizlice şehirden çıkmış olan Seyyîd Ziyâu'd-dîn, ülkeyi tehlikeden korumak

³⁸ Aynı eser, C. II, s.203.

³⁹ Sykes, a.g.e., s. 724.

gerektiğini düşünerek Rızâ Hân'ın güçlerine katıldı. 1920 yılında ordu Tahran'a girdi. Bunun üzerine merkezî muhafız ordusu ve jandarma birlikleri onlara karşı koymadılar ve ayaklanma gerçekleşmiş oldu. Seyyîd Ziyâu'd-dîn'in emriyle ruhanilerden ve temsilcilerden bir grup tutuklandı. Ayaklanmadan birkaç gün sonra Şâh'ın yanına giden Ziyâu'd-dîn, kabinesini kurarak başbakan oldu.⁴⁰

I. Dünya Savaşı'ndan sonra ve Rusya'da meydana gelen Ekim inkılâbının sonucunda kuzey sınırlarındaki tehdidin ortadan kalkmasının ardından Rızâ Şâh, zamanla eline aldığı sınırsız güçten faydalanarak İngilizlerin kurduğu birlikleri dağıtıp yeni bir ordu kurdu. 1923 yılında başbakan seçilerek Ahmed Şâh'ı tedavi için Avrupa'ya gönderdi.⁴¹ Şâh'ın Avrupa'ya gitmesinden sonra savaş bakanı Rızâ Hân, devlet işlerine müdahale ederek kontrol etmeye başladı. Bu haksız uygulamalara karşı çıkan muhalifler Rus elçiliğinden yardım istemişlerse de bekledikleri yardım verilmemiştir. Tahran'daki bir mahallede meydana gelen Yahudi ve Müslüman anlaşmazlığı ile oluşan gerginlik, Rızâ Hân için bahane olmuş, beklenen askerî baskıyı artırarak halkı kendi uygulamalarına inandırmaya çalışmıştır.⁴²

Rızâ Hân, görünüşte Şâh'ı desteklerken gerçekte ise Kaçarlara muhalif bir kişiydi. Bu muhalefetini zaman zaman yerli ve yabancı basın yoluyla dile getirecek kadar işi ileriye götürmüştür.⁴³ Bu dönemde uluslararası arenada yaşanan, Çarlık Rusya yerine Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Osmanlı devletinin yerine ise Türkiye Cumhuriyeti kurulması gibi bazı değişiklikler üzerine Rızâ Hân da saltanatı değiştirmek

⁴⁰ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. II, s. 216.

⁴¹ *Aynı eser*, C. II, s. 220.

⁴² Karadeniz, *a.g.e.*, s. 353.

⁴³ *Aynı eser*, s. 354.

ve Kaçar hanedanlığına son vermek istedi. Bunun en iyi yolu ise meclisten faydalanmaktı.

IV. meclisin sona ermesiyle birlikte seçim ilan edilerek meclis açıldı.⁴⁴

Devletin bütün dizginlerini ele almayı hedefleyen Rızâ Hân, merkezî hükümetin nüfuzunun sağlanması, Huzistan ve Gûrgan gibi yerlerde merkeze karşı isyanların önlenmesi, Şâh ve veliahdın devletin işlerine müdahalesinin önlenmesi bahanesiyle meclisten kendisine tam yetki verilmesini istedi. Beşinci meclis, muhalefete rağmen yetkiyi vererek saltanatın uhdesindeki yetkileri ortadan kaldırdı ve hiçbir özelliği kalmayan, yetkileri elinden alınan veliahd Avrupa'ya gitmeye karar verdi.⁴⁵

Rızâ Hân'ın çalışmalarıyla günden güne artan Şâh aleyhtarı gösteriler ve gazetelerdeki yazılar, 1925'te meclisin Şâh'ı tahttan indiren kanunu çıkarmasında etkili olmuştur. Beşinci mecliste çıkartılan bu kararla, yurtdışındaki Şâh'ın bütün yetkileri alınarak "meclis-i müessesana" devredilmiş ve Rızâ Hân, geçici hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Böylece, Kaçar hanedanlığının İran tarihindeki rolü sona ermiş ve yönetim Pehlevîlere geçmiştir.⁴⁶

Kültürel Durum

Bu dönemde yaşanan siyasi birtakım olaylar, kültürel olarak bazı değişimleri ve gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Gerek Nâşîru'd-dîn Şâh tarafından gerekse Emîr Kebîr tarafından gerçekleştirilmeye çalışılan ıslahatlar bu gelişmelere önayak olmuştur. Daru'l-funûn'un açılması, İranlı öğrenciler için yurtdışından öğretmenlerin getirilmesi ve Avrupa'dan matbaanın alınması bu ıslahat çalışmalarından bazılarıdır. Nâşîru'd-dîn Şâh

⁴⁴ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. II, s. 221.

⁴⁵ Karadeniz, *a.g.e.*, s. 355.

⁴⁶ *Aynı eser*, s. 355.

zamanından itibaren yeni okulların açılmasından söz edilmeye başlandı. Eski okulların tarzının eleştirilmesi, Emîr Kebîr zamanında ciddiyet kazandı ve yeni okullara duyulan ihtiyaç, Emîr Kebîr'i Daru'l-funûn'u kurması yönünde cesaretlendirdi.⁴⁷ 1850 yılında yapımı biten bu okulda tıp, eczacılık ve matematik gibi çeşitli bölümler açıldı. Daru'l-funûn'un kurulması, İranlıların Avrupa'nın yeni ilimleri ve fenleri ile tanışmasını sağladı. Avrupa'nın ilmî, fennî ve edebî metinlerinin Farsçaya tercüme edilmesi, Fars nesrinin şekil ve muhteva açısından değişmesine sebep oldu.⁴⁸ Bu değişime, yabancı yazarların, târihî, ilmî romanlarının ve hikâyelerinin tercüme edilmesi de katkıda bulundu. Alexandre Dumas'nın *Üç Silahşörler*, *Monte Kristo Kontu* ve Daniel Defoe'nin *Robinson Crusoe* adlı eseri bu tercümelerden bazılarıdır.⁴⁹

Nâşîru'd-dîn Şâh'ın son Avrupa seferinden döndüğü sırada matbaayı İran'a getirmesi de ülkede tam anlamıyla kitap ve gazete basımını başlatmıştır.⁵⁰ Basılan ve yayınlanan kitaplar yoluyla sosyal ve kültürel anlamda yenilik akımları hız kazanmıştır. Muhammed Hasan Hân İ'timâdu's-salţanâ, Muhammed Tâhîr Mîrzâ, Mîrzâ Ali Hân Emînu'd-devle, Yûsûf Hân Müsteşâru'd-devle ülke içinde yaptıkları çalışmalarla; 'Abdurrahîm Tâlibof, Hâc Zeyne'l-'âbidîn Merâğâî, Melkum Hân ve Mîrzâ Feth'alî Âhûndzâde ise ülke dışındaki faaliyetleriyle ve yayınladıkları eserlerle bu yenilik akımlarına destek vermişlerdir.⁵¹

⁴⁷ Âcûdânî, a.g.e., s. 259.

⁴⁸ Muhammed Rızâ Rûzbih, *Edebiyât-i Mu'âşır-ı Îrân (Neşr)*, Neşr-i Rûzgâr, Tahran, 2002, s. 13-14.

⁴⁹ Âryenpûr, a.g.e., C. I, s. 260.

⁵⁰ Aynı eser, C. I, s. 234.

⁵¹ Muhammed Ca'fer Yâhâkî, *Çûn Sebû-yi Teşne (Târîh Mu'âşır-i Fârsî)*, İntişârât-i Câmi, Tahran, 1998, s. 15-16.

Siyasi ve sosyal anlamda sancılı geçen bu dönemde şairler, yazarlar ve aydınlar ülkenin durumu hakkındaki düşüncelerini gazeteler yoluyla ortaya koyuyor ve mücadelelerini bu şekilde veriyorlardı. Meşrutiyetin ilanından sonra bu gazetelerin sayısı günden güne arttı ve Tahran, Tebriz, Reşt ve ülkenin diğer şehirlerinde onlarca gazete yayınlandı.

İran’da bugünkü anlamıyla gazete, Muhammed Şâh zamanından itibaren ortaya çıkmıştır. Bu dönemde ilk gazete, saray ve devlet hakkındaki çeşitli haberleri içeren ve kâğez-i aḥbâr (haber kâğıtları) denilen küçük kâğıtlar şeklinde yayınlanmış ve Mîrzâ Sâlih Şîrâzî tarafından basılmıştır. Kâğez-i aḥbârdan sonra İran’da 8 yıl kadar gazete basılmamıştır. Nâşîru’l-dîn Şâh döneminde, Emîr Kebîr’in emriyle, Tahran’da *Rûznâmçe-i Tahrân* ve daha sonra *Vaḳâyi’ İttifaḳiyye* adında bir gazete yayınlandı.⁵² Haftada bir defa yayınlanan gazetede, Avrupa’nın siyasi durumu, inkılâp ve özgürlük yanlılarının düşünceleri, Hindistan’ın sosyal durumu gibi konular yer alıyordu.⁵³ Bir süre sonra devredilen bu gazetenin adı *Rûznâme-i İnḫîbâ’ât-i Dovlet-i Aliyye-i Îrân* şeklinde değiştirilip, çeşitli resimler eklenerek İran’ın ilk resimli gazetesi olmuştur.⁵⁴

Meşrutiyet döneminin ilk gazetesi, meclis açıldıktan sonra basılan *Meclis* gazetesiydi. Bu gazete, liberal parti kişilerinden biri olan Mîrzâ Seyyîd Muhammed Şâdık Ṭabaṭâbâî tarafından kurulmuş olup, millî şûra meclisinin toplantılarındaki haberlerden ve

⁵² Şems Lengerûdî, *Târîḫ-i Taḥlîlî-yi Şi’ir-i Nov*, C. I, Tahran, 1998, s. 25-26.

⁵³ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. I, s.237.

⁵⁴ Lengerûdî, *a.g.e.*, s. 26.

olaylardan bahsediyordu. Meclise ait haberlerin yanında kendisi de bir gazetenin müdürü olan Edîbu'l-memâlik Ferâhânî'nin şiirleri de derç ediliyordu.⁵⁵

İran meşrutiyet tarihinde önemli bir yere sahip olan *Şûr-i İsrâfîl* gazetesi, Mîrzâ Kâsım Hân Tebrîzî, Mîrzâ Cihângîr Hân Şîrâzî ve Mîrzâ Alî Ekber Hân Dehğodâ tarafından Tahran'da yayınlanmıştır. Mîrzâ Cihângîr Hân'ın devlet adamlarını eleştiren yazıları, onun 1908 yılında Muhammed Alî Mîrzâ tarafından öldürülmesine neden olmuştur.⁵⁶ Özgürlük yanlılarının yenilgisinden ve I. meclisin kapatılmasından sonra bazı gazeteler gibi *Şûr-i İsrâfîl* gazetesi de birkaç ay tatil edildi. Ancak İsviçre'nin Yverdon şehrinde Pîrniyâ'nın yardımıyla eski tarzıyla yeniden kurulmuştur. Bu kez gazetenin bütün konuları Dehğodâ tarafından hazırlanıp, "Çerend u Perend" adı altında kısa makalelere yer verilmiştir. Fakat bu gazete, üç sayıdan fazla yayınlanamamıştır.⁵⁷

Gazeteciliğin yaygın olduğu meşrutiyet döneminde, başka dilde gazeteler de yayınlanmıştır. Bunlardan biri, Mîrzâ Hüseyin Hân Sipehsâlâr'ın kurduğu, dili Fransızca olan *Vatan* gazetesidir. İlk sayısı Farsça ve Fransızca olmak üzere iki dilde basılmıştır. Ancak özgürlük ve beraberlik taraftarı olan bu gazete, Nâşîru'd-dîn Şâh tarafından kapatılmıştır.⁵⁸

Döneminin ünlü şairlerinden biri olan Edîbu'l-memâlik Ferâhânî'nin, 1898 yılında *Edeb* gazetesini kurmuştur. Bu gazete, haftalık bir gazete olup, dünyanın büyük bilgin ve

⁵⁵ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. II, s. 21.

⁵⁶ *Aynı eser*, C. II, s. 78.

⁵⁷ *Aynı eser*, C. II, s. 98.

⁵⁸ *Aynı eser*, C. I, s. 241-242.

şahıslarının fotoğraflarına ve ilmî makalelere yer veriyordu. 17 sayıdan sonra durdurulan gazetenin basımı, Lokmaniye medresesinin kurulmasının ardından Edîbu'l-memâlîk'in müdürlüğünde, tekrar yayınlanmaya başladı. Edîbu'l-memâlîk Tahran'a giderek 1904 yılında *Edeb* gazetesini burada kurmuştur. Daha sonraları gazeteyi, Mecdu'l-İslâm Kirmânî'ye devretmiştir.⁵⁹

Gazeteciler, seslerini yalnızca ülke içinde duyurmakla kalmamış, ülke dışında da yayınladıkları gazetelerle meşrutiyet hareketine destek vererek büyük yankı uyandırmışlardır. Bu gazetelerin en önemlilerinden biri *Ahter* gazetesidir. Yeni bir tarza ve ülke dışında yayınlanan ilk gazete olma özelliğine sahip bu gazete, Osmanlı devletinin başkentindeki İranlı memurlardan biri olan Mîrzâ Necef Xulî Hân Tebrîzî'nin teşvikiyle, Âkâ Muhammed Tâhîr Tebrîzî'nin müdürlüğünde kurulmuştur. İran, Kafkasya, Osmanlı, Hindistan ve Irak'ta kendisine önemli ölçüde taraftar bulan bu gazete, aydınların ve özgürlük yanlıların birçoğu ile işbirliği halindeydi.⁶⁰ Bu gazetede, bütün imtiyazı gibi dönemin önemli gelişmeleri hakkında halkı aydınlatan makalelere yer verilmiştir.⁶¹ Bunun yanı sıra İran'da yeni okulların açılması ve modern eğitim yöntemlerinin kullanılmasını destekleyen bir gazetedir.⁶² Bu gazetenin önemini Edward Browne şu sözlerle vurgular: “1887-1888 yılları arasında İran'da bulunduğum zamanlarda Farsça olarak okunmaya değer tek gazete, haftada bir İstanbul'da yayınlanan *Ahter* gazetesidir.”⁶³

⁵⁹ *Aynı eser*, C. I, s. 248.

⁶⁰ Elhâmeh Miftâh, *Nigâhî be Revend-i Nüfûz ve Gostereş-i Zebân ve Edeb-i Fârsî der Turkiyye*, Tahran, 1995, s. 382.

⁶¹ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. I, s. 251.

⁶² Âcûdânî, *a.g.e.*, s. 260.

⁶³ Miftâh, *a.g.e.*, s. 383.

Meşrutiyet döneminin önemli şahsiyetlerinden biri olan Melkum Hân tarafından, 1889 yılında Londra’da kurulan *Ķânûn* gazetesinin de İran’ın siyasi ve sosyal hareketinde önemli ölçüde etkisi olmuştur.⁶⁴ Bu gazete, ilk sayfasının üzerinde yazılan birlik, adalet ve ilerleme sloganıyla mücadelesine başlamıştır. *Ķânûn* gazetesi hakkında dikkate değer bir husus da siyasi-dinî görüşlerle ilgili olmasıdır. Bunun sebebi, bir ölçüde Melkum Hân’ın Seyyîd Cemâleddîn ile olan dostluğudur. Öte yandan, belki de halkın hareketlenmesinde dinin etkili olduğunu düşünmesidir. Bu yüzden ona göre bu gazete, hem Avrupa’nın kanunlarından hem de İslâm’dan etkilenmeliydi.⁶⁵

Yalnızca haftalık yayınlanan *Ĥablu’l-metîn* gazetesi ise 1893 yılında Kalkûta’da kurulmuştur. Hindistan’da basılan gazete, bu dönemde çıkan gazetelerin en önemlisidir. İran’ın siyasi sorunları hakkında düşüncelerin yayınlandığı bu gazete, bir rehber görevi üstleniyordu. Birçok kez kanun ve meşrutiyet hükümeti hakkında öneriler sunmuştur. Yazarı Seyyîd Celâleddîn Kâşânî’dir. *Ĥablu’l-metîn*’in yayınlanması her ne kadar devlet tarafından yasaklansa da İran halkı tarafından tedarik ediliyordu. Bir kısmı dinî konulara ayrılmış olan bu gazete İslâm birliğinin sembolü sayılıyordu.⁶⁶

İran dışında yayınlanan diğer önemli bir gazete de 1898 yılında Kahire’de yayınlanan *Şureyyâ* gazetesidir. Mîrzâ Alî Muhammed Hân Kâşânî tarafından

⁶⁴ Âryenpûr, *a.g.e.*, s. 251.

⁶⁵ Emînî, *a.g.e.*, s. 152.

⁶⁶ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. I, s. 252.

yazılan sert makaleleri içeriyordu.⁶⁷ Bu gazete, halkı yabancı tehlikesine karşı uyarıyor ve onları, koyun kılığındaki kurt olarak nitelendiriyordu.⁶⁸

Bu dönemde gazetelerin yanında siyasi ve edebî anlamda önemli bir yer edinen dergiler de yayınlanmıştır. Bu dergiler, halkın anlayacağı şekilde yazılar içermekle birlikte nesrin sadeleşmesinde önayak olmuşlardır. İran ve ülke sınırları dışında yayınlanan bu dergiler, ülkenin ilmî ve edebî akımlarında etkili bir rol üstlenmişlerdir.

Yûsûf İ'tişâmî tarafından 1910 yılında kurulan *Bahâr* dergisi, yeni edebiyat türlerinin yaygınlaşmasına büyük hizmet vermiştir.⁶⁹ Bu dergi, edebiyat, ahlak, tarih, sosyal bilimler ve ekonomi gibi çeşitli dallarda bilim adamları tarafından kaleme alınmış makalelere; siyaset ve eğitim konulu yazılara, şiirlere ve ünlü şahsiyetlerin biyografilerine yer vermiştir. Bunun yanında İranlıları Avrupa'nın bilimsel ve teknolojik gelişmeleri konusunda bilgilendirmiştir.⁷⁰

1915 yılında, Berlin'de Farsça olarak yayınlanmaya başlayan *Kâve* dergisi ise Alman taraftarı bir dergiydi. Propagandist bir tarza sahip olan bu dergi, daha çok siyasi içerikliydi. Bununla birlikte dergide, İran'da meydana gelen olaylar, milliyetçilerin faaliyetleri, ilmî ve edebî bazı meseleler hakkında makaleler yayınlanıyordu. 1919 yılında tekrar yayınlanmaya başladığı sıralarda savaş sona

⁶⁷ *Aynı eser*, C. I, s.251.

⁶⁸ Emînî, *a.g.e.*, s. 155.

⁶⁹ Mânşûr Restgâr Fesâyî, *Envâ'-i Nesr-i Fârsî*, İntişârât-i Sâzmân-i Mutâle'e ve Tedvîn-i Kutb-i Ulûm-i İnsânî-yi Dâneşgâhhâ, Tahran, 2001, s. 583.

⁷⁰ Nimet Yıldırım, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum, 2001, s. 382.

ermişti. Böylece *Kâve* de kendi savaşını sona erdirerek önceki tarzından uzaklaştı, ilmî ve edebî bir dergi haline geldi.⁷¹

Meşrutiyet döneminin diğeri önemli bir dergisi de döneminin ünlü şairlerden olan Meliku's-şu'arâ Bahâr'ın öncülüğünde yayınlanan *Dânişkede* dergisidir. Yalnızca bir yıl yayınlanan bu dergide, Bahâr'ın makalelerinin ve şiirlerinin yanı sıra 'Abbâs İkbâl Âştıyânî ve Reşîd Kirmânşâhî gibi o dönemin tanınmış yazarlarının kaleminden makalelere de yer veriliyordu.⁷²

Edebî anlamda büyük önem arz eden *Armağân* dergisi, 1919 yılında Tahran'da kurulmuştur. Edebiyat büyüklerinin eserlerini, eleştirel makaleleri, Hekîm Nizâmî encümeninin tercümelerini ve Vahîd-i Destgirdî'nin eserlerini içerir. Sayfalarında ülkede yazılan şiirlerin derlemesine yer veren *Armağân*, İran manzum edebiyatının vaziyetini açık bir şekilde göstermiştir. Muhafazakâr olan dergi, kendini edebiyat pazarının muhafızı olarak bilir ve yenilikçilik adına teşebbüs edilen her davranışı, İran'ın eski edebiyatının sınırını aşmak olarak sayar.⁷³

⁷¹ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. II, s. 231-232.

⁷² *Aynı eser*, C.II, s. 225.

⁷³ *Aynı eser*, C. II, s. 227-228.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÖNEM EDEBİYATINA GENEL BİR BAKIŞ

1. Meşrutiyet Dönemi Öncesi İran Edebiyatı

1.1. Şiir

Safeviler döneminde padişahların şiirde kelim, fıkıh, hadis, Kerbela şehitlerinin ve ehl-i beytin övgüsü gibi konulara ilgi duyması şairlerin İran dışına çıkıp Osmanlı ve Hind sultanlarının saraylarına yönelmesine neden olmuştur. Onların teşvikiyle ince mazmunlardan, mecaz ve istiarelerden oluşan Hind üslubunu benimsemişlerdir. Ancak şairler, daha önce söylenmemiş mazmunlar ararken ifrata kaçmışlar ve bu da şiirlerini anlaşılabilir kılmıştır.⁷⁴

Safeviler döneminde kendisine büyük bir yer edinen Hind üslubunun anlaşılması zor bir hal aldığı, Fars dilinin kullanımı açısından zayıf olduğunu ve eski büyük şairlerin eserlerindeki dilin örnek alınması gerektiğini düşünen bazı şairler, İsfahan’da bu üsluba karşı tepkilerini ortaya koymaya başladılar.⁷⁵ XII. yüzyılın ikinci yarısında İsfahan’ın merkezinde “Encümen-i Edebî-yi Müştâk” (Müştâk Edebî Encümeni) adı altında toplanan, Fars dili ve edebiyatının kaybolan duruluğunu tekrar ona kazandırma ve Fars dilini eski haline getirme iddiasındaki Mîr Seyyîd Alî Müştâk, Seyyîd Muhammed Şu’le, Âzer Bîgdilî, Tabîb İsfahânî, Süleyman Şabâhî, Seyyîd Ahmed Hâtîf İsfahânî, ‘Âşık İsfahânî ve Mîrzâ Muhammed Nâşîr İsfahânî⁷⁶ gibi şairlerden oluşan bir grup, amaçlarına ulaşmak için Firdevsî, ‘Unşurî, Ferruhî ve Menûçehrî gibi eski söz ustalarının tarzını ve

⁷⁴ *Aynı eser*, C. I, s. 6-7.

⁷⁵ Ya’kûb Âjend, *Târîh-i Edebiyât-i Îrân Ez Âgâz tâ Emrûz*, Neşr-i Gostere, Tahran, 2001, s. 438.

⁷⁶ Muhammed Ca’fer Yâhaqqî, *Külliyât-i Târîh-i Edebiyât-i Fârsî*, Tahran, 2010, s. 116.

üslubunu izlediler.⁷⁷ Böylece geçmiş şairlerin üslubunun izlendiği bu dönem “bâzgeşt-i edebî” olarak şöhrete ulaştı.⁷⁸

Yenilikçiliğin geçmiş şairlerin tarzına dönmekle sağlanacağını düşünen Bâzgeşt dönemi şairleri, üslupta yenilik yapmak yerine eskilerin tarzını takip etmeye çalışmışlardır. Bâzgeşt döneminde dikkate değer iki şiir türü ve üslubu kullanılmıştır. Bunlardan ilki, Gazneli ve Selçuklu dönemi şairlerinin tarzındaki kasidecilik, diğeri ise Irakî tarzındaki gazelciliktir.⁷⁹ Feth'alî Hân Şabâ, Mahmûd Hân Meliku's-su'arâ ve Surûş İsfâhânî gibi şairler Horasan üslubuna yönelirken, Vişâl, Micmer, Furûğî ve Neşât gibi şairler Irak üslubunu kullanmışlardır.⁸⁰ Bu şairler gazelde Sa'dî'yi, kasidede Enverî'yi, savaş hamâsede Firdevsî'yi, manzum hikâyecilikte Nizâmî'yi, kıtada İbn Yemîn'i ve rubaîde Ömer Hayyam'ı izlemişlerdir.⁸¹

Şairler, yenilik getirme çabasına girmeksizin şiirlerini geçmiştekilerin eserlerini mütalaa ederek kaleme almışlardır. Eskilerin kullandıkları kelime ve ibareleri değiştirerek söylemişlerdir. Bu şekilde hem eserin şeklini hem de içeriğini değiştirmişlerdir.⁸² Reşîd Yâsemî'nin şu cümleleri bu durumu vurgular niteliktedir: “Yüzyıllar geçtiğinde, uygarlık durağanlaştığında ve eskileri taklit etmekten başka bir iş yapılmadığında, doğal olarak edebiyat da durağanlaşacaktır ve zevk sahipleri eski konuların üzerinde öyle süslemeler

⁷⁷ Muhammed Hukûkî, *Murûrî ber Târîh-i Edeb ve Edebiyât-i Emrûz-i Îrân (nazm)*, C. II, Neşr-i Kaṭre, Tahran, 1998, s. 384.

⁷⁸ Âjend, *a.g.e.*, s. 438.

⁷⁹ Ahmed Temîmdârî, *Târîh-i Edeb-i Pârsî Mektebhâ, Dovrehâ, Sebkhâ ve Envâ'-i Edebî*, Tahran, 2000, s. 119.

⁸⁰ Hukûkî, *a.g.e.*, s.384.

⁸¹ Şems Lengerûdî, *Mekteb-i Bâzgeşt (Beresî-i Şi'r-i Dovrehâ-yi Efşâriyye, Zendiye, Kacarîye)*, Tahran, 1993, s.76.

⁸² Temîmdârî, *a.g.e.*, s.119.

yaparlar ki gördüğünde onu tanıyamazsın.”⁸³ Bu duruma örnek olarak, döneminin ünlü bir şairi olan Kâ’ânî kendine has bir dil kullanarak, aynı tür kelimelerden eski teşbih ve istiarelerden faydalanarak yeni bir tarz geliştirmiştir.⁸⁴

Bu dönemin bazı şairleri taklitte öyle aşırıya kaçmışlardır ki sözleri, iyi şiirin temel özelliklerinden olan doğal rengini kaybetmiştir. Kelimeleri yerinde kullanan ve dilin kurallarına riayet eden geçmişteki şairlerin aksine bu dönemin şairleri, bu kullanımlara dikkat etmeyerek hata yapmışlardır.⁸⁵ Başlangıçta dilleri çok ham olan bu şairler, edebî metinleri yeterince incelememişlerdir. Eski dilin kurallarını iyi idrak edememişler ve bu yüzden beyitlerinin çoğu sarf ve nahiv bakımından hatalara maruz kalmıştır.⁸⁶

Bu dönemdeki eserlerde Ferruhî ve Menûçehrî’nin şiirlerindeki âşıkane tasvirler görülür. Bu dönemin şiiri ister kelime anlamında, ister dilbilgisi kuralı anlamında olsun tekrar ve taklit içerir. Elbette anlatım ve dilin canlılığı bakımından Timur dönemi şiirinden farklıdır. Bu dönemin şiirinde yeni bir sembole rastlanmaz. Vezin ve kafiye açısından ise X. ve XI. yüzyıldaki şiirlerin vezin ve kafiyesi ile aynıdır. Şairler redif, terkipler ve kelimelerin şeklinde değişiklik yapma anlamında Sebk-i Hindî şairlerinden daha ileri bir adım atamamışlardır. Kaside, medih ve mersiye için kullanılmış olup, gazelin içeriğini de âşıkane mazmunlar oluşturmuştur.⁸⁷

Âryenpûr’a göre, eski ustalar bentten, vezin, kafiye ve sözü süslemekten çok anlama ve mazmunlara ilgi duyarak sanatlarını hissederek icra ederken bâzgeşt

⁸³ Lengerûdî, *a.g.e.*, s.186.

⁸⁴ Âjend, *a.g.e.*, s. 443.

⁸⁵ Zeyne’l-‘Âbidîn Mu’temen, *Taḥavvul-i Şi’r-i Fârsî*, Tahran, 1992, s. 185.

⁸⁶ Temîmdârî, *a.g.e.*, s. 119.

⁸⁷ Âjend, *a.g.e.*, s. 441.

dönemi şairleri, bu hislere kapılmaksızın karşısındakinin istekleri üzerine karışık ve gereksiz bir yığın lafız ve ibareleri şiir kalıbına dökmüş ve o şekilde takdim etmişlerdir.⁸⁸ Lengerûdî de, Âryenpûr ile aynı doğrultuda olan düşüncesini şu sözlerle dile getirmiştir: *“Bâzgeştin en büyük kusuru, şairin kendi durumu ve arzusundan başka herkesin isteğine göre şiir söylemesidir. Onun hisleri ödünç hislerdi. Sanki kendisinin hayata dair bir tecrübesi yoktu. Hâkânî ve Ferruhî’nin dünyası temelde birbirinden farklıydı. Kendilerine ait bir dünyaları olmayan bâzgeşt şairleri şiiri, ruhun günlük sıkıntılarından değil, önceki şairlerin divanından öğrenmişlerdir. Hepsinden daha ilginç bu şairlerin, eski şairlerin inandıklarını, düşüncelerini ve ilgi duyduklarını taklit etmesiydi.”*⁸⁹

Bu dönemde zamanın durumuna, millî ve sosyal olaylara daha az ilgi duyulmuştur. Şairin söyledikleriyle kendi yaşamı arasında uçurumlar vardır. Dönemin sıkıntıları ve sorunları, savaşların ve yenilgilerin sonucunda ortaya çıkan huzursuzluklar şiirlere konu edilmemiştir.⁹⁰

Geçmişin tekrarı sayılan bu dönemde, şiir alanına herhangi bir yenilik getirmeyen şairler, önceki şiir ustalarının üslubunu izleyerek yalnızca lafız ve ibarelerde değişiklik yapmaya çalışmışlardır. Bu sebeple bâzgeşt-i edebî hareketinin önemi, önceki dönemlerin önemli üsluplarının ve akımlarının hepsinin bir özetini kapsamasıdır.⁹¹

⁸⁸ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. I, s.16.

⁸⁹ Lengerûdî, *a.g.e.*, s. 78.

⁹⁰ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. I, s. 19.

⁹¹ Şâfi’î Hüsrev, *Zindegî ve Şi’r-i Sed Şâir ez Rûdekî tâ Emrûz*, Tahran, 2001, s. 231.

1.2. Nesir

Kaçarlar döneminin başlarında Fars nesri, önem açısından şiirden sonra yer almıştır ve nesirdeki edebî hareketlenme şiire göre daha geç başlamıştır. Bu dönemdeki nesir, daha çok edebî bakımdan pek önem arz etmeyen önceki dönemin üslubu ve tarzındaki eserlerden ibarettir. Fâzıl Hân Gerûsî, Mîrzâ Kâimmakâm Ferahânî, Mîrzâ Habîb Kâ'ânî, Mîrzâ Abdu'l-vehâb Neşât ve Hacı Alî Ekber Nevvâb gibi nesir yazarları, bir ölçüde münşeâtlarında eskilerin tarzını ve üslubunu izlemişlerdir.⁹² Bu dönemdeki mektuplara, resmî yazışmalara ve münşeâtlara bakıldığında sadeliğe ve akıcılığa meyledilmiş, tumturaklı ve tekellüflü sözler daha da azalmıştır.⁹³

Kaçarlar dönemi nesir yazarları eserlerinde anlaşılması zor, karmaşık mazmunlardan, zevksiz ve yersiz teşbihlerden kaçınmakla birlikte, özellikle hususî yazışmalarında sade ve konuşma diline yakın bir dil kullanmışlardır. Uzun cümle ve ibareler kullanmaktan uzak durmuşlardır. Sa'dî gibi eski ustalara has güzel seci'li anlatımlardan faydalansalar da Farsça ve Arapça şiirlere, Kur'an ayetlerine ve hadislerle eskilere nazaran daha az meyletmışlerdir.⁹⁴

Hânlerî, 1946 yılındaki I. İran Yazarlar Kongresi'nde sunduğu "Nesr-i Fârsî der Dovrân-i Ahîr" (Son Dönemlerde Fars Nesri) adlı bildirisinde, İran'daki sosyal değişimlerin Kaçarlar dönemi ile başladığını, İranlıların, Kaçar döneminden sonraki yıllarda edebî ve fikrî eserlerine yansıyan coşkusunun ve şevkinin Arapların, İran'ı

⁹² Fesâyî, *a.g.e.*, s. 538-539.

⁹³ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. I, s. 50.

⁹⁴ *Aynı eser*, C. I, s. 64.

istilasının ilk III. ve IV. yüzyılıyla mukayese edilmesinin uygun olacağını düşünerek şu sözleri dile getirmiştir: “*Her iki dönemde İran’ın milli ruhu, tehlikeyi hissetmiş ve telaşa düşmüştür.*”⁹⁵

Kaçarlar döneminde nesir giderek sadeleşmeye başlamıştır. Öyle ki Nâsîru’ddîn Şâh, sefernâmelerini çok sade bir dil kullanarak yazmıştır. Bu dönemde basılan ilmî ve dinî kitaplar ve salnâmeler nesre yeni bir soluk kazandırmıştır.

⁹⁵ İrec Pârsî Nejâd, *Hânlerî ve Nağd-i Edebî*, Tahran, 2008, s. 93.

2. Meşrutiyet Dönemi İran Edebiyatı

2.1. Şiir

1906 yılında İran’da başlayan Meşrutiyet hareketi ile birlikte, istibdat yönetimi yerine kanuna dayalı bir hükümet kurma mücadelesi başlamıştır. Bu mücadele edebiyata da yansımış ve bu alanda birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Edebiyatçılar dönemin siyasi, sosyal ve kültürel durumunu yansıtan eserler kaleme almaya başlayarak nazmı ve nesri düşüncelerini duyurmaya yardımcı olan bir propaganda aracı haline getirmişlerdir.

Bâkır Mu’mînî’ye göre meşrutiyet edebiyatı, eski edebiyatla mücadele esnasında şekillenmiş ve canlanmıştır. O, bunun nedenini ise şekil, içerik bakımından yeni, geleneği kırıcı olması, sıradan ve eğitimsiz halkla ilgili, sade bir dile sahip olması, eleştirel, realist olması, geri kalmışlığın karşısında yer alması, istibdadın eskimiş düzeniyle mücadele halinde diğer bir anlamda demokratik olması, dış unsurların nüfuzuna karşı yani milliyetçi olması ve toplumsal ilişkileri değiştirmeye istekli olmasına bağlamıştır.⁹⁶

Toplumsal durumun ve şartların giderek değişmesi şiir mazmunlarını etkiledi. Diğer bir ifadeyle şairlerin yaşadığı dönem, İranlıların Batı kültürü ve medeniyeti ile tanışması onları eski şiirin dışındaki mazmunlara ve kavramlara yönelmeye mecbur bıraktı.⁹⁷ Bu dönemde, “vatan”, “devlet”, “millet”, “özgürlük ve hürriyet”, “eşitlik”, “adalet”, “meclis”, “kanun”, “hukuk” ve “vekil” gibi birçok kelime geçmişte sahip olduğu anlamlarından uzaklaşıp, yeni bir anlama bürünmüştür. Bunun yanı sıra

⁹⁶ Fesâyî, *a.g.e.*, s. 564.

⁹⁷ Hukûkî, *a.g.e.*, s. 385.

“millî hükümet”, “millî devlet”, “kişisel özgürlük”, “toplumsal özgürlük” ve “insan hakları” gibi yeni terkip ve tabirler de edebiyatta yerini almıştır.⁹⁸

Bütün bunlarla birlikte meşrutiyet dönemi şairlerinin ve yazarlarının fikir mecrasına o dönemde yaygın olan Hümanizm, Liberalizm ve Secularism gibi Doğulu ve Batılı fikir akımları da girmiştir.⁹⁹

Bu dönemde şairlerin yöneldiği yeni mazmunlardan ilki, özgürlük kavramıdır. Özgürlük kelimesi, klasik Fars şiirinde defalarca kullanılmış, ancak kanuna dayalı hükümet ve temeli özgürlük olan sosyal düzen olarak Batılı anlamda özgürlük kavramı, şairlerin ve ediplerin Batı ile tanışması ile kullanılmaya başlanmıştır.¹⁰⁰ Bu dönemde Bahâr, ‘Ârif, ‘İşkî ve Ferruhî Yezdî gibi şairler, eserlerinde bu kavrama geniş bir şekilde yer vermişlerdir.

Bu dönemin şiirinin asıl temalarından biri vatan teması meşrutiyet dönemi edebiyatıyla başlar. Vatanseverlik, bu dönemin en temel seslerinden biridir. Bununla birlikte vatan, bu dönemin şairleri arasında farklı anlamlarda anılmıştır. Seyyîd Eşref’in söz ettiği vatan, İslam ve Şia özelliklerine sahiptir. ‘İşkî ise vatandan bahsederken İran’ı Sasaniler ve Arap istilasından önceki dönemde arar. Bundan dolayı ‘İşkî’nin şiirinde Arap mücadelesi belirgin bir şekilde göze çarpar.¹⁰¹

⁹⁸ Âcûdânî, *a.g.e.*, s. 7.

⁹⁹ Muhammed Rızâ Rûzbih, *Edebiyât-i Mu’âşır-ı Îrân (Nazm)*, Neşr-i Rûzgâr, Tahran, 2002., s. 60.

¹⁰⁰ Âjend, *a.g.e.*, s. 447.

¹⁰¹ Meliha Anbarcıoğlu, “Çağdaş İran Nazmında Konu”, Ankara Üniversitesi, D.T.C.F., *Doğu Dilleri Dergisi*, C. I., Sayı: II, Ankara, 1966, s. 86.

Vatanseverlik coşkusu, Bahâr, ‘Ârif, Mîrzâde-i ‘Işkî ve Ferruhî Yezdî gibi dönemin önemli şairlerinin eserlerinde şiddetli bir şekilde görülür. Ancak bu vatanseverlik, Rızâ Hân döneminde yavaş yavaş şovenizme doğru ilerlemiştir.¹⁰²

Haklar, siyasi eleştiri ve kişisel özgürlük meşrutiyet şiirinin temel konularından biri olmuştur. Bu dönemin seçkin şairlerinden ‘Ârif Kazvînî, “Hesb-i Hâlî der Teceddud-i Edebî-i Îrân” (İran’ın Edebî Yenileşmesi Hakkında Durum Değerlendirmesi) adlı makalesinde şu sözleri dile getirir: “*Bu dönem inkılâp dönemi idi. İnkılâp, geçmişin yıpranmış yapısını onarmak içindir. Çünkü o yapı ortadan kalkınca, fikirlerde ve hislerde bir ferahlama hâsıl olur ve şahsî özgürlük ortaya çıkar.*”¹⁰³

‘Ârif, taassup, riya ve yabancıların ülke içindeki nüfuzuyla sürekli mücadele etmiş ve bu yönden İran’ın hürriyet ruhunun en iyi savunucusu olmuştur. Ferruhî ise hırsızlığı, hileyi, siyasi anlamda ikiyüzlülüğü ve millî çıkarlara ihanet edenleri eleştirmiştir.¹⁰⁴

Klasik İran edebiyatında üzerinde durulmayan sosyal sorunlar, meşrutiyet dönemi ile birlikte eserlere yansımaya başlamıştır. Bu dönemin önde gelen birçok şairi, sosyal meseleleri “başkaldırı edebiyatı”nın sanatsal diliyle şiirlerinde işlemişlerdir. Bunu yaparken klasik söz türlerini ve üsluplarını kullanmışlardır.¹⁰⁵

¹⁰² Muhammed Nâsır, *Taḥavvul-i Movzu’ ve Ma’nâ der Şi’r-i Mu’âsır*, Neşr-i Nîşâne, Tahran, 2003, s. 3.

¹⁰³ Aynı eser, s. 6.

¹⁰⁴ Aynı eser, s. 7.

¹⁰⁵ Aynı eser, s. 8.

Her ne kadar şiirleri eski kalıplarda olsa da hayatın derin konularına ve sorunlarına yönelmişlerdir.

Mîrzâde-i ‘İşkî de klasik kalıplar içerisinde şiirlerinde, sosyal sorunları ve eleştirilerini beyan etmiştir. Geri kalmışlık, ülkedeki bozukluklar ve dış müdahale ile mücadele etmek için şiiri adeta bir silah olarak kullanmıştır.

İrec Mîrzâ’nın şiirlerine demokratik fikirler iyi bir şekilde yansımış olup, ruhanilerin ikiyüzlülüğü, çaresizlik, halkın cahilliği, dinî bağınazlık gibi toplumun sıkıntılarını sert bir şekilde eleştirmiştir.¹⁰⁶

XX. yüzyıl Fars edebiyatında kadın konusu sosyal ve siyasi bir mesele olarak dikkat çeker. Şairler ve yazarlar tarafından, bu meseleye özel bir yer verilmiş ve kadın konusu birkaç yönden incelenmiştir. Dehğodâ, Meliku’ş-Şu’arâ Bahâr, ‘İşkî, İrec Mîrzâ ve Lâhûtfî gibi şairlerin eserlerine diğer toplumsal konuların yanında kadın özgürlüğü konusu da yansımıştır. XX. yüzyılın başlarında yayınlanan gazete ve dergilerde kadın hakları ve özgürlüğü hakkında makale ve şiirlere yer verilmiştir.¹⁰⁷

İleri ve uygar memleketlerde kadının sosyal, kişisel durumunu ve düşünce seviyesini yakından izleyen şairler, bunu İran’da yüzyıllardan beri unutulmuş, ihmal

¹⁰⁶ Aynı eser, s. 9.

¹⁰⁷ Hüseyin Muhammedzâde-i Şadîk, *Mesâyil-i Edebiyât-i Novîn-i Îrân*, İntişârât-i Dünyâ, Tahran, 1975, s. 68.

edilmiş kadının durumuyla ister istemez karşılaştırdıktan sonra kadınlık dünyasını kalkındırmanın lüzumuna inanmışlardır.¹⁰⁸

Kadın konusu, klasik Fars edebiyatında yeterince işlenmemiş ve meşrutiyet hareketi öncesine kadar kadınların eğitimlerine fazla önem verilmemiştir. Yalnızca eşraf ailelerinin kızları, çoğunlukla kadın olan öğretmenlerin yanında Kur'an ve Farsça okuma-yazma öğrenmişlerdir. Meşrutiyet döneminde kadınların okuma-yazma ve özgürlük sorunu önem kazanmaya başlamıştır. Meşrutiyetle birlikte kadın hakları konusunu ele alan ilk kişi ise Dehğodâ olmuştur. Aynı zamanda Seyyîd Eşref de kadınların eğitimi ve hakları ile ilgili birçok şiir söylemiştir.¹⁰⁹

Bu dönemde İranlı aydınlar, sürekli olarak kadınların durumuna yönelmişler ve bunda ilk sırayı yazarlar ve şairler almıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra kadın sorunu, İran edebiyatına yansımış ve kendisine geniş bir yer edinmiştir. Siyasi inkılâp düşüncelerinin tercümanı olarak bilinen 'Ârif, gazelleri ve tasnifleriyle kadın haklarının savunucu olmuştur. İrec, Bahâr ve 'İşkî gibi şairler, kadınların omzuna yüklenen sıkıntılarla mücadele etmişlerdir.¹¹⁰ İrec Mîrzâ, Mîrzâde-i 'İşkî, Bahâr ve diğer şairler, kadınların mahkûmiyetinin sebebini, okuma yazma bilmemelerinde ve örtüde görmüşlerdir ve bu durumu 'İşkî, *Kefen-i Siyâh* eserinde, İrec Mîrzâ ise *Çâdor-i Şeb* adlı eserinde dile getirmiştir.¹¹¹

¹⁰⁸ Meliha Anbarcıoğlu, "Çağdaş Nazımda Sosyal ve Diğer Konular", Ankara Üniversitesi, DTCF, *Doğu Dilleri Dergisi*, C. I, Sayı: III, Ankara, 1969, s. 83.

¹⁰⁹ Şadık, *a.g.e.*, s. 13.

¹¹⁰ Aynı eser, s. 13.

¹¹¹ Aynı eser, s. 70.

Bu dönemin şiirinin özelliklerinden biri de işçi edebiyatının ortaya çıkmasıdır ve Zerrînkûb'a göre yenileşme, özgürlük, vatanseverlik ile ilgili mazmunların yanında şiir ve edebiyata işçi sınıfının ve köylülerin durumları da girmiş ve bu, Fars şiirine yeni bir soluk kazandırmıştır.¹¹²

Şiir ve edebiyatın yüksek tabakadaki insanlardan vazgeçip sokaktaki halka yönelmesi toplumun genel ihtiyaçlarının şiire yansımaya sebep oldu. Halkın arasından çıkan ve onlarla birlikte yaşayan şairlerin çoğu, sözlerini onların hayatından alıyordu. İran uyanış dönemi edebiyatındaki bu temel eğilimler Rus inkılâbı başladığı ve aydınların Bolşevik edebiyatına hâkim fikirlerin etkisi altında kaldığı sıralarda, yoksul ve zengin iki tabaka arasındaki tezatlıkların üstünde durulmasıyla ortaya çıkmıştır. Lâhûtî gibi şairlerden birçoğu Rusya'ya gidiş gelişleri, sosyalist demokrat ve aydınlarla irtibat halinde olmaları sebebiyle şiirlerinde işçilere yönelmişlerdir.¹¹³

Lâhûtî, 'İşkî ve 'Ârif gibi şairler, işçilerin sorunları hakkında şiirler söylemiş ve işçi edebiyatının yükselen sesi olmuşlardır.¹¹⁴

Meşrutiyet döneminde edebiyata yukarıda bahsettiğimiz konuların girmesi şairleri bu tür düşüncelerle uyumlu bir dil kullanmaya mecbur etti. Bu yüzden Fars şiiri, tarihî ve sosyal gereksinimlerine göre sarayın dar alanından çıkıp, sokak ve pazarın geniş meydanına adım atmıştır. Klasik şiir, okuma-yazma bilen tahsilli

¹¹² Nâsır, *a.g.e.*, s. 11.

¹¹³ Muhammed Ca'fer Yâhakkî, *Cûybâr-i Lahzehâ Edebiyât-ı Mu'âsır-ı Fârsî Nazm u Nesr*, Tahran, 1999, s. 18-19.

¹¹⁴ Nâsır, *a.g.e.*, s. 11.

kişilere hitap ediyordu. Fakat meşrutiyet dönemiyle birlikte ortaya çıkan çağdaş şiir, sıradan insanlarla arasında bağ kurarak onların yaşamına girdi. Bu dönemin şiir dili sosyal anlamda ihtiyacı karşılamak için sokak diline yaklaştı. Halkın kullandığı kelimeler, siyasi ve sosyal şiir alanına yeni bir anlam getirdiler.¹¹⁵

Şiir, bu dönemde sosyal ve ferdî ülkelerin hizmetindeki kültürel araç olarak yer almıştır. Bu dönemdeki şairlerin, Osmanlıların kültür ve yeni edebiyatıyla tanışmaları onları iki yeni kaynaktan yararlanma yolunda cesaretlendirdi. Bunlardan ilki “inkılâp şiiri”, diğeri ise “modern Fransız şiiri” idi. Bu iki kaynak gitgide Fars şiirine yeni bir görüntü kazandırdı. Saray şiirinin edibane anlatımından vazgeçen şairler, sade ve halkın beğendiği bir anlatıma meyletmışler, halk dilindeki, Batı’ya ait ve gazete dilindeki kelimelerden, ıstıhlardan ve tabirlerden faydalanmışlardır.¹¹⁶

Yeni kavram ve mazmunlar alışılmış şiir kalıpları içerisinde kullanılmıştır. Edîbu’l-memâlîk ve Bahâr gibi şairler, toplumsal ve eleştirel kavramları kaside kalıbında dile getirmişlerdir.¹¹⁷

‘İşkî, Lâhûtî ve Ferruhî gibi şairler siyasi gazel ve vatanî tasnifler söylemişlerdir. Bunun yanında yazım tarzlarında diyaloglara ilgi duymuşlardır. İrec, sade dilden ve halk dilinden yararlanarak mesnevi kalıbında hicivler söylemiştir.

¹¹⁵ Aynı eser, s. 15.

¹¹⁶ Muhammed Rızâ Rûzbih, *Edebiyât-i Mu’âşır-ı İrân (Nazm)*, Neşr-i Rûzgâr, Tahran, 2002, s. 59-60.

¹¹⁷ Bozorg ‘Alevî, *Târîh-i Edebiyât-i Mu’âşır-ı İrân Târîh ve Taḥavvul-i Edebiyât-i Mu’âşır-ı Fârsî Nazm ve Neşr*, Çev. Sa’îd Firûzâbâdî, İntişârât-i Câmî, Tahran, 2007, s.55.

Seyyîd Eşref, Şâbir'den etkilenecek musammat ve müstezad kalıplarında eleştirel tarzda eserler meydana getirmiştir.¹¹⁸ Şâbir, Kafkasya'nın inkılâpçı şairi olup *Molla Naşru'd-dîn* gazetesinde yazdığı mizahi şiirlerle tanınmaktadır.¹¹⁹ Realist bir şair olan Şâbir, mizah yazarlığında Azerbaycan edebiyatı için yeni bir dönem başlattı. Eserlerinde yaşadığı dönemin sosyal bozukluklarını ve hayatın olumsuz yönlerini eleştirmiştir.¹²⁰

Klasik Fars şiirinde kullanılan ve meşrutiyet öncesi edebiyatta örnekleri bulunan müstezad bu dönemde çok revaçtır.¹²¹ Bu tür, dönemin olaylarının, canlı ve ilginç bir tarzda anlatılmasını sağlamıştır. Bu şiir türü, İran'ın siyasi ve sosyal yaşamında ve halkın gaflet uykusundan uyanmasında çok etkili olmuştur.¹²²

Bahâr, 'İşkî ve Lâhûtî gibi şairler, şiirin şeklinde yenilik yapmaya gereksinim duyarak, klasik kalıpları yıkmak için çabalamışlardır. Basit çeharpâreler söyleme yoluna, bentlerin mısralarının sayısında ve kafiyelerde değişikliğe gitmişler; terciibend, terkebîbend, musammat ve müstezadlarda çeşitlilik oluşturmuşlardır.¹²³ Örneğin musammat, beşli, altılı ve sekizli şekilde Batı'nın romantik şairlerinin etkisi altında yapılmıştır.¹²⁴ Ancak, klasik kalıplar üzerinde gösterilen bu çabalar, şiirin form ve yapısında temel bir değişiklik yapmak için yeterli değildi. Meşrutiyet şairlerinin şiir kalıplarına karşı muhafazakâr oluşu çeşitli nedenler içeriyordu. Öncelikle her yönden edebî bir inkılâp için uygun tarihî, sosyal ve kültürel bir ortam

¹¹⁸ Muhammed Rızâ Rûzbih, *Edebiyât-i Mu'âşır-ı İran (Nazm)*, Neşr-i Rûzgâr, Tahran, 2002, s. 61.

¹¹⁹ Âryenpûr, *a.g.e.* C. II, s. 46.

¹²⁰ *Aynı eser*, s. 49.

¹²¹ Âjend, *a.g.e.*, s. 453.

¹²² Âryenpûr, *a.g.e.*, s. 35.

¹²³ Muhammed Rızâ Rûzbih, *Edebiyât-i Mu'âşır-ı İran (Neşr)*, Neşr-i Rûzgâr, Tahran, 2002, s. 61.

¹²⁴ Fesâyî, *a.g.e.*, s. 558.

yoktu. Klasik Fars şiirinin geleneklerinin önemi, ondan vazgeçilmesini zor ve imkânsız kılıyordu. Şairler, yenilik kavramının, dilin ve mazmunların yüzeyindeki yeniliklerin bir kısmına özgü olduğunu düşünüyorlardı. Onların siyasi ve sosyal olayların, mücadelelerin ortasında yer almaları sanatsal anlamda derinleşmelerini engelliyordu.

Bu dönemde edebiyatın konusu inkılâptı. Edebiyatın temel hedefi, inkılâbın hedefi gibi edebiyatı değil, toplumu değiştirmekti. Bu dönemler, edebî ve sanatsal niteliği bakımından klasikten yeniliğe geçiş dönemleri sayılır.¹²⁵

Bu dönemde şiir işleyiş ve kapsam açısından bir bütünlük kazanarak meşrutiyet hareketinin keskin dili olarak basın ve gazetelerin eline geçti. Gazete nesri, tek başına siyasi ve sosyal düşünceleri dile getirmekte özgürlükçü propagandistlerin ihtiyacını karşılayamıyordu ve inkılâp için mücadele edenler, yeni fikirlerini tebliğ etmekte çaresiz kalıyorlardı. Bu nedenle düşünceleri ve hisleri beyan etmenin en iyi aracı olan şiirden medet umdular ve nesir, basındaki sorumluluğunun bir kısmını şiire bıraktı. Meşrutiyet hareketi öncesine kadar şairler halktan uzak yaşıyordu. Şiirler daha çok şarap, av, törenler ve memduhun fetihleri etrafında yazılıyordu. Böyle bir muhitte yaşayan şairler, halkın dertlerinden ve sıkıntılarından habersizdi. Meşrutiyetle birlikte şiir artık halkın kontrolüne geçti. Fakat inkılâp dönemi şairleri, ne klasik şiirin süslü diline aşınaydı ne de o üsluplar ve kalıplar yeni

¹²⁵ Muhammed Rızâ Rûzbih, *Edebiyât-ı Mu'âşır-ı İrân (Nesr)*, Neşr-i Rûzgâr, Tahran, 2002, s. 61-62.

fikirleri, kavramları açıklamak için yeterli ve uygundu. Bunun üzerine şairler yeni kavramları, tabirleri ve zihinsel tasvirlerini daha sade ve kısa vezinlere aktardılar.¹²⁶

İran'da eski zamanlardan beri şehirlerde ve köylerde dolaşıp gösteriler düzenleyen delkekler vardı. Bunlar açık bir şekilde yöneticileri yeren küçük kıtalar söylüyorlardı. Bu kişiler tarafından dönemin olayları ile ilgili ve sokaklarda halk arasında ağızdan ağza dolaşan tasnif ve teraneler söylenmeye başladı. Bu teraneler ve tasnifler, meşrutiyetten sonra basının özgür dili olarak yer aldı ve yeni edebiyat, onların şeklinden ve kalıbından faydalanmak için ilk adımını attı. Kendine has bir yapısı ve ahengi olan bu tasnifler, halk arasında geniş bir yer edinerek onları istibdatçı rejimle mücadele etmek için teşvik etti.¹²⁷

Tasnif türünden faydalanan şairlerden en bilineni 'Ârif'tir ve bunda başarılı olmuştur. 'Ârif, meşrutiyet edebiyatında önemli bir yeri olan vatanî tasnifleri ve onun önemi hakkında şu sözleri dile getirmiştir: *"Eğer İran musikisine ve edebiyatına başka hiçbir hizmet yapmamış olsaydım, vatanî tasnifler yazdığımda on bin İranlıdan bir kişi bile vatan nedir bilmezdi."*¹²⁸

2.2. Nesir

Meşrutiyet döneminde nesir de şiir gibi büyük önem kazandı. Bu dönemde yazarlar, nesirde birkaç alan üzerinde yoğunlaşmışlardır. Bunlar gazetecilik, risale, öykü, piyes yazarlığı ve tercümelerdir. Kaçar döneminde hatıra yazarlığı, risaleler,

¹²⁶ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. II, s. 28-29.

¹²⁷ Aynı eser, s. 29.

¹²⁸ Acûdânî, *a.g.e.*, s. 7

eleştirel ve toplumsal makaleler açık ve anlaşılır bir tarzda yazılmıştır. Mîrzâ Melkum Hân, Mîrzâ Âkâ Hân Kirmânî, Mîrzâ Alî Hân Emînu'd-devle, Mîrzâ Alî Hân Zâhîru'd-devle, Hacı Yahyâ Devletâbâdî ve Alî Ekber Dehğodâ gibi bu dönemin risale ve makale yazarları, eleştiri yazıları yazarak yaşadıkları dönemin aydın düşüncelerini sert bir anlatımla yansıtmışlardır. Çoğunlukla bu eserlerin içeriği istibdat mağdurluğu, cehalet, hurafeler ve fakirlik gibi siyasi, sosyal ve kültürel olarak taşlaşmış görüntülerin eleştirisiydi. Sade ancak eleştirel bir üsluba sahip olan bu eserler, nasyonalist bir ruh içermektedir.¹²⁹

Kaçarlar döneminde nesir zor ve karmaşık olan görüntüsünden sıyrılarak sade bir hal aldı. Uyanış döneminde, özellikle meşrutiyet hareketinin ortaya çıkması ile birlikte nesir, toplumsal aydınlanmanın hizmetinde yer aldı. Edibâne görüntüsünden ayrıldı ve yeni fikirlerden faydalanarak halk diline yöneldi. Batı'nın nesir eserlerinin ve gazeteciliğin etkisi Fars nesrine sade bir yapı kazandırdı. Edebiyatın toplumsal işleyişi, yeni kavram ve konularla birlikte yeni edebî şekillere ilgi duyulmasına sebep oldu.¹³⁰

Nesirdeki Arapça kelimeler gözle görülür bir şekilde azalmıştır. Anlaşılması güç Arapça lafızlar terk edilmiştir. Yazarlar kendilerini sokaktaki halktan ayrı görmemiş, eserlerinde onların kullandığı dile, atasözlerine ve ıstıhlara yer vermişler, böylece nesirde sadeliğe gitmişlerdir. Meşrutiyet nesrinde sonraya doğru eş anlamlı kelimelerin kullanımı unutulmuş ve bu da kelimelerin kendi yerinde ve anlamında kullanılmasını, sözü uzatmaktan kaçınılmasını sağlamıştır. Yazarlar,

¹²⁹ Muhammed Rızâ Rûzbih, *Edebiyât-i Mu'âşır-ı Îrân (Neşr)*, Neşr-i Rûzgâr, Tahran, 2002, s. 15.

¹³⁰ *Aynı eser*, s. 14.

nesirde düşüncelerini açık bir şekilde dile getirip özel yerler dışında kinayeler ve belirsiz cümleleri terk etmişlerdir.¹³¹

Meşrutiyetin başlaması ve gazeteciliğin ortaya çıkması ile birlikte Fars nesri dikkate değer bir aşama kaydetti. Özgürlükçü fikirler ve vatanseverlik duyguları, siyasi ve vatanî şiirlerin yanında makalelere ve mizahî kısa tefrikalara yansıdı. Bu yazılar, konuşma diline yakın olarak hazırlandı ve bu, edebiyatı halka yakınlaştırmak isteyen yazarlar için iyi bir yol oldu. Çeşitli halk tabakalarının dilinden istifade edilip halk arasında revaçta olan ibareler, ıstılahlar ve atasözleri kullanıldı.¹³² Bu dönemde yazılan makaleler özel bir nesir tarzına sahiptir ve bu yüzden “makale nesri” diye adlandırılır.¹³³

Yayınladığı *Kânûn* gazetesi ve bu gazetede yazdığı makaleler ile bilinen Melkum Hân, çağdaş Fars nesrinin öncülerinden sayılır. Çağdaşları onu kendine has bir üslubun kurucusu kabul ederler. Melkum Hân, yazılarında orta bir yol bulmaya çabalamış, Farsça klasik yazım tarzına riayet etmiş ve sıradan halkın anlayacağı şekilde yazmıştır. Maksadını kısa, akıcı ve karışık olmayan cümlelerle anlatmıştır. Hatta düşüncelerini daha iyi aktarmak için halk arasında kullanılan ıstılahlardan faydalanmaktan çekinmemiştir.¹³⁴

Gazete nesri, özgürlük taraftarı propagandistlerin siyasi ve sosyal fikirlerini beyan etmedeki ihtiyaçlarını yalnız başına karşılayamıyordu. Bu yüzden gazetecilik

¹³¹ Fesâyî, *a.g.e.*, s. 565-566.

¹³² Âryenpûr, *a.g.e.*, s. 39.

¹³³ Âjend, *a.g.e.*, s. 457.

¹³⁴ ‘Alevî, *a.g.e.*, s. 92-93.

nesrinde mizah yazımcılığı gibi yeni türlere ilgi duyuldu. Bu türün rehberliğini Dehğodâ üstlenmiştir. Dehğodâ, *Sûr-i İsrâfîl* gazetesinde sade nesirle ve konuşma dilindeki ibarelerle eleştirel kıtalar yazmış ve onları “Dehû” imzasıyla, “Çerend u perend” adı altında yayınlamıştır.¹³⁵

Bu dönemde özel bir yere sahip olan Dehğodâ’nın “Çerend u perend”leri öykü yazarlığı alanındaki ilk tecrübelerdendir. Dehğodâ’nın nesri, öykü yazarlığı ve gazetecilik arasında bir köprüdür. Dehğodâ’nın mizah konusu, dönemin siyasi durumu ve toplumun mahrum bırakılan tabakasıdır ve Dehğodâ her iki durumu en canlı tasvirlerle sunar. Dehğodâ, her ne kadar hikâye yazmasa da Farsçaya en büyük katkıyı, hikâyenin ortaya çıkmasında yapmıştır.¹³⁶

Dehğodâ’nın makaleleri, mizahî ve eleştirel bir tarzdadır. “Çerend u perend” olarak bilinen makalelerini, siyasi, iktisadî sorunlar, dünyanın fikrî seyrini göstermek, ülke içindeki bozuklukları incelemek, cehalet, hurafe ile mücadele etmek, siyasetçilerin işleri, modernizmden ve özgürlükten uzaklaşmış olan halkın zihnini aydınlatmak için halk diline yakın, sade ibareler kullanarak yazıyordu. Toplum üzerinde derin etkiler bırakan bu makaleler, özel bir yazım tarzına sahip olup, gazetecilikte, yazarlıkta ve İran çağdaş nesrinde yeni bir ekolün temelini kurmuştur.¹³⁷

¹³⁵ Fesâyî, *a.g.e.*, s. 578.

¹³⁶ Muhammed Rızâ Rûzbih, *Edebiyât-i Mu’âşır-ı İran (Neşr)*, Neşr-i Rûzgâr, Tahran, 2002, s. 16.

¹³⁷ Seyyîd Muhammed Debîrseyâkî, *Makâlât-i Dehğodâ Çerend u Perend*, İntişârât-i Tîrâje, Tahran, 1983, s.11.

Dehḥodâ'nın atasözü ve mizah tarzındaki yazıları, sokaktaki halkın ve edebiyatçıların kulağa hoş gelen kelimelerinden oluşur. Zekice yazılmış olan makalelerinin hepsi ince bir temel üzerine kuruludur. Her birinin yenilikçi ve ilginç bir mukaddimesi vardır. Çeşitli konularda yazılmış ve tekrardan uzak makaleler, çoğunlukla halkın dilinden anlatılmış dönemin sorunlarını konu alır. Dehḥodâ, yazılarında sürekli insanların sıkıntılarını göstererek bunlara çare aramıştır. Yalnızca uygunsuz durumlara hücum eden, çirkinlikleri gösteren ve çözüm bulmayan birçok eleştirmenin aksine, yapıcı ve yol gösterici bir eleştirmen olmuştur. Bu özellik, Dehḥodâ'nın kaleme aldığı tüm eserlerinde görülebilir.¹³⁸

Bu dönemde, Daru'l-funûn'un kurulması ile birlikte tercüme hareketlerinin başladığından ve Batılı anlamda birçok eserin tercüme edildiğinden kültürel durumda bahsetmiştik. Çeşitli dillerden roman ve hikâye tercüme eden birçok kişi sade nesrin yaygınlaşmasına destekte bulunmuşlardır. İtimâdu's-salṭanâ ve Muhammed Ṭâhîr-i Mîrzâ bu kişilerden bazılarıdır. İtimâdu's-salṭanâ, *Şerḥ-i Ḥatırât-i Matmazel de Mont Pansiye*, *Şerḥ-i Âhvâl-i Kristof Kolomb*, *Seyâhât-nâme-i Kaptan Âtras*, *Sergožešt-i Hanum-i İngîlîsî*, *Dâstân-i Robinson Suvîsî* gibi roman ve hikâyeleri¹³⁹ tercüme etmiş; Muhammed Ṭâhîr-i Mîrzâ ise büyük bir kısmı Alexandre Dumas'dan olmak üzere *Se Tufengdâr*, *Kont de Monte Kristo*, *La Reine Margot*, *Luî-yi Çehârdehom* ve *'Asreş*, *Lord Hobb* gibi romanları Farsçaya nakletmiştir.¹⁴⁰

¹³⁸ Aynı eser, s. 33-34.

¹³⁹ Âryenpûr, a.g.e., C. I, s. 267.

¹⁴⁰ Aynı eser, C. I, s. 272.

Bu dönemde nesrin gelişmesinde önemli yere sahip diğer bir tür de romanlardır. Avrupa tarzında roman yazarlığı, Batı kültürünün İran'da yer edinmesiyle başladı. İran'a gelen Fransızca, İngilizce, Almanca ve Türkçe romanlar, bu dilleri bilen kişiler tarafından okunup tercüme ediliyordu. Bu eserleri tercüme edenler, yabancı dildeki metinleri Farsça olarak naklederken sade bir dile yöneliyordu. Ancak İranlı yazarlar roman tekniği, roman yazımı kuralları ve usulü hakkında yeterli bilgiye sahip değillerdi.

Bu dönemde yazılan roman türleri arasında tarihî roman göze çarpmaktadır. Tarihî romanlar, Daru'l-funûn'daki kültürel çalışmaların sonucudur. Aslında yazarların amacı, tarihî bilgiler vermek ve bu arada güzel edebî hikâyeler anlatmaktır. Geçmiş dönemlerde de yazarlar, ahlakî ve dinî amaçları için bundan faydalanıyorlardı.¹⁴¹ Daru'l-funûn yoluyla İranlılar, Alexandre Dumas'nın romanlarını ve Corci Zeydan gibi Arap yazarların eserlerini tercüme ederek romanla tanıştılar.¹⁴²

Tarihî roman, meşrutiyet döneminin en temel türlerinden biriydi. Tarihî klasisizm, millî ve kurtarıcı bir kahramanın ortaya çıkma ümidini kendinde saklıyordu. Bu ümit ve arzu, yazara, İranlıların tarihî varlığı ve hüviyetindeki derinlikleri aramak için ortam hazırladı. Daha sonra ise meşrutiyet değerlerinin ortadan kalkmasından kaynaklanan ümitsizlik, sömürgecilik karşıtı hareketlerin yenilgiye uğraması ve ülkenin karışık havası tarihî araştırmalara destek verdi.¹⁴³ Bunun yanı sıra I. Dünya Savaşı başladığında, dış güçlerin İran'ı harap etmesi halkı açlığa ve hastalığa maruz bıraktı. Ülkenin bu durumu üzerine İranlılar, geçmişe

¹⁴¹ Aynı eser, C. II, s. 236-237.

¹⁴² 'Alevî, a.g.e., s. 151.

¹⁴³ Muhammed Rızâ Rûzbih, *Edebiyât-i Mu'âşır-ı Îrân (Neşr)*, Neşr-i Rûzgâr, Tahran, 2002, s. 58-59.

sığınarak ondan güç aldılar. Romantik eserlere ilgi duydular. İran'ın görkemli geçmişinden yararlanan yazarlar, vatanseverlik ruhunu güçlendirmek için tarihî romanlar tercüme ederek bu eserlerin tarzında romanlar yazdılar. İlk İranlı tarihî roman yazarlarından sayılan Mîrzâ Âkâ Hân Kirmânî, İran'ın eski dönemlerini ideolojik bir kalıba sokarak, Zerdüş'tün ve Sasani şahlarının hayatını, Mani ve Mazdek'i incelemiştir.¹⁴⁴

İran'ın ilk tarihî romanı, Mîrzâ Feth'alî Âhûndzâde tarafından yazılan *Sitâregân-i Ferîb Horde (Aldatılmış Yıldızlar)* adlı romandır. Bu dönemin diğer tarihî romanları, Muhammed Bâkır Mîrzâ Hüsrevî tarafından yazılan *Şems u Tuğra (Şems ve Tuğra)*, Şeyh Musa'nın *'Işk u Saltanat ya da Futuhât-i Kûreş-i Kebîr (Aşk ve Saltanat ya da Büyük Kûreş'in Fetihleri)*, Hasan Hân Bedî'nin *Dâstân-i Bâstân ya da Sergožeşt-i Kûreş* ve Abdulhüseyn Sana'tizâde'nin *Dâm Gosterân ya da İntikamhâhân-i Mozdî (Tuzak Kurucular ya da Mezdek'in İntikam Alıcıları)* adlı eserleridir.¹⁴⁵

Kaçar dönemindeki tercüme hareketleri yeni tarzda piyes yazarlığına ilgi duyulmasını sağladı. Meşrutiyetin ilanından birkaç yıl önce ilk amatör gösteri grubu Tebriz ve Reşt'de ortaya çıktı. Bu gruplar, Kafkasya'dan gelen Ermeni erkeklerden ve kadınlardan oluşuyordu.¹⁴⁶

¹⁴⁴ 'Alevî, a.g.e., s.152.

¹⁴⁵ Muhammed Rızâ Rûzbih, *Edebiyât-i Mu'âşır-ı Îrân (Neşr)*, Neşr-i Rûzgâr, Tahran, 2002, s. 59.

¹⁴⁶ *Aynı eser*, s. 288.

Meşrutiyet döneminde ise çağdaş piyes yazıncılığına Daru'l-funûn öncülük etti. İlk piyesler, bu okulun tiyatro salonunda sahnelendi. Batı'nın piyeslerini tercüme edenler, piyesleri tekrar yazarken kendi zevk ve görüşlerine göre, onlara İranlıların rengini ve ruhunu vermeye çalıştılar.

Batılı tarzda en eski piyesler Mirzâ Feth'alî Âhûndzâde tarafından yazılmış olup, dili Azerice olan bu eserler, Mîrzâ Ca'fer Karacadağî tarafından Farsçaya tercüme edilmiştir.¹⁴⁷ Piyelerinde Moliere ve Gogol'dan etkilenmiştir. Bunun yanında "kritik" kelimesini kullanan ilk kişiler arasında yer alır.¹⁴⁸

Âhûndzâde'nin ilk olan ve dram sanatının öne çıktığı piyesi *Hikâyet-i Mollâ İbrâhîm Halil Kimyâger* (*Kimyager Mollâ İbrâhîm Halil'in Hikayesi*) dir. Kimyagerlik iddiasında bulunan yalancı, maceraperest bir adam ve onun karşısındaki müspet görüşlü şair Hacı Nûrî piyesin ana karakterleridir. Bu piyeste, Mollâ İbrâhîm Halîl Kimyâger üzerinden Noha şehrinin sıradan halkının yaşamını ve Hacı Nûrî karakteriyle de XIX. yüzyılın ikinci yarısının ileri gelen aydınlarını gözler önüne serer.¹⁴⁹

Âhûndzâde'den sonra Mîrzâ Âkâ Tebrîzî de piyesler yazmıştır. Böylece gitgide piyes toplulukları ve başka piyes yazarları ortaya çıkmıştır. Ancak İran'da ciddi anlamda piyes yazıncılığı Hasan Muḩaddem ve Şehrazâd ile başlamıştır.

¹⁴⁷ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. I, s. 342.

¹⁴⁸ Emînî, *a.g.e.*, s. 202-203.

¹⁴⁹ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. I, s. 351-352.

Nasyonalist bir tarza sahip bu piyesler, eleştirel ve toplumsal mazmunları içeriyordu.¹⁵⁰

Meşrutiyet döneminde yazarlar, ülke içinde yaptıkları çalışmaların yanında yurt dışında da eserler vererek meşrutiyet hareketine ve nesrin sadeleşmesine destek verdiler. Bu yazarların başında Mîrzâ ‘Abdurrahîm Tâlibof ve Hâcî Zeynül’âbidîn-i Merâğâî gelir. Bu kişiler, yazdıkları sefernâme türündeki eserleriyle, İranlı yazarın araştırmacı ruhunun görüş ufuklarının açıldığının, geliştiğinin ve İranlı düşünürün, vatanın çeşitli köşelerini seyahatler yoluyla gözlemleyerek ulusal kimliğine kavuşma çabasının bir göstergesi olmuşlardır.¹⁵¹

‘Abdurrahîm Tâlibof, yeni fikirlerin ve düşüncelerin neşredilmesinde önemli bir paya sahip, İran dışındaki yazarlardandır. İran halkını zulüm ve istibdattan kurtarmaya çalışan ‘Abdurrahîm Tâlibof, istibdat hükümetinin kusurlarını ve meşrutiyetin devamlılığının gereğini anlatmaya çalışmıştır. En önemli eserlerinden biri, ilk cildi İstanbul’da basılmış olan *Kitâb-ı Ahmed ya da Sefîne-i Tâlibî (Ahmed’in Kitabı ya da Beklenen Gemi)* adlı kitabıdır. Bu kitap, bir baba ve Ahmed adındaki oğlunun konuşmalarını içerir ve sade bir dille yazılmıştır. *Mesâlikü’l Muhsînîn* adlı eserini ise Sir H. Davy’nin *Âherîn Rûz-i Hekîm (Bir Filozofun Son Günleri)* kitabını taklit ederek yazmıştır ve bu eserde gençlerden oluşan bir grubun ilmî amaçları için Demâvend dağına yaptığı yolculuk anlatılır.¹⁵²

¹⁵⁰ Muhammed Rızâ Rûzbih, *Edebiyât-i Mu’âşır-ı Îrân (Neşr)*, Neşr-i Rûzgâr, Tahran, 2002, s. 109.

¹⁵¹ Hasan Mîr ‘Âbidînî, *İran Öykü ve Romanının Yüz Yılı*, C. I, Çev. Derya Örs, Nüşa Yayınları, Ankara, 2002, s. 6.

¹⁵² Fesâyî, *a.g.e.*, s. 569.

Merâğâi ise yazdığı *Seyahatnâme-i İbrahim Beg ya da Belâ-yi Ta'aşsub* (*İbrahim Bey'in Seyahatnâmesi ya da Ta'assub Belası*) adlı eseriyle dikkat çekmektedir. Üç ciltlik olan bu eser, ülkesinden uzak kalmış İranlı bir taciri konu alır. Tacir, İran'a döndüğünde orayı zihninde yarattığından büsbütün farklı bulur. Harap olmuş bir ülke acze düşmüş, hurafeci, üstü başı dökük bir halkla, baskıcı ve yırtıcı tabiatlı bir yönetimle karşılaşır. Devlet makamlarına başvurarak onları reform yapmaya davet etmek isterse de bir sonuç alamaz; sonunda üzüntüsünün şiddetinden hasta düşer. Kitabın ikinci cildinde, İbrahim Bey Mısır'a geri dönerek şifa bulur, sevgilisiyle sözlenir; ama kısa bir süre sonra ikisi de mutsuz bir şekilde dünyaya veda ederler. Üçüncü cilt, İbrahim Bey'in mürebbsi ve yol arkadaşı olan Yusuf amcanın hatıraları, düşleri ve onun cennete ve cehenneme yaptığı hayalî yolculuğa ayrılmıştır.¹⁵³

¹⁵³ Âbidînî, *a.g.e.*, s. 7-8.

3. Pehlevî Dönemi İran Edebiyatı

3.1. Şiir

Meşrutiyet inkılabının etkisini yitirip Pehlevî dönemine geçilmesi ile birlikte şairler şiirin yapısında ve içeriğinde birtakım değişiklikler yaparak yenilikçiliğe meylettiler.

Meşrutiyet döneminde şairler, düşüncelerini halka ulaştırmak için tasnif, müstezad ve terciibend gibi şiir kalıplarından faydalanıyorlardı. Ancak bu sade formlar sanatsal istekleri karşılayamıyordu. Bu yüzden yeni dönem şairleri ve yazarları hislerini aktarmak için yeni formlar ve üsluplar aramaya başladılar.¹⁵⁴

Nîmâ Yûşic'in öncülük ettiği bu arayışlar neticesinde “şi'r nov” (yeni şiir) denilen bir üslup ortaya çıktı. Bu yenilikçi üslup dilin, düşüncenin ve içeriğin dokusunda kendini gösterdi. Nîmâ Yûşic'in şiirdeki yeniliği, aruz vezinlerine riayet ederek uzunluklu kısalıklı dizeler meydana getirmesiydi.¹⁵⁵

“Nîmâî şi'r” (Nîmâî şiir) ya da “şi'r-i âzâd” (serbest şiir) adıyla kayda geçen bu ilk yeni şiir tecrübesi, gelenekçi şiir çevreleri tarafından birtakım saldırılara maruz kalmışsa da yenilikçi şairlerin büyük ilgisiyle karşılaşmıştır.¹⁵⁶

Nîmâ, getirdiği yenilikte yine aruz veznini temel almıştır. Aruz kalıplarının şaire değil, şairin aruz kalıplarına egemen olmasını istediğini dile getirmiştir.¹⁵⁷

¹⁵⁴ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. III, s. 570.

¹⁵⁵ Hukûkî, *a.g.e.*, s. 448.

¹⁵⁶ Hicabi Kırlangıç, “Yeni İran Şiiri”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, sayı 392, İstanbul, 2006 s. 1.

Nîmâ'nın oluşturduğu yeni şiir aruzu esas almakla birlikte dizelerin uzunluklarının eşit olması gerekmez. Böylece vezne uyum sağlamak amacıyla dizelere giren fazlalıklar önlenmiş olmakta, dizelerin uzunlukları şairin meramına göre değişmektedir. Bunun yanında Nîmâ, kafiyeyle oldukça önemsemektedir. Kendisinin kafiye anlayışının klasik kafiye anlayışından farklı olduğunu vurgulamaktadır.¹⁵⁸

Nîmâ'dan sonra yeni şiir arayışları devam etti. Şairane nesir, kesik nesir, yarı serbest şiir, serbest şiir, mısranın beytin yerini aldığı ve kafiyesiz şiir demek olan beyaz şiir, dilbilgisi kurallarına uyulmayan ve halk diliyle söylenen halk şiiri bu arayışların durakları oldu. Tam manasıyla modern İran şiiri, 1940'lı yıllarda başladı. Ferîdûn Tevellolî, önceleri klasik tarzda şiir söylerken Nîmâ ile tanıştıktan sonra onun çizgisinde gitti. Daha sonra bu çizgiden çıkarak aşk şiirleri söylemeye, yeni tasvirler ve terkipler yapmaya çaba gösterdi.¹⁵⁹

Nâdir Nâdirpûr, modern İran şiirinin gelişmesinde lokomotif görevini üstlenen şairlerden biri oldu. Klasik kalıp ve ifade tarzları üzerinde kafa yormanın anlamsız olduğunu, şairin daha derin ve köklü sorunlar üzerine eğilmesi gerektiğini, ilhamın şiir kalıbını, vezni ve musikiyi kendiliğinden doğuracağını belirtti. Mehdî Ehâvân Sâlîs ise hem eski hem yeni tarzda şiir söyledi. Horasan üslubunun özelliklerini Nîmâ'nın şiirlerindeki özelliklerle kaynaştırırken yeni şiirinde modern İran şiirinin kurucusu Nîmâ'nın etkisinde kaldı.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Hicabi Kırılanc, "İran Şiirinde Bir Yenilikçi: Nîmâ Yûşic", *Nûsha (Şarkiyat Araştırmaları Dergisi)*, sayı 30, Ankara, 2010, s. 108.

¹⁵⁸ *A.m.*, s. 110.

¹⁵⁹ Mehmet Kanar, *Çağdaş İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi*, İletişim yayınları, İstanbul, 1999, s. 245-246.

¹⁶⁰ *Aynı eser*, s. 247.

Nîmâî şiirin ardından Ahmed-i Şamlû'nun öncülük ettiği şi'r-i sepîd adlı yeni bir şiir akımı ortaya çıktı. Şi'r-i sepîd, mensur şiir izlenimi vermekteyse de kelimelerin musikisine dayanan ve kendine özgü esnek kuralları bulunan bir şiirdir.¹⁶¹ Sepid şiir, aruzun devamı olmadığı gibi Nîmâî şiirin de devamı değildir. “Şamlû-yi şiir” diye de adlandırılan bu eğilimde belirli bir biçimden söz edilemez. Ancak sepîd şiirin tümünden vezinsiz olduğu da söylenemez.¹⁶²

Bu dönemde şairler, edebî sanatları doğal bir şekilde kullanmışlardır. Şiirde kapalı anlatımlar, teşbih ve istiareler çokça kullanılmıştır. Kelimeler sınırlı tutulmamakla birlikte her kelime rahatlıkla kullanılabilir. Bu durumda şair, kelimelerin yazım şeklini değiştirebilir; kelimeleri düşüncelerine ve mazmuna göre dikey, eğri ve kırık şekillerde yazabilir.¹⁶³

3.2. Nesir

Bu dönemde şiirin yanında nesir alanında da birtakım yenilikler gerçekleşmiştir. Yazılan romanların, roman tekniğine uygun yazılmaması ve halkın henüz bu tür romanlara alışamaması, onlara karşı büyük bir ilgi gösterilmemesine neden oldu. Bunun yanı sıra tarihi romanların çoğu Avrupa ve Türk romanlarının birer taklidinden ibaretti. Yerli romanlar yabancı romanların tercümeleleri yanında bir hayli zayıf kalıyordu. Roman alanındaki bu başarısızlıkları gören Muhammed Alî Cemâlzâde gibi müellifler hikâye yazmayı tercih ettiler. Modern İran edebiyatında

¹⁶¹ Hicabi Kırılangıç, “Yeni İran Şiiri”, *Türk Edebiyatı Dergisi*, sayı 392, İstanbul, 2006, s. 3.

¹⁶² *A.m.*, s. 4.

¹⁶³ Temîmdârî, *a.g.e.*, s. 122.

hikâyeciliğin kurucularının başında Muhammed Alî Cemâlzâde gelir.¹⁶⁴ Cemâlzâde'nin bu alanda yazdığı ve öncülük ettiği eseri ise *Farsî Şeker Est (Farsça Tatlıdır)* 'tir.

Şâdık Hidâyet, İran edebiyatında Avrupai anlamda hikâyeciliğin kurucusu olarak kabul edilir. 1924'te *İnsân u Heyvân (İnsan ve Hayvan)* adlı kitabını bastırdı. 1927 yılında *Fevâyîd-i Giyâhî (Vejeteryanlığın Faydaları)* Berlin'de, *Zinde Be-Gûr (Diri Gömülen)* Tahran'da basıldı.¹⁶⁵ Hidâyet'in eserlerinden *Bûf-i Kûr (Kör Baykuş)* İran edebiyatının tanınmış eserlerinden olduğu gibi dünyanın büyük ülkelerinde çevirileri yapılmıştır.¹⁶⁶

Bûf-i Kûr, kendi zamanına göre, hatta yıllar sonrası için bile oldukça yeni bir öyküydü. Öyle ki çeşitli eleştirmenler, bu eserdeki (metamorfoz inancı, Hayyamcı ve Budist düşünceler, ölüm düşüncesi ve siyasi bunalım gibi toplumsal-felsefî; antik İran eğilimi ve Arap İslam'ının reddi gibi tarihî; Freud psikanalizindeki Oidipus kompleksi ve Jung psikolojisindeki kadınsı-erkeksi davranışlar gibi psikolojik ve biçimci) yönleri yorumlamaya girişmişleri her biri kendi anlayışları ve algıları doğrultusunda onun bir anlamını ortaya koymuşlardı.¹⁶⁷

İran edebiyatında hikâyeciliğin kurucularından biri olan Bozorg 'Alevî, Hidâyet'ten başka Freud'un öğretilerinden de etkilendi. Edebi çalışmalarına altı

¹⁶⁴ Kanar, *a.g.e.*, s. 146-147.

¹⁶⁵ *Aynı eser*, s. 154.

¹⁶⁶ Muhammed'i İsti'lâmî, *Modern İran Edebiyatına Giriş*, Çev. Mehmet Kanar, Çantay Kitabevi, İstanbul, s. 111.

¹⁶⁷ 'Âbidînî, *a.g.e.*, s. 78.

hikâyeden oluşan *Çemedân (Valiz)* ile başladı. Bu hikâyelerde ilginç şahsiyetli ve dikkat çekici eğilimleri olan sıra dışı kimseleri kullanarak romantik duygu ve hayalleri yeni bir anlatım kalıbında sergiledi.¹⁶⁸ ‘Alevî de Hidâyet gibi Freud psikanalizi hakkında bildiklerini kısa öykülerinde kullanarak, aşktaki başarısızlıkları yüzünden ölen ya da cinnet geçiren duyarlı ve yalnız kahramanlar yarattı.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Kanar, *a.g.e.*, s. 161.

¹⁶⁹ Âbidînî, *a.g.e.*, s. 89.

İKİNCİ BÖLÜM

MÎRZÂDE-İ ‘İŞKÎ

2.1. Hayatı:

Seyyîd Muhammed Rızâ Mîrzâde-i ‘İşkî, 1894 yılında Hemedan’da dünyaya geldi. Babası, Seyyîd Ebû’l Kâsım Kürdistânî Tahran asıllı olup, annesi Fâtîme Beygum ise Tebrizliydi.¹⁷⁰ ‘İşkî’nin en küçük kız kardeşi Şafiye ‘İşkî ailesinden şu şekilde bahseder: “ Ben Seyyîd Ebû’l Kâsım Kürdistânî’nin ve Fâtîme Beygum’un çocuğum. Babam Tahran asıllıdır ancak ailesinin çoğu Kürdistan’da olduğu için Kürdistanlı olarak tanınmaktadır. Biz altısı kız beşi erkek olmak üzere on bir kardeşiz. İki kardeşimiz ise biz küçükken vefat etti. Mîrzâde, dördüncü çocuktur. Evimiz, Âkâ Yûsûf Emîn Ru’yâ sokağında idi. İçerisi ve dışarısı ile birlikte büyük bir evdi. Babam zengindi ve hepimiz rahattık. Hizmetçimiz, bahçemiz ve atımız vardı. Zaman geçti ve çocuklar büyüdü. Ağabeyim Mîr Şemseddîn Hân, İsfahan’ın maliye bakanı oldu. Diğer kardeşlerim evlendi. Kardeşim Sertîp ‘İşkî, Hemedan’da hizmet ediyordu. Kız kardeşlerimden biri öğretmen oldu. Bir süre sonra Berûcerd kültür bakanı olan eşi Alî Da’vetî ile Loristan’a gitti. Daha sonraları ben de evlendim ve ev hanımı oldum.”¹⁷¹

‘İşkî, ilk olarak öğrenimine Hemedan’ın geleneksel tarzdaki okullarında başladı. Nişâb, Behrâm ve Gulendâm¹⁷² gibi kitaplarla burada tanıştı.¹⁷³ Yedi yaşından itibaren tahsiline Tahran’daki Ulfet ve Alliance okullarında devam etti. Bu

¹⁷⁰ Alî Mîrenşârî, *Numâyişnâme-hâ-yi Mîrzâde-i ‘İşkî*, İntişârât-i Tuhûrî, Tahran, 2007, s. 21.

¹⁷¹ Alî Takî Şehsûvârî, “Şafiye ‘İşkî ile Söyleşi”, *Gencine-i Esnâd*, Bahar-Yaz, sayı: 37-38, Tahran, 2000, s. 92.

¹⁷² Nişâb, Arapça dil öğretim kitabı; Behrâm ve Gulendâm ise, Emînu’d-devle Şâfi’nin mesnevisidir.

¹⁷³ Mîrenşârî, *a.g.e.*, s. 21.

okullardan Alliance, Paris'teki bir kuruluşa bağılı bir okuldu ve amacı, Fransız dilini ve kültürünü dünyaya yaymaktı.¹⁷⁴ Burada Farsça ve Fransızca'yı iyi bir şekilde öğrendikten sonra Fransız bir tüccarın yanında mütercim olarak çalışmaya başladı. On beş yaşında İsfahan'a gitti ve daha sonra tahsilini tamamlamak üzere Tahran'a geldi. Üç ay geçmeden Hemedan'a geri döndü. Babasının ısrarıyla tekrar Tahran'a giden 'İşkî, oradan Reşt'e ve Bender Pehlevî'ye hareket etti. On yedi yaşında okulu tamamen bırakarak, sosyal icraatlara yöneldi.¹⁷⁵

I. Dünya Savaşı başladığı sıralarda, Hemedan'da *Nâme-i 'İşkî* adında bir dergi kurdu. Aynı yıl Alman ve Osmanlı taraftarı olan ve siyasi faaliyetlerde bulunan bir grupla İstanbul'a gitmek üzere yola çıktı.¹⁷⁶ 'İşkî, yaptığı bu yolculuk sürecinden diğer adı "*göçmenlerden ve göç günlerinin olaylarından şikâyet*" olan "*savaş kasidesi*" adlı eserinin mukaddimesinde şu şekilde bahseder: "*Öyle bir zamandı ki, İngilizler Bağdat'ı almış, göçmenler Kasr-ı Şîrîn'e kadar çekilmişlerdi. Ruslar, Kirind'e kadar peşimizden gelmiş, bir taraftan da İngiliz güçleri Hankeyn'e kadar varmışlardı. Müderris Bey, bütün göçmenlerin İran'a dönmelerini, yani Ruslara teslim olmalarını uygun görmüştü. Fakat kendileri Seyyîd Ya'kûb ve Nizâmu's-salţana gibi birkaç kişiyle Osmanlı ülkesine gittiler. Bu esnada Müderris'in ve şirketin İstanbul'a gidip, Osmanlı ile Azerbaycan'ın İran'dan ayrılmasının*

¹⁷⁴ Solmâz Nerâkî, *Mîrzâde-i 'İşkî Zindegî ve Âşâr*, Neşr-i Sâlis, Tahran, 2009, s. 15.

¹⁷⁵ Ali Ekber Muşîr Selimî, *Külliyât-i Muşavver-i Mîrzâde-i 'İşkî*, Tahran, 1965, s. 4.

¹⁷⁶ Muhammed Kâ'id, *'İşkî Sîmâ-yi Necîb-i Yek Ânârşist*, İntişârât-i Vezâret-i Ferheng u Erşâd-i İslâmî, Tahran, 1380, s. 38-39.

Osmanlıların tasarrufunda olduğu bir anlaşma yapmayı hayal ettikleri duyulmaya başlamıştı. Çünkü o eyaletlerdeki halk Türkçe konuşuyordu.”¹⁷⁷

İstanbul’daki İran büyükelçisi, ‘İşkî ile İstanbul’daki ilk görüşmesini şu şekilde anlatıyor: “Bir gece İtalya elçiliğinde misafirdim. Gece yarısı döndüğümde kapının yanındaki protokol polisi bana İranlı bir gencin her gece Taksim bahçesinin karşısındaki caddede bir bankın üzerinde mahzun bir halde uyuduğunu, adını ve kimliğini söylemediğini dedi. Görevim itibarıyla onun yanına doğru gittim. Denildiği gibi onu uyurken gördüm, adını ve kimliğini sordum. Cevap vermedi ve tekrar ettim. Bana kimsiniz ve neden yanıma geldiniz diye sordu. Devletin Mu’azzamu’s-salṭana’sıyım dedim. Gazetelerde okumuş olduğu eserlerimden beni tanıdığı belliydi. Göçmen olduğunu söyleyerek durumunu kısaca anlattı. Arkadaşlarım beni kötü bir halde bıraktılar ve paramı alıp gittiler. Demiryolu vasıtasıyla zahmet çekerek İstanbul’a geldim ve geceleri burada uyuyorum dedi. Rica ederim benimle elçiliğe geliniz dedim. Kabul etti ve elçiliğe geldik.”¹⁷⁸

‘İşkî, İstanbul’da bulunduğu süre zarfında Hasan-i Muḳaddem ve Ebu’l-Ḳâsım Lâhûtî ile arkadaşlık etti. Muḳaddem ve Lâhûtî’nin Fransızca ve Farsça olmak üzere iki dilde yayınladığı Pârs gazetesine ortak oldu. İstanbul’da iken daha çok Ârif-i Kazvînî ile irtibat halinde olan ‘İşkî, onun vasıtasıyla o dönemin ediplerinin

¹⁷⁷ Aynı eser, s. 42-43.

¹⁷⁸ Külliyyât, s. 27- 28.

çoğunun gidiş geliş yeri olan Haydar Ali Kemâlî'nin edebî mahfiline katılarak Sa'îd-i Nefîsî gibi kişilerle tanıştı.¹⁷⁹

İstanbul'da yaşadığı süre zarfında Muhammed Alî Şâh' a, birini kurtarmak için yazmış olduğu ancak elimizde mevcut olmayan bir methiyeden bahsedilir.¹⁸⁰ Devletin Mu'azzamu's-salţanası bu methiye hakkında şöyle rivayet eder: *"Ebu'l Hasan Mîrzâ Şeyhu'r-reîs'in küçük oğlu Âgâ-yi Emîr, Türk devleti tarafından Osmanlı sultanının tavsiyesi üzerine Türk öğrencilerle tahsil için Berlin'e gitmişti. Babası Şehzâde-i Hâcî Şeyh-i Reîs'in ölüm haberini aldıktan sonra İstanbul'a geri dönüp, yol harçlığı olmadan Tahran'a gitmeye niyetlendi. Bana öyle geliyor ki, beni manevi babası olarak görüyordu. Tahran'daki faziletli görüntüsünden ve İstanbul'da da kendisinden feyiz aldığım Şehzâde Şeyh Reîs ile olan eski bir dostluğa istinaden onu kabul ettim. Bir fırsat bulup onu Tahran'a göndermeye imkân olmadı. Merhum 'Işķî, bir çare düşündü, irticalen on üç yaşından fazla olmayan şehzâdenin ağzından o tarihte İstanbul'da inzivaya çekilmiş olan Muhammed Alî Şâh'a hitaben bir kaside söyledi. Benim rehberliğimde bu şiirleri, bu yaştaki bir çocuk Âķâ-yi Hân Bâbâ Hân Sâhib Cem'in huzuruna götürüp, Muhammed Alî Şâh'a okudu. Şâh, zikredilen şiirleri onun söylemiş olduğuna inanmadı. Fakat Âķâ-yi Sâhib Cem'in iyi niyeti küçük şehzadeyi kucakladı. Bir şair evladının kasideyi kendisinin söyleyebileceğini onayladılar. Kasidenin ödülü için iki yüz lira yaklaşık üç yüz tumanı Tahran'a dönüş harçlığı olarak ona verdi. Genç şehzâde iyi niyeti gereğince paranın ihtiyacı kadarını kabul edip, 'Işķî'nin parasızlığını gidermek için 'Işķî'ye takdim etti.*

¹⁷⁹ Mîrenşârî, a.g.e., s. 22.

¹⁸⁰ Nerâķî, a.g.e., s. 29.

Merhum ‘Işķî, kabul etmedi ve dedi: Bağışladığım şeyi almayacağım. Bu olay “Işķî’nin yüce görüşlülüğünü gösteriyordu.”¹⁸¹

‘Işķî, birkaç yıl İstanbul’da kaldıktan sonra Hemedan’a gitti. Ancak buradan tekrar Tahran’a hareket etti. Bir grup yazarla irtibata geçerek Sosyalist parti safında yer aldı ve siyasi mücadelesine başladı. Bu siyasi mücadelede şairin kalemi, daha çok İran ve İngiltere arasında yaptığı talihsiz anlaşmadan dolayı, dönemin başbakanı Vuşûku’d-devle’ye yönelmişti. ‘Işķî bu anlaşmayı, “İran’ın İngiltere’ye satışı” diye adlandırmıştır.¹⁸² Zira bu anlaşma sağlanırsa, İngilizler tarafından Vuşûku’d-devle’ye iki yüz bin tuman, dış işleri bakanı Nuşretu’d-devle’ye yüz bin tuman, maliye bakanı Şâremu’d-devle’ye yüz bin tuman ve gazete müdürlerine de rüşvet olarak para verilecekti.¹⁸³

‘Işķî’nin anlaşma aleyhindeki şiddetli sözleri, makale ve şiirleri, Vuşûku’d - devle’nin emriyle onun ve anlaşma karşıtı olanlardan bir kısmının tutuklanarak zindana atılmasına neden oldu. Diğer grup ise Kaşan’a sürgün edildi.¹⁸⁴

Ülke bu dönemde siyasi bir buhran içerisindeydi. 1920 yılındaki devrimle başbakan olan Seyyîd Ziyâe’d-dîn’i, şiirlerinden birinde “eski İran’ın yeni

¹⁸¹ *Külliyât*, s.28-29.

¹⁸² Âryenpûr, *a.g.e.*, C. II, s. 361.

¹⁸³ Nerâķî, *a.g.e.*, s. 38.

¹⁸⁴ Kâ’id, *a.g.e.*, s. 50.

kurucusu’’ diye adlandırdı. Fakat Ziyâe’-d-dîn’in 90 günlük hükümeti düştü ve ondan sonra Rızâ Hân başbakan oluncaya kadar peş peşe birkaç hükümet geldi.¹⁸⁵

‘İşkî, Müderris ve Bahâr’ın da bulunduğu dördüncü meclise saldırıyor ve ülkenin siyasi durumunu eleştiren şiddetli makaleler yayınlıyordu. Bunlardan biri *Şefek-i Sorh* gazetesinde güçlkle yayınladığı “Eyd-i Hûn” adlı makalesidir. ‘İşkî’nin dördüncü meclise karşı çıkmasının sebebi, siyaset perdesinin ardındaki hilelerden haberdar olması ve cumhuriyet seslerini, saltanatı Kaçar hanedanından Rızâ Hân’a devretmek için bir örtü olarak kullanmalarıydı.¹⁸⁶ Gerçekte ‘İşkî’nin sorunu, dördüncü meclis ve Müderris’in şahsıyla ilgili değildi. Onu öfkeliendiren şey, parlamentodan beklentisinin gerçekleşmemesiydi.¹⁸⁷

Coşkulu ve inkılâpçı bir genç olan ‘İşkî, esasen cumhuriyet taraftarıydı. O, cumhuriyeti, yerinde ve uygun bir zamanda şekillenebilecek, halen olgunlaşma seyrinde olan bir merhale olarak görüyordu ve bunu şu şekilde ifade ediyordu: “*Bu memlekette üniversite, eski bir evden daha azdır, bu memlekette idare eşeklerin elindedir, bu memlekette cehalet vardır, bu memlekette kerpiç ve çamur vardır, bu memlekette arabacılar vardır, bu ülkede pislik ve bit vardır, cumhuriyetin ne anlamı vardır? Bizim cumhuriyetten önce dermansız başka dertlerimiz vardır. Onların çaresine bakmalıyız... Üniversite istiyoruz, demiryolu istiyoruz ve bizim maden*

¹⁸⁵ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. II, s. 362.

¹⁸⁶ Muhammed Ca’fer Yâhakkî, *Çûn Sebû-yi Teşne (Târîh-i Mu’âşır-i Fârsî)*, İntişârât-i Câmî, Tahran, 1998, s. 66.

¹⁸⁷ Nerâkî, *a.g.e.*, s. 88.

çıkarmaya ihtiyacımız vardır.¹⁸⁸ ‘İşkî, ülkenin maddî ve manevî birtakım ıslahatlara ihtiyacı olduğunu, ancak bunlar gerçekleştiğinde cumhuriyetten söz edilmesi gerektiğini savunur.¹⁸⁹ Bununla birlikte uygulanan hileli siyasetten ve gizli sahtekârlıklardan da haberdardı. Bu yapmacık cumhuriyete şiddetle karşı çıktı ve *cumhurînâme* manzumesine ilave olarak “Cumhûrî-yi Kollâbî” adındaki makalesinde resmen hoşnutsuzluğunu bildirdi.¹⁹⁰

‘İşkî, o dönemdeki cumhuriyeti yeterli olgunluğa erişememiş bir cumhuriyet olarak görüyor ve şu sözleri dile getiriyordu: “*Cumhuriyet için otuz yıllık bir girişim gereklidir ve kesinlikle üniversite görmüş en az iki bin kişinin eliyle gerçekleştirilmelidir.*”¹⁹¹

‘İşkî, 1921 yılında *Ḳarn-i Bîstom* adlı gazeteyi kurdu. Bu gazetenin ilk sayısında, Tahran’ın fahişelerinin fakir ve kötü hayatı hakkında uzun bir makale yazmıştır. Bu makalenin sonunda da şunları söylemiştir: “*Muşîru’-d-devle kabinesinde, Rey fahişelerinin sayısının sınırlandırılması için bir ölçüde girişimlerde bulunulmuş, ancak sonraki kabineler bunu takip etmemişlerdir.*”¹⁹² Nîmâ’nın efsâne adlı şiiri ilk defa burada basılmış olup, yenilikçi ve gelenekselliği kıran bir gazetedir.¹⁹³ Ancak gazete, on yedi sayıdan fazla yayınlanmadı. Kısa bir aradan

¹⁸⁸ Kâ’id, *a.g.e.*, s. 83.

¹⁸⁹ Aynı eser, s. 86.

¹⁹⁰ Muhammed Ca’fer Yâḥakkî, *Çûn Sebû-yi Teşne (Târîḫ Mu’âşır-i Fârsî)*, İntişârât-i Câmî, Tahran, 1998, s. 67.

¹⁹¹ Kâ’id, *a.g.e.*, s. 82.

¹⁹² Aynı eser, s. 239.

¹⁹³ Seyyîd Mehdî Zerḳânî, *Çeşmendâz Şi’r-i Mu’âşır-ı Îrân*, İntişârât-i Şâliş, Tahran, 2004, s. 125.

sonra 1924 yılında, bu gazete tekrar kuruldu. İlk sayısında, karikatür, şiir, cumhuriyet ve cumhuriyet taraftarlarını hicveden birçok şiddetli makale yayınladı.¹⁹⁴

‘Işkî, *Ḳarn-i Bîstom* gazetesinde, döneminin olaylarına ilave olarak işçiler ve onların sorunlarına da yer vermiştir. Gazetesini bastırdığı matbaanın işçileri için “*eyd-i nevrûz-i kârgerân*” adlı bir kıta yazarak şöyle söylemiştir: “*Bu beyitleri, özellikle Bâḳırzâde matbaasının çalışanlarının bayramını tebrik etmek için yazdım.*”¹⁹⁵ İşçiler için söylediği bu kıta şu şekildedir.¹⁹⁶

ای کارگر این خجسته نوروز	عید است و مبارک است و فیروز
زین شاعر انقلاب آموز	این نکته ولی بدار در گوش
ای قوم کشیده رنج و دلسوز	این دوره نه عید کارگراست
عید است و مبارک است و فیروز	هر روز که یک غنی بمیرد
گردد همه روزه عید نوروز	گر جمله اغنیا بمیرند

Bayramdır, mübarektir ve kutludur, ey işçi bu mübarek nevrûz.

Yalnızca bu nükteye kulak ver, bu inkılap şairinden öğren.

Bu zaman işçilerin bayramı değildir, ey sıkıntı çekmiş ve dertli kavim.

Bir zenginin öldüğü her gün, bayramdır, mübarek ve kutludur.

Eğer zenginlerin hepsi ölürse, her gün nevrûz bayramı olur.

‘Işkî, *Ḳarn-i Bîstom*’un sütunlarında, tanınmış birkaç İslâmî gazeteye de yer verdi. İftihâr Âştîyânî müdürlüğündeki *Şedâ-yi İslâm* gazetesinin kuruluş ilanını yayınladı ve onun hakkında şöyle yazdı: “*Onun yazarı, akıcı bir üslubu ve tarzı*

¹⁹⁴ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. II, s. 343.

¹⁹⁵ Kâ’id, *a.g.e.*, s. 80.

¹⁹⁶ Aynı eser, s. 80.

kullanmıştır. Her ne kadar içindekilerden, Şedâ-yi İslâm yazarının düşüncesiyle Karn-i Bîstom yazarının düşüncesinin bir ölçüye kadar zıt olduğu anlaşılrsa da özgürlük adına, o kâğıtlardaki düşünceye saygı duyarız ve metanetle, İslâm'a ve diyanete dayanan bu gazeteyi öne çıkarabilmeyi ve bazı kötü gazeteler gibi her gün kendini meşhur bir rejimin taraftarı göstermemelerini ümit ederiz."¹⁹⁷

Hasan Pîrniyâ Muşîru'd-devle, 1923 yılında baş vezirliğe atanınca 'İşkî'yi de İsfahan belediye başkanlığı görevine getirdi. Bunun üzerine gazetesi tatil olan ve çalışmayan 'İşkî de İsfahan'a gitti. Bu dönemde İsfahan'ın maliye bakanı olan 'İşkî'nin kardeşi Mîr Şemsu'd-dîn'in, onun bu seçiminde etkili olduğu düşünülmektedir. Ancak 'İşkî, bu işte üç aydan fazla kalamadı ve tekrar Tahran'a döndü.¹⁹⁸ Ancak Selîmî, bu görevi kabul etmediğini ileri sürmüştür.¹⁹⁹

Yaptığı siyasi mücadelelerinden dolayı hiç evlenmeyen genç şair, ömrünün sonlarına doğru kendisi gibi şiir seven ve yazan Âtife hanıma âşık olmuştur. Âtife hanım, 'İşkî'den artık siyasi mücadelelerden elini çekmesini ve hükümet karşıtı şiirler yazmamasını ister. Ancak coşkulu ve mücadeleci ruhlu şair onun bu isteğini geri çevirerek şu sözleri dile getirir: "*Her ne kadar senin aşkın, beni siyasi amaçlarımdan ve vatanperver mücadelemden alıkoysa da her zaman için sana sakın bir adam olacağıma ve tek düze bir hayat yaşayacağıma söz veremem. Ruhum*

¹⁹⁷ Aynı eser, s. 243.

¹⁹⁸ Mîrenşârî, a.g.e., s. 23.

¹⁹⁹ Külliyyât, s. 8.

durmadan heyecan ve coşkuya maruz kalmıştır. Ben siyaset şairiyim ve milletimin arzularını şiir olarak anlatmalıyım.”²⁰⁰

2.1.1. Ölümü:

Siyasi mücadelesinden bir türlü vazgeçmeyen ‘İşkî, makale ve şiirlerle yaptığı sert eleştirilerden dolayı 1924 yılının temmuz ayında vurularak öldürülmüştür. Dönemin emniyet müdürü Muhammed Çakû’nun²⁰¹ gizlice, Ziyau’s-sultan’ın oğlu Ebû’l-Kâsım Behmen ve Sultan Ahmed Hân gibi istihbarat memurlarını ‘İşkî’yi öldürmekle görevlendirdi.²⁰² Bu kişilerden biri, ‘İşkî’ye verilmek üzere aynı evde yaşadığı amcasının oğlu Mîr Muhsin’e bir kâğıt verir ve diğer gün tekrar geleceklerini söyler. Kâğıtta yazılanlara göre, Serdâr-ı Ekrem Hemedânî’den şikâyetle bulunmuşlardı ve ‘İşkî’den bu durumu gazetesinde yayınlamasını istiyorlardı. Ertesi sabah bu kişiler cevap almak için tekrar gelirler. ‘İşkî, onları odaya davet eder ve aniden onlardan biri ‘İşkî’ye ateş eder.²⁰³ Kurşunun karnına isabet ettiği şairi, arkadaşları hastaneye götürür ancak öğle vakti hayata veda eder. Cenazesi meclis azınlık üyeleri ve gazetecilerden bir kısmı tarafından hastaneden evine ve daha sonra Sipehsâlâr mescidine nakledilir. Müderris, şairi uğurlamak isteyen herkesin Sipehsâlâr mescidinde hazır olmasını söyler. Bunun üzerine otuz bin kişiden oluşan bir grup, Sipehsâlâr mescidine yönelir ve aynı yerde

²⁰⁰ Aynı eser, s. 79.

²⁰¹ Seyyîd Hâdî Hâyırî Kûreş, *Sedde-i Milâd-i Mîrzâde-i ‘İşkî*, Neşr-i Merkez, Tahran, 1994, s. 179.

²⁰² Mîrenşârî, *a.g.e.*, s. 23.

²⁰³ Kûreş, *a.g.e.*, s. 181.

merasim başlar. ‘İşkî’nin naaşını İbn-i Babuyye mezarlığına doğru götürüp orada toprağa verirler.²⁰⁴

Rahîmzâde-i Safevî’nin yazdığına göre; şair ölmeden önce rüyasında Avrupalı bir kadınla bir bahçede gezdiğini, daha sonra bir kurşun yediğini, karakola götürüldüğünü, onu kurtarmaları için çabalasalar da tesir etmediğini, tek pencereli virane bir eve hapsedildiğini ve onun da ansızın toprak olduğunu görür.²⁰⁵ Bunun yanında yazdığı şu dizelerden de öldürüleceğini hissetmiş olduğunu anlıyoruz.²⁰⁶

من آن نیم بمرگ طبیعی شوم هلاک وین کاسه خون به بستر راحت هدر کنم

Ben doğal bir ölümle yok olmam, bu kan kâsesini rahat yatağa heder ederim.

‘İşkî’nin en küçük kız kardeşi Safiye ‘İşkî, şairin ölümünden şu şekilde bahseder: “ *Ailecek Hemedan’ın kuzeybatısında bulunan Minuçehrî adındaki bir bahçede otururken birden annem kalbinin sıkıştığını ve Mîrzâde’ye bir şey olduğunu söyledi. Hepimiz annemin rahatsızlığı ve takatsizliği üzerine eve döndük. Ertesi gün ‘İşkî’nin öldüğünü haber verdiler. Öldürülmesi şu şekilde olmuştu: Sabah onda ‘İşkî’nin evine gelen üç kişi Hemedan hâkimi Serdâr-ı Ekrem Hemedânî bize zulüm etmiştir, onu gazetende yayınlamalısin derler ve onu vururlar. Saldırıya uğradıktan sonra onu hastaneye götüren kişilere beni karakol hastanesine götürmeyin, çünkü orada beni öldürecekler diye söyler. Bunun üzerine Meliku’s-şu’arâ Bahâr onu yastığına yatırır. Mîrzâde’nin ölüm haberi geldiğinde ben okuldaydım ve eve geldiğimde herkes ağlıyordu. Konunun ne olduğunu yeni anlamıştım. Erkek kardeşim*

²⁰⁴ Mîrenşârî, a.g.e., s. 25.

²⁰⁵ Külliyyât, s. 20.

²⁰⁶ Aynı eser, s. 377.

Serheng ‘İşkî, Tahran’a gelmemiz gerektiğini söyledi. Tahran’a hareket ettik, yol üç gün sürdü. Çünkü Kerec’de bizi oyaladılar ve askerler her yeri güvenlik altına aldılar. Sonunda Tahran’a vardık. Mîrzâde’nin İbn-i Babuyye’deki mezarı kıyamet günü gibiydi. Halkın çoğu gelmişti ve babam yüksek ve acı bir sesle ‘İşkî’nin şiirlerini okuyordu ve şöyle diyordu: Kara toprağın altında ‘İşkî ey ‘İşkî, ne güzel huzurlu uyursun ‘İşkî ey ‘İşkî!’...”²⁰⁷

Ölümünün Ardından Söylenenler:

Meliku’ş-şu’arâ Bahâr: Yakın dostu ve yenilikçi bir şair olarak gördüğü ‘İşkî’nin ölümünden duyduğu üzüntüyü belirtmiştir. 3 beyittir.²⁰⁸

شاعر نو رفت و شعر نو بمرد

ز خدنگ دشمن شبرو بمرد

وه که عشقی در صباح زندگی

آن فروغ افسرد و آن پرتو بمرد

پرتوی بود از فروغ آرزو

شاعر نو رفت و شعر نو بم

شاعری نو و شعرش نیز نو

YENİ ŞAİR GİTTİ VE YENİ ŞİİR ÖLDÜ

Vah ki ‘İşkî hayatının baharında, hırsız düşmanın okundan öldü.

Arzu ışığından bir parlaklıktı, o ışık söndü ve o parlaklık öldü.

Yeni bir şairdi ve şiiri de yeniydi, yeni şair gitti ve yeni şiir öldü.

²⁰⁷ Şehsûvârî, a.g.m., s. 93.

²⁰⁸ Külliyyât, s. 30.

Muhammed Hüseyin Şehriyâr: ‘İşkî’nin vatan uğruna canını feda
etmesinden dolayı duyduğu üzüntüyü anlatmaktadır. 11 beyittir.²⁰⁹

درد عشق وطن

او بود مرد عشق که کس نیست مرد او	عشقی که درد عشق وطن بود درد او
بس شعله ها که بشکفتد از آه سرد او	چون دود شمع گشته که باوی دمی است گرم
پروانه تخیل آفاق گرد او	بر طرف لاله زار شفق پر زند هنوز
از بزم خواجه سخت روا بود طرد او	او فکر اتحاد غلامان بمغز پخت
بردی نمیکنند حریفان نرد او	آن نرد باز عشق که در نبرد باخت
عشقی نمرد و مرد حریف نبرد او	(هرگز نمیرد آنکه دلش زنده شد بعشق)
چون باد تاختم نرسیدم بگرد او	در عاشقی رشید بجائی که هر چه من
موج جنون شکافته دریا نورد او	کشتی عشق را نرسد تخته بر کنار
این کار مزد کشور و آن کار کرد او	از جان گذشت عشقی و اجرت چه یافت مرگ
با خون سرخ رنگ شود روی زرد او	آنها که دل به سیم خیانت نشد سیاه
عشقی که درد عشق وطن بود درد او	درمان خود بدادن جان دید (شهریار)

VATAN AŞKI DERDİNDE

‘İşkî’nin derdi, vatan aşkı derdiydi, o, kimsenin adamı olmayan bir aşk adamıydı.

Mumun isı gibi nefesi sıcaktır, onun soğuk ahından çok kıvılcımlar çıkar.

²⁰⁹ *Külliyât*, s. 30.

Şafak lale bahçesi tarafına doğru şimdi kanat çırpar, onun etrafındaki ufukların hayal keleşbeği.

Kölelerin birleşme düşüncesini beyinlere işledi, efendinin meclisinden kovulması revaydi.

O aşkın tavlada oyununda canını feda etti, tavlada rakipleri onu yenemedi.

Aşkla canlı olan gönlü asla ölmez, 'İşkî' ölmedi ve onun mücadelecî rakibi öldü.

Âşıklıkta sahip olduğum yere ulaştı, rüzgâr gibi savurdum onun etrafına ulaşamadım.

Aşk gemisi kıyıya ulaşamaz, gençlik dalgası onun mücadelecî denizini yardı.

'İşkî' canından geçti ve ölüm ne ücret aldı, bu iş ülke için yapılan bir işti ve o da bu işi yaptı.

Gönlü hıyanet gümüşüyle kararmadı, onun sarı yüzü kızıl kanla boyandı.

Dermanını can vermede gördü (Şehriyâr), 'İşkî'nin derdi, vatan aşkı derdiydi.

Seyyîd Hâdî Hâirî Kûreş: Genç yaşta hayata veda eden 'İşkî'nin ölümünden duyduğu üzüntüyü anlatır. 20 beyittir.²¹⁰

گلشن شعر و سخنوری

آنروزها که بود بهر سو دو صد خطر

در بیست سال پیش، درین ملک فتنه را

²¹⁰ Külliyyât, s. 34.

او را ز پا فکند و بخون ساخت غوطه ور

شد تیر کین بقصد ادب پیشه ای رها

کآزاده رشید وطنخواه، جان سپرد

آه و فغان شد از دل آزادگان بلند

در راه عشق میهن خود، نو جوان بمرد

آن شاعری که گفت بس اشعار دلپسند

از آسمان علم و ادب ناپدید شد

خورشید پر فروغ کمال و هنروری

یعنی که (میرزاده عشقی) شهید شد

رفت از میانه نابغه شعر و شاعری

وندر پناه مردم خائن ز دام رست

قاتل فرار کرد و سلامت ببرد جان

درین جهان اگرچه وی از انتقام جست

لیکن رسد بکیفر خود اندر آنجهان

جرمش همینکه عشق وطن را شعار کرد

عشقی بروزگار جوانی هلاک شد

یکعمر بانشاط و خوشی بر گزار کرد

اما کسیکه خائن این آب و خاک شد

ŞİİR VE ŞAİRLİK BAHÇESİ

Yirmi yıl önce bu devlette fitne doğar, her tarafta iki yüz tehlike olan o günler.

Kin oku bir edebiyatçıya fırlatıldı, onu zayıf düşürdü ve kana boğdu.

Özgürlük taraftarlarının gönlünden ah ve figan yükseldi, vatansever tecrübeli özgür canını teslim etti.

Beğenilen çok sayıda şiir söyleyen o şair, vatan aşkı yolunda gencecik öldü.

Olgun ve hünerli ışıkla dolu güneş, ilim ve edebiyat göğünden kayboldu.

Şiir ve şairlik rütbesinden gitti, yani Mîrzâde-i 'Işkî şehit oldu.

Katil kaçtı ve canın selametini götürdü, hain insanların sığınağı tuzaktan kurtuldu.

Fakat o dünyada cezasını alır, bu dünyada her ne kadar intikamdan kurtulduysa da.

'Işkî gençlik zamanında helak oldu, onun suçu vatan aşkını haykırmaktı.

Fakat bu su ve toprağın haini olan kişi, mutluluk ve hoşlukla bir ömür geçirdi.

Seyyîd 'Abbas Ferât: Vatansever 'Işkî'nin edebiyat dünyasından ayrılışından ve ölümünden dolayı duyduğu üzüntüyü anlatmaktadır. 33 beyittir.²¹¹

مسمط و ماده تاریخ

از نظر شد رخ عشقی پنهان	شد بهار ادب و شعر خزان
گشت افسرده و پژمان دل و جان	نتوان داد ز غم شرح و بیان
رفت در عین جوانی صد آه	این بود عاقبت میهن خواه
از جفای فلک بوقلمون	هم ز جور و ستم خائن دون
شد دل مادر میهن پر خون	شد ز غم بزم خوشی دیگرگون
کشته تیر جفا شد عشقی	دور از شور و نوا شد عشقی

²¹¹ Külliyyât, s. 35.

آفت هستی ارباب غرور	این جوان بود وطنخواه و غیور
عاقبت باشعف و وجد و سرور	بود پیوسته مخالف با زور
شد ز کین کشته و در خون غلطید	در ره میهن خود گشت شهید
رفت و بگذاشت بجا نام نکو	بود دارای سعادت ز آنرو
گشت بسیار سرافکنده عدو	متصل شد چو بدریا این جو
رفت و گویند پس از او مردم	رفت و نامش نامش نشد از گیتی گم
شهرتش باد بهر دور زیاد	که بفردوس برین جایش باد
نرود نام نکویش از یاد	چون از او ملک ادب شد آباد
هر کجا میگذری زو اثر است	جانش از مهر درخشنده تر است
لیک صد حیف که افتاد ز جوش	این جوان داشت بسی جوش و خروش
که چو گوش شنوا نیست: خموش	این ندا آمدش از غیب بگوش
چهره داد و دهش پنهان است	چون کنون دور ستمکاران است
رسته گردد دلش از بند محن	گر کسی گشت شهید میهن
شد چو بلبل سوی گلزار و چمن	جان عشقی چو جدا گشت ز تن
باغ فردوس ازو پر ز نواست	حالیا گلشن خلدش مأواست
نتوان گفت کزین دام بجست	قاتل او ز مکافات ار رست
همچو ماهی فتد آخر در شست	منتقم بوده در این عالم و هست

TARİH MUSAMMATI VE MADDESİ

‘Işkı’nin yüzü gözden kayboldu, edebiyat ve şiir baharı hazan oldu.

Gönül ve ruh, soldu ve kederlendi, üzüntüden anlatılamaz ve açıklanamaz.

Gençlik pınarında yüz ah gitti, vatanperestin akıbeti buydu.

Bukalemun feleğin cefasından ve aşağılık hainin zulmünden ve siteminden,

Şefkatli annenin gönlü kanla doldu, üzüntüden mutluluk meclisi değişti.

Cefa okunun öldürdüğü oldu 'İşkî, coşku ve haykırıştan uzaklaştı 'İşkî.

Bu genç vatanperver ve gayretliydi, gurur erbabının varlık afeti.

Daima zulümle muhalifti, sonunda neşe, coşku ve mutlulukla,

Vatanı yolunda şehit oldu, kinden dolayı öldürüldü ve kana boğuldu.

Ondan dolayı mutluydu, gitti ve iyi adlı oldu.

Bu ırmak denize bitişince, düşman çok utandı.

Gitti ve onun adı dünyadan kaybolmadı, gitti ve halk ondan bahsederler.

Cennette onun yeri en üstte olsun, şöhreti her tarafta çok olsun.

Çünkü ondan dolayı edebiyat mülkü âbâd oldu, iyi adı unutulmasın.

Bedeni güneşten daha parlaktır, geçtiğin her yerde ondan bir alamet vardır.

Bu genç büyük bir coşkuya sahiptir, ancak coşkudan yüzlerce zulüm oldu.

Onun bu seslenişini gaipten dinle, kulak dinleyemeyince: Sus.

Çünkü şimdi zalimlerin etrafındadır, adalet ve ihsan çehresi saklıdır.

Eğer bir kimse vatan için şehit olursa, gönlü sıkıntıların bağından kurtulur.

'İşkî'nin ruhu bedenden ayrıldı, bülbül gibi gül ve çimen bahçesine gitti.

Şimdi gül bahçesi onun ebedî yeridir, cennet bahçesi onunla ve nağmelerle doludur.

Eğer katili cezadan kurtulursa, bu tuzaktan kurtuldu denilemez.

Bu dünyada ve varlıkta intikam alınmıştır, bir balık gibi sonunda oltaya takılmıştır.

Kâzım Recevî (Îzed): Edebiyat dünyasının yitirdiği genç şairin öldürülmesinden duyduğu derin acıyı anlatır. 17 beyittir.²¹²

انتقام طبیعت

در راه دوست، تیر جفای بخورد و رفت	«عشقی» بعشق میهن خود جان سپرد و رفت
وز کوی عشق سوز و گدازی ببرد و رفت	در بزم شعر، طرز نو آورد و در گذشت
داغی نهاد در دل هر سالخورد و رفت	شوری فکند در سر هر خرد سال و مرد
اندر میان آتش دل ها فسرده و رفت!	آن لاله ها که رست ز خون شهید عشق
بنگاه خود بدست اجانب سپرد و رفت!	و آنکس که خون عشقی و دیگر کسان بریخت
آخر سیاهروی و سیه دل بمرد و رفت!	چندی هم از میان سیه بوستان بزیست،
در مرکز سیاهرخان هم فشرد و رفت!	دیو اجل، گلوی سیه کار بد سرشت،
یکروز نیز، چند نفس بر شمرد و رفت!	یکعمر، آنکه در هم و دینار میشمرد

TABIATIN İNTİKAMI

‘İşkî vatan aşkıyla canını feda etti ve gitti, dost yolunda cefa okunu yedi ve gitti!

Şiir meclisine yeni tarz getirdi ve öldü, aşk sokağından yandı, eridi ve gitti.

Her gencin kafasına bir coşku bıraktı ve öldü, her yaşlının gönlüne bir ateş bıraktı ve gitti.

Aşk şehidinin kanıyla biten o laleler, gönüllerin ateşinde soldu ve gitti!

²¹² *Külliyât*, s. 32.

‘İşkî ve diğerlerinin kanını döken o kimse, yerini yabancılara eline teslim etti ve gitti!

Bir süre kara tenlilerin arasında yaşamışsa da, sonunda kara yüzlü ve kara gönüllü olarak öldü ve gitti!

Ecel şeytanı, kötü tabiatlı işi kötü olan kurşunu, kara yüzlerin merkezine sıktı ve gitti!

Dirhem ve dinar sayan bir ömür, bir gün birkaç nefes saydı ve gitti!

Seyyîd Mehdî Melik Hicâzî Kâzîm: ‘İşkî’nin öldürülmesinden dolayı duyduğu üzüntüyü anlatır. 14 beyittir.²¹³

کشته عشق

دوستان در یاد دارم داستانی حسرت آور	چون بیاد آرم بگیرد آتشم از پای تا سر
بیبست سال از مدت آن داستان بگذشته اما	هیچ ماهی نگذرد کش بر زبان نارم مکرر
لفظ عشق و معنی عشقی اگر آید بگویشم	صورت (عشقی) شود در پیش چشمانم مصور
عشق را معنی فزون باشد جنون هم قسمی از آن	لیک عشق (عشقی) ما را بود معنای دیگر
کشته شد روزی اگر (عشقی) بدست ناشناسی	نام او جاوید ماند اندر قلوب اهل کشور
عشقی آن یکتا جوان شاعر حساس ملی	آنکه هر پیر و جوان خواهد کند اشعارش ازبر
عشقی آن خرم نهال نورس بستان دانش	آنکه می نگذشت نادان تا شود نخلی تناور
عشقی آری آن نواخوان، بلبل گلزار عرفان	آنکه تیری جست قلبی خست و او را بست حنجر

²¹³ Külliyyât, s. 38.

AŞKIN ÖLDÜRÜLMESİ

Dostlar hatırımda hasret getiren bir hikâye vardır, aklıma geldiğinde başımdan ayağıma kadar ateşimi alır.

O hikâyenin üzerinden yirmi yıl geçmiş fakat onun ateşini dile getirmediğim bir ay dahi geçmedi.

Aşk kelimesini ve âşıklığın anlamını duyduğumda, gözlerimin önünde ‘İşkî’nin resmi belirir.

Aşkın çok anlamı vardır, delilik de onun bir parçasıdır, fakat bizim aşkımızın (‘İşkî’nin) başka bir anlamı vardır.

‘İşkî bir gün bilinmeyen birinin eliyle öldürüldü, onun adı ülke ahalisinin kalplerinde ebedi kaldı.

‘İşkî millî hislerin şairi o yegâne genç, şiirleri her yaşlı ve gencin ezberinde olacaktır.

‘İşkî o bilgi bahçesinin taze mutlu fidanı, güçlü bir hurma ağacı olsun diye bilgisizliğin geçmediği.

‘İşkî evet o nağme okuyan, irfan bahçesinin bülbülü, bir kurşun sıçradı, bir kalp yaralandı ve onu susturdu.

Mûsâ Pervâne: ‘İşkî’nin ölümünden dolayı duyduğu derin üzüntüsünü dile getirmiştir. 11 beyittir.²¹⁴

عشقی شوریده

دلم بحلقه گیسوی او مکان گیرد	جو بلبلای که بشاخ گل آشیان
که این شراره بدامان آسمان گیرد	بسوی آتش عشقم جنانکه میترسم
عجب مدار اگر ره بیاسبان گیرد	در آندیار که شه مات و محتسب مست اس
که تیر نخوت او عشقی جوان گیرد	جهان پیر مگر عشق پیری اش جنبید
هزار عاشق شوریده جای آن گیرد	بگو بخصم که عشقی شهید شد اما
که لطف توده در آغوش همچو جان گیرد	کدام شاعر دیدی چو (عشقی) ناکام
بجای اشک همی سیل خون روان گیرد	سزد که ملت ایران بمرگش از دیده
رضا نشد که بهای یکی دوان گیرد	ببین تو عزت نفسش بعمر از دوان
که هیچکس نتواند از او امان گیرد	عدو ببین که بجائی رسانده کار ستم
که انتقام تو را صاحب الزمان گیرد	بخواب عشقی در خواب ناز خوشدل باش
بیاد طبع روانت ز نو روان گیرد	بگرد عشق تو چون شمع سوخت «پروانه»

COŞKULU ‘İŞKÎ

Gülün dalına yuva kuran bülbül gibi, gönlüm onun saçının halkasına mekân kurar.

Aşk ateşim öyle ki korkarım, bu kıvılcım gökyüzünün eteğini sarar.

O diyarda şah mat ve bekçi sarhoştur, şaşırma eğer yolu muhafızlar tutmuşsa.

²¹⁴ Külliyyât, s. 39.

Yaşlı dünya yaşlılığının aşkıyla mı kımıldar, onun kibir oku genç 'İşkî'yi alır.

Düşmana 'İşkî'nin şehit olduğunu söyle fakat binlerce coşkulu âşık onun yerini alır.

Hangi şairi gördün 'İşkî gibi ümitsiz, halkın lütfu can gibi onu kucağına alır.

İran milletinin gözünden onun ölümü için, gözyaşı yerine kan seli akması yaraşır.

Bak, düşman zulmü yerine getirdi, hiç kimse ondan güvende olamaz.

'İşkî, nazlı uykunda mutlu ol, intikamını zamanın hâkimi alır.

Senin aşkının etrafında Pervâne mum gibi yandı.

Alî Ekber Muşîr Selîmî: 'İşkî'nin Külliyyât'ının yazarı olan Selîmî, onun ölümünden duyduğu derin acıyı ve şaire karşı çektiği hasretini dile getirmiştir. 10 beyittir.²¹⁵

رنج هجران

رنج هجران ما بسر آور	عشقی از خاک سر بدر آور
بیقراریش در نظر آور	دیده بر ره گشوده مام وطن
بر کنارش از این خطر آور	کشتی ما افتاده در گرداب
دستی از آستین بدر آور	پی قطع نهال بدبختی
و آتشین نطق نغز و تر آور	باز هم چامه های تازه، سرای

²¹⁵Külliyyât, s. 40.

بهر عشاق شعر، باز از نو	یک جهان شعر پر شرر آور
وز برای جهان علم و ادب	شایگان گنج پر گهر آور
بذر ما چونکه بذری باریس	تو بیا بذر بارور آور
جای ضعف و حقارت و ذلت	قدرت و عزت و ظفر آور
خونجگر شد «سلیمی» از مرگت	یادی از یار خونجگر آور

HİCRAN DERDİ

‘İşkî topraktan başını çıkar, ayrılık sıkıntımızı sona erdir.

Göz vatanın annesinin yoluna açılmış, onun düzensizliğine bak.

Gemimiz girdaba girmiş, onun kenarını bu tehlikeden çıkar.

Kötü bahtlılığın fidanını kesmek için, elbisenin yeninden bir el çıkar.

Tekrar yeni şiirler söyle, daha güzel ateşli konuşmalar yap.

Şiir âşıkları için yeniden söyle, dünyayı şiir kıvılcımıyla doldur.

İlim ve edebiyat dünyası için, hazineye yaraşır mücevherlerle doldur.

Çünkü bizim tohumumuz meyvesiz tohumdur, sen gel verimli tohum getir.

Zayıflık, hakaret ve zillet yerine, güç, izzet ve zafer getir.

Selîmî’nin ciğeri kanla doldu senin ölümünden, ciğeri kanlı yardan bir hatıra getir.

Muhammed Hâşim Mirzâ Efser (Şeyhu'r-reîs): Önemli bir edebiyatçı olarak gördüğü şairin ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. 13 beyittir.²¹⁶

دسانسرای ملک سخن

حساس و هوشیار و جوان و رند	دسانسرای ملک سخن عشقی
معروف روم و روس و فرنگستان	مشهور هند و چین و ختن عشقی
چون بلبلان برای وطن بسرود	نه همچو بوم و زاغ و زغن عشقی
هر نکته بر خلاف رضا میدید	میساختش بوجه حسن عشقی
با نثر همچو نجم رخشنده	با نظم همچو عقد پرن عشقی
هم او «تراژدی» «اپرا» میساخت	خلاق بود در همه فن عشقی
بی پرده گفت عیب ستمکاران	ننموده سجده جون به وثن عشقی
از تیر ناکسان به زمین افتاد	آن سرو سرفراز چمن عشقی
ماند از گلوله بر دل او داغی پوشید	چون ز لاله کفن عشقی
بود «آیدال» او همه «عید خون»	زان غرقه شد بخون بدن عشقی
عشقی شهید عشق وطن بادا	میگفت چون بسر و علن عشقی
چون کشته شد بسال مهش گفتم	«بادا شهید عشق وطن عشقی»
دو از هزار و سیصد و چهل افزون	آسود از این سرای محن عشقی

SÖZ MÜLKÜNÜN HİKÂYESİ

Hassas, akıllı, genç ve rint; söz mülkünün destancısı 'Işkı.

²¹⁶ *Külliyât*, s. 31.

Rum, Rusya ve Avrupa’da tanınmış, Hindistan’da, Çin ve Hoten’de meşhur ‘İşkî.

Bülbüller gibi vatan için şiir söyledi, baykuş, karga ve çaylak gibi olmayan ‘İşkî.

Razı görmediği her nükteyi, gerektiği gibi güzel yapan ‘İşkî.

Nesriyle yıldızlar gibi parlak, nazmıyla Süreyya yıldızının gerdanlığı gibi olan ‘İşkî.

O trajedi ve opera da yapıyordu, her ilimde yaratıcı olan ‘İşkî.

Zalimlerin ayıbını açıkça söyledi, puta secde etmeyen ‘İşkî.

Alçakların kurşunuyla yere düştü, o çimenin onurlu selvisi ‘İşkî.

Kurşundan onun gönlünde bir ateş kaldı, laleden kefen örtünen ‘İşkî.

İdeal ve kan bayramı hepsi onundu, bu yüzden bedeni kana bulanık ‘İşkî.

‘İşkî vatan aşkının şehidi olsun, çünkü gizli ve açık olarak söylüyordu ‘İşkî.

Öldüğü yıl dedim: “Vatan aşkının şehidi olsun ‘İşkî”.

1340’dan iki fazla, bu sıkıntı sarayından kurtuldu ‘İşkî.

Nîmâ Yûşîc: ‘İşkî’nin edebiyatçı yakın dostu olan şair, onun ölümünden duyduğu üzüntüyü anlatmaktadır. 16 beyittir.²¹⁷

²¹⁷ Sîrûs Tâhbâz, *Mecmûe-i Kâmil-i Eş’âr-i Nîmâ Yûşîc*, İntişârât-i Negâh, Tahran, 2004, s. 163-164.

قلب قوی

دیده ای یک گلوله یا تیری
به خاک اندر آورد شیری؟
دیده ای پاره سنگ کم وزنی
که چو از مبدأش برون بپرد
دل بحر عظیم را بدرد؛
در همه موجها شود نافذ؟
ای نبوده دمی به دهر آرام
پی هنگامه ی دل ناکام،
مرد؛ ای بینوای راه نشین!
پاره ی سنگ و آن گلوله تویی
که ترا انقلاب و دست تهی
می کند سوی عالمی پرتاب
گر چنین بنگری به قصه ی خویش
ننگری بعد از این به جثه ی خویش
وقع ننهی که هیكلت خُرد است.
پیش این آسمان پهناور
چه تفاوت اگر بر آری سر

اندکی مرتفع و یا کوتاه؟

نشود پهنی و بلندی تو

مایه ی عزّ و ارجمندی تو

ارجمندی پس از کجا پیداست؟

ارجمندی ز قوّت دل توست

همه زانجاست آنچه حاصل توست

چو ترا دل بود، به دل بنگر!

پی دشمن بسی لجاجت کن

چون لجاجت کند، سماجت کن

مرد را زندگی چنین باید

خیز با قوّت دل و امید

شب خود را بکن چو روز سفید

خضم، با هیکل و تو با دل خویش.

خویش را با سلاح زینت کن

از همه جانبه مرمت کن

خانه ای را که فقر ویران کرد.

GÜÇLÜ KALP

Toprağa aslan düşüren bir kurşun veya ok gördün mü?

Gördün mü? Kaynağından fırlatıldığı zaman hafif bir taş parçası,

Kocaman denizin kalbini yarar.

Bütün dalgalara nüfuz eder.

Ey dünyada bir an bile huzur bulamayan, murat alamamış gönül arzusunun peşinde koşan,

Ey yolda oturup duran zavallı adam!

O taş parçası ve mermi sensin, inkılabını ve boş elini.

Bir dünyaya fırlatır.

Böyle bakarsan hikâyene, bundan sonra kendi cüssene bakmazsın.

Bedeninin küçük olmasına önem vermezsin.

Bu engin gökyüzünün karşısında, ne fark vardır başını kaldırırsan,

Biraz yükselsen veya alçalsan?

Yayılmaz ve senin yüksekliğin, şeref mayası ve senin kıymetin.

O halde kıymet nereden bellidir?

Kıymet gönlünün kuvvetindendir, hâsılın olan her şey oradandır.

Gönlündedir, gönlüne bak!

Düşmanın karşısında diren, o direnince ısrar et.

Adamın yaşamı böyle olmalı.

Gönül ve ümit kuvvetiyle kalk, geceni beyaz gün gibi yap.

Düşman, bedenle ve gönüldür.

Kendini silahla donat, her taraftan onar.

Fakirliğin viran ettiği evi.

2.2. Eserleri:

Gençliğinin ilk dönemlerinden itibaren şiir yazmaya başlayan ‘İşkî’nin, manzum ve mensur eserlerinden oluşan ve Ali Ekber Muşîr Selîmî tarafından basılan bir Külliyyât’ı vardır. Manzum eserlerini kaside, gazel, mesnevi, musammat ve müstezâd vb. kalıplarda yazdığı şiirleri; mensur eserlerini ise gazetelerde yayınladığı makaleleri ve piyesleri oluşturur.

2.2.1. Manzum Eserleri:

Bu eserlerinin çoğunu vatan ve özgürlük hakkında yazdığı şiirleri oluşturur. Vatan ve meşrutiyet içerikli şiirlerinin hemen hemen hepsinde dönemin siyasi ve sosyal aksaklıklarını, dönemin devlet adamlarını ve yabancılar karşısında izledikleri politikaları şiddetli bir şekilde eleştirmiştir.

Piyes tarzındaki eserlerinden bir kısmını da şiir kalıbına dökerek yazmıştır. Ancak bu şiirlerini, piyesleri kısmında incelemeyi uygun gördük.

2.2.1.1. Özgürlük ve Vatan Hakkındaki (Meşrutiyet Temalı)

Şiirleri: ‘İşkî’nin külliyyatında işlenen temaların çoğunu yukarıda da bahsettiğimiz gibi vatan ve özgürlük için kaleme aldığı şiirleri oluşturur. Küçük yaşlarda okulu bırakıp meşrutiyetçilerin safhına katılan şair, ülkesinin içinde bulunduğu istibdat dönemlerinde, bu iki kavrama duyduğu özlemini dile getirmiştir. Eleştirel bir içeriğe de sahip olan bu şiirlerini kaside, gazel, musammat ve mesnevi gibi şiir kalıplarında yazmıştır.

1- Benâm-i ‘İşk-i Vatan (Vatan Aşkı Adıyla): 1919 yılında Vusuku’-devle’nin İngilizlerle yaptığı ve şairin de İran’ın satışı olarak adlandırdığı anlaşmayı eleştiren bu musammat (3+1) bentler şeklinde 40 beyitten oluşur.²¹⁸

‘İşkî, söylediği bu musammattan önce kısa bir mukaddime yazmıştır: “*Bu beyitler, yalnızca İngiltere ve İran devletlerinin yaptıkları anlaşmadan kaynaklanan, benim mizacımdan sızan düşüncelerin sonucuydu. Yoksa bu anlaşma bendenizin zihninde İran’ın İngiltere’ye satış sözleşmesinden başka bir şey değildi. Başka bir şekilde telakki olmadı! Bu meseleden dolayı gece gündüz korku içerisindeyim, yürüdüğüm her yerde düne kadar benim, şimdi ise başkasına ait olan bir toprağın üzerinde yürüdüğümü farz ediyorum. Her vakit su içiyorum, biliyorum bu su...Bundan dolayı bu alışverişi yapana beddua ediyordum, kasideleri, gazelleri ve makaleleri bu hususta hazırladım, fakat etrafımda onları kaydedip ezberleyecek*

²¹⁸ Külliyyât, s. 309.

*kimse olmadığı için hepsi zihnimden gitti. Zihnimde, onların arasından yalnızca aşağıdaki beyitler kaldı.*²¹⁹

Şair, her ne kadar düşüncelerini açık bir şekilde ifade etmekten çekinse de ülkesinin durumundan duyduğu üzüntü, onu konuşmaktan alıkoyamıyor ve Vuşûku'd-devle'den, onun misafirleri olarak nitelendirdiği İngilizlerden serzenişte bulunuyor, ülkesinin artık yok olduğunu dile getiriyor:²²⁰

بنام عشق وطن

هر چه من ز اظهار راز دل، تحاشی میکنم	بهر احساسات خود، مشکل تراشی میکنم
ز اشک خود بر آتش دل، آب پاشی میکنم	باز طبعم بیشتر، آتش فشانی میکند
ز انزلی تا بلخ و بم را، اشک من گل کرده است	غسل بر نعش وطن، خونابه دل کرده است
دل دگر پیرامن دلدار را، ول کرده است	بر زوال ملک دارا، نوحه خوانی میکند
دست و پای گله با دست شبانشان بسته اند	خوانی اندر ملک ما، از خون خلق آرسته اند
گرگهای انگلوساکسون، بر آن بنشسته اند	هیئتی هم بهرشان، خوان گسترانی میکند!
رفت شاه و رفت ملک و رفت تاج و رفت تخت	باغبان زحمت مکش، کز ریشه کنند، این درخت
میهمانان وثوقالدوله، خونخوارند سخت	ای خدا با خون ما، این میهمانی میکند!

VATAN AŞKI ADIYLA

Gönlümde olan her sırrı açıklamaktan korkuyorum, düşüncelerimi güçlüklerle yontuyorum.

²¹⁹ *Külliyât*, s. 309.

²²⁰ *Külliyât*, s. 309.

Gözyaşından gönlümün ateşine su saçıyorum, mizacım tekrar daha fazla ateş saçıyordu.

Enzeli'den Belh ve Bem'a kadar gözyaşım söndürmüştür, vatanın naşını gönlün kanlı gözyaşı guslettirmiştir.

Gönül artık sevgilinin etrafını terk etmiştir, mülk sahibinin zevaline ağıt yakıyordu.

Sürünün elini ve ayağını çobanlarının eliyle bağladılar, bizim ülkemizde halkın kanından bir sofra süslediler.

Anglosakson kurtları ona oturdular, bir heyet de onlar için sofra yayıyordu!

Şah gitti, mülk gitti, taç gitti ve taht gitti, bahçıvan zahmet çekme, çünkü bu ağacı kökünden söktüler.

Vuṣūḳu'd-devle'nin misafirleri çok kan içicidirler, ey allahım, bu misafirlere bizim kanımızla ziyafet veriyor!

Bütün bu olaylara rağmen hiçbir tepki göstermeyen halka, vatanın elden gittiğini ve artık harekete geçip, bu kötü gidişata dur demeleri gerektiğini söylüyor.

بر سر این خلق، خاک مردگان پاشیده اند؟

بارب این مخلوق را از چوب بتراشیده اند؟

کاین چنین با خصم جانش، رایگانی میکند!

در رگ این قوم، جای حس و خون شاشیده اند

مرده اند این مردم، آگه کن دل آزرده را

به بحال خویشتن، این مردم، افسرده را

تا بردش آنکس که بهتر پاسبانی میکند!

به که تقسیمش کنند، این ملک صاحب مرده را

زنده ای ملت! سوی گور، از چه بخرامنده اید؟

ای عجب دندان ز استقلال ایران کنده اید!

گفته شد کاین نیم مرده سخت جانی میکند!

دست از تابوت بیرون آورید ار زنده اید!

اینکه بینی، آید از گفتار (عشقی) بوی خون از دل خونینش این گفتار میآید برون

چشم بد مجرای این سرچشمه خون تا کنون زین سپس ریزش ز مجرای زبانی میکند!

Yarabbi bu mahlûku odundan mı yontmuşlardır? Bu halkın başına ölü toprağı mı saçmışlardır?

Bu kavmin damarına his ve kan yerine idrar yapmışlardır, böylece can düşmanıya dost olur.

Bu solgun halk kendinde değildir, bu halk ölmüşler, incinmiş kalbi haberdar et.

En iyisi bu sahibi ölmüş mülkü pay etmeleridir, böylece kim daha iyi bekçilik yaparsa o alsın.

Ne tuhaf İran'ın bağımsızlığını ortadan kaldırmışsınız, ey diri millet! Neden mezara doğru salınarak yürüdünüz?

Eğer yaşıyorsanız tabuttan elinizi çıkartınız! Denilir ki bu yarı ölü can çekiyor.

Burna ('İşkî)'nin sözünden kan kokusu gelir, onun kanlı gönlünden bu söz dışarı çıkar.

Göz şimdiye kadar bu kan kaynağının mecrasıydı, bundan sonra o dökülüştünü dil mecrasından yapar!

2- Muhâlefet bâ Qarârdâd-i Îrân ve İngilîs (İran ve İngiliz Anlaşmasıyla

Muhalif): 1919 yılında söylediği 28 beyitten oluşan bu kaside de, yukarıda bahsettiğimiz 1919 anlaşmasına yapılan bir eleştiri mahiyetindedir. Şair, İngiltere'nin, İran'ı geliştirmek bahanesiyle, yapılan bu anlaşma yoluyla ülkeyi ele geçireceğinden yakınmaktadır.²²¹

²²¹ Külliyyât, s. 334.

مخالفت با قرارداد ایران و انگلیس

نام دژخیم وطن، دل بشنود خون میکند	پس بدین خونخوار، اگر شد روبرو چون میکند؟
آنکه گفتی، محو قرآن را همی باید نمود	عنقریب این گفته با سرنیزه مقرون میکند!
وای از این مهمان، که پا در خانه ننهاده هنوز	پای صاحب خانه را، از خانه بیرون میکند!
داستان موش و گربه است، عهد ما و انگلیس	موش را گر گربه بر گیرد، رها چون میکند؟
شیر هم باشیم گر ما، روبه دهر است او	شیر را روباه معروف است، مغبون میکند؟
هیچ میدانی حریف ما، چه دارد در نظر؟	اینهمه خرج گزافی را که اکنون میکند!
انگلیس آخر دلش، بهر من و تو سوخته؟	آنکه بهر یک وجب خاک اینقدر خون میکند!
آنقدر میدانم امروز، از که بر ما داده پنج:	غاز، فردا دعوی پنجاه میلیون میکند!
دانم آخر جمله ما را بملک خویشتن	بی نصیب از آب و خاک و دشت و هامون میکند!
آنکه در آفریک برریگ بیابان چشم داشت	چشم پوشی، از دیار گنج قارون میکند؟
دزد رهن دزد نادانست، راحت پشت میز	دزد دانا دزدی از مجرای قانون میکند!

İRAN VE İNGİLİZ ANLAŞMASIYLA MUHALİF

Vatanın celladının adını, gönül kan döküyor diye duyar, o halde bu kan içicinin karşısına geçilirse nasıl yapar?

Dediğin o ki Kur'an'ı yok etmeli²²², bu söz aceleyle namluyla bir olur!

Vah bu misafirler şimdi eve ayak basmışlar, ev sahibinin ayağını, evden keserler!

Bizim İngilizlerle anlaşmamız fare ve kedi hikâyesidir, fareyi kediye çevirirse nasıl kurtulur? Biz aslan olursak onun mücadelesi tilkiyledir, aslanı tilki olarak tanıtmıştır, zarara duçar olmaz mı?

Hiç bilmez misin, düşüncesinde ne vardır? Bütün bu yaptığı aşırı harcamalara,

²²²Şair, İngiltere başbakanı William Ewart Gladstone'u ve onun İngiltere avam kamarasında Kur'an-ı Kerim hakkında yaptığı konuşmayı kastetmektedir.

İngiliz'in gönlü benim ve senin için yanar mı? Toprağın her yerine bu kadar kan döker!

Şu kadarını biliyorum ki bugün bize beş verirse, yarın elli milyonun davasını yapar.

Bilirim ki sonunda bizim hepimizi kendi mülkünde, suya, toprağa, çöle ve sahraya hasret bırakır!

Afrika'da çölün taşına hasret olan, Kârûn'un hazinesini görmezden mi gelir?

Yol kesen hırsız cahil hırsızdır, rahatça masanın ardında, bilgin hırsız, hırsızlığı kanun yoluyla yapar!

Şiirlerinde daima halkın sözcülüğünü üstlenen 'İşkî, bazı devlet adamlarının çıkarları yüzünden ülkede yaşanan kötü durumları onların diliyle anlatmakta ve bunu da kendisine bir görev addetmektedir. Fakat halkın bütün bu olanlara karşı tepkisiz kalmasını, herhangi bir girişimde bulunmayıp, kendisini böyle bir anlaşılmaya teslim etmesini eleştirmektedir.

گوش از این گوش، از آن گوش بیرون میکند!	گوش آوخ ندهد، این ملت بدینها! ور دهد:
هان بوجدانم مرا، تاریخ مدیون میکند!	طبع من مسئول تاریخ است و ساکت مانم ار
گفته های من نه چیزی کم نه افزون میکند!	ورنه میدانم در احساسات این بی حس نژاد
نعلش خود با دست خود، این مرده مدفون میکند!	ملتی کو مرده در تاریخ و اینش امتیاز
براسارت، خصم را از خویش ممنون میکند!	ملتی کز دادن تن، با کمال امتنان:
چاره باختم و دعا و ذکر و افسون میکند!	ملتی کو باز قرن بیستم بر درد خود
دائم آکنده دماغ، از گند افیون میکند!	ملتی کالوده تریاک باشد صبح و شام
آنچه با یوسف نمود از بخل شمعون میکند!	ملتی کاو با چو من پور عزیز این وطن

ملتی کو روز و شب بر خون خود شد تشنه لب دشمنان را دعوت از بهر شبیخون میکند!

ملتی کز هر جهت بهر زوال آماده است صرف احساسات من احیاء ورا چون میکند!

خود نه تنها خلق دنیا، جملگی در حیرتند حیرت از اوضاع ما، خلاق بیچون میکند!

Ahı duyulmaz, bu millet bütün bunlara mahal verir, bu kulaktan girer öbüründen çıkar!

Benim tabiatım tarihten mesuldür ve sessiz kalırsam eğer, vicdanım beni tarihe borçlu kılar!

Yoksa hissizleşmiş bu soyun fikirlerini, benim sözlerim ne azaltır ne çoğaltır!

Tarihte ve bu imtiyaz içinde ölmüş millet, kendi naaşını kendi eliyle defneder!

Büyük bir şükran duygusuyla teslim olan millet, esaretiyle düşmanını memnun eder!

Yirminci yüzyılda dertlerine çare bulduğum millet, dua, zikr eder ve büyü yapar.

Sabah akşam afyona bulanana milletin beyni, sürekli afyonun kötü kokusuyla dolar!

Millet, bu vatanının dostu olan bana, Şem'un²²³'un Yûsûf'a yaptığı kıskançlığı yapar!

Gece gündüz kanına kendi kanına susamış millet, düşmanları gece baskınına davet eder!

Her yerden gelen zevale hazır olan millet, onun için sarf ettiğim düşünceleri nasıl canlı tutar!

²²³ Ya'kûb aleyhisselamın ikinci oğludur. Hz. Yûsûf'u kıskanıp, kuyuyuya atma ve öldürme önerisini veren kardeşidir. Şair de Hz. Yûsûf'un kuyuya atılma olayına telmihte bulunmuştur.

Yalnız kendileri değil dünya halkının hepsi hayrettedirler, bizim durumumuzun hayretini yaratıcı benzersiz yapar!

3- Derd-i Vatan (Vatan Derdi): ‘İşkî yazdığı 14 beyitlik kasidesinde, vatanın içinde bulunduğu durumun konuşmakla ve geçmişteki İran’ı anmakla çözülemeyeceğini, harekete geçilmesi gerektiğini ve bunun da ancak canı pahasına savaşmakla ve kan dökmekle mümkün olabileceğini savunur.²²⁴

درد وطن

ز اظهار درد، درد مداوا نمیشود	شیرین دهان بگفتن حلوا نمیشود
درمان نما، نه درد که با پا زمین زدن	این بستری ز بستر خود پا نمیشود
میدانم ار که سر خط آزادگی ما	با خون نشد نگاشته، خوانا نمیشود
باید چنین نمود و چنان کرد دچار جست	لیکن چه چاره با من تنها نمیشود؟
تنها منم که گر نشود حکم قتل من:	حاشا، چنین معاهده امضا نمیشود
گر سیل سیل خون ز درو دشت ملک هم	جاری شود؟ معاهده اجرا نمیشود
مرگی که سرزده بدرخلق سرزند	من دربدر پی وی و پیدا نمیشود
ایرانی ار بسان اروپایان نشد	ایرانزمین بسان اروپا نمیشود
ز حمت برای خود کش که خود بخود	اسباب راحت تو مهیا نمیشود
کم گو که کاوه کیست تو خود فکر خود نما	با نام مرده، مملکت احیا نمیشود

²²⁴ *Külliyât*, s. 339.

من روی پاک سجده نهادم تو روی خاک	زاهد برو، معامله ما نمیشود
ضایع مساز رنج و دوی خود ای طبیب	در دیست درد ما که مداوا نمیشود
مرغی که آشیانه بگلشن گرفته است	او را دگر ببادیه مأوا نمیشود
جانا فراز دیده عشقی است جای تو	هر جا مرو، ترا همه جا، جا نمیشود

VATAN DERDİ

Sıkıntı söylenerek tedavi edilmez, tatlı ağız konuşmakla tatlanmaz.

Deva göster, ayağı yere vurmakla bu hasta yatağından kalkmaz.

Biliyorum ki özgürlük yazımız kanla boyanmazsa okunaklı olmaz.

Böyle göstermeli, bu şekilde yapmalı ve çare aramalı, fakat hangi çare yalnız benimle olur?

Yalnız benim, eğer öldürülme hükmüm olmazsa, haşa böyle bir anlaşma imzalanmaz.

Eğer kan seli ülkenin çölünden akarsa, anlaşma gerçekleşmez.

Halka apansız bir ölüm uğrar, ben onun peşinde derbeder olurum ve ortaya çıkmaz.

İranlı Avrupalılar gibi olmazsa, İran ülkesi Avrupa olmaz.

Sen kendi kendine zahmet çek, senin rahatın için olan sebepleri o hazırlamaz.

Az konuş Kâve kimdir, sen kendi fikrini göster, ölünün adıyla memleket canlandırılmaz.

Ben yüzümü temiz secdeye koydum sen ise toprağa, zahid git, bizim işimiz olmaz.

Ey tabip, çabanı ve devanı zayi etme, bizim sıkıntımız tedavi edilemez bir sıkıntıdır.

Bir kuş gül bahçesine yuva yapmıştır, ona artık kurak yerde ev olmaz.

Ey can senin yerin 'Işkı'nın gözünden uzaktadır, gittiğin her yerde yer olmaz.

4- 'Işk-i Vatan (Vatan Aşkı): 11 beyitten oluşan bu kasidede şair, vatanının yabancı güçler tarafından işgal edilmesinden dolayı derin bir üzüntü duymaktadır. Ancak ne olursa olsun şairin yüreğindeki vatan sevgisi, onu güçlü kılmaktadır ve şair, bütün bu olanlara rağmen boyun eğmemektedir.²²⁵

عشق وطن

خاکم بسر، ز غصه بسر، خاک اگر کنم	خاک وطن که رفت، چه خاکی بسر کنم؟
آوخ کلاه نیست وطن تا که از سرم	برداشتند، فکر کلاهی دگر کنم
مرد آن بود که این کلهش بر سر است و من	نامردم ار به بی کله، آنی بسر کنم
من آن نیم که یکسره تدبیر مملکت	تسلیم هرزه گرد قضا و قدر کنم
زیر و زیر اگر نکنی خاک خصم ما	ای چرخ! زیر و روی تو، زیر و زیر کنم
جائیت آرزوی من، ار من بآن رسم	از روی نعل لشکر دشمن گذر کنم
هر آنچه میکنی؟ بکن ای دشمن قوی!	من نیز اگر قوی شدم از تو بتر کنم!
من آن نیم بمرگ طبیعی شوم هلاک	وین کاسه خون به بستر راحت هدر کنم
معشوق «عشقی» ای وطن، ای عشق پاک!	ای آنکه ذکر عشق تو شام و سحر کنم
«عشقت نه سرسری است که از سر بدر شود»	«مهرت نه عارضیست که جای دگر کنم»

²²⁵ Külliyyât, s. 377.

«عشق تو در وجودم و مهر تو در دلم»

«با شیر اندرون شد و با جان بدر کنم»

VATAN AŞKI

Başıma toprak saçayım üzüntüden, eğer toprak saçarsam, vatan toprağı gitti, hangi toprağı başıma saçayım?

Ah vatan külah değil ki başımdan alsınlar, fikir külahımı takarım.

Bu külahı başına takan adamdır ve ben, alçak eğer şapkasızsa başıma takayım.

Ben memleketin çaresini tamamen boş yere kaza ve kadere teslim eden değilim.

Toprağın altını üstüne getirmezsən, bizim düşmanımız ey felek! Senin altını üstüne getiririm.

Benim arzum öyle bir yerdedir ki, eğer ona ulaşırsam düşman ordusunun naaşının üzerinden geçerim.

Ne yaparsan yap ey güçlü düşman! Ben de eğer güçlenirsem senden beter olurum!

Ben doğal bir ölümle helak olmam, bu kan kâsesinden rahat yatağımda heder olurum.

'İşkî'nin maşuku ey vatan ey temiz aşk, ey sabah akşam senin aşkını zikrederim.

Senin aşkın serserilik değildir ki baştan çıkarsın, senin sevgin yüzeysel değildir ki vazgeçeyim.

*Aşkın vücudumda ve sevgin gönlümde, sütle içime girdi ancak canla çıkar.*²²⁶

²²⁶ Son iki beyti Hâfız'dan iktibas etmiştir.

5- Der Şafhe-i Ġarb (Batı Safında): ‘Işķî, 57 beyitten oluşān bu mesneviyi,

I. Dünya Savaşı sırasında Batı halkının Alman siyasetini kötü karşılamasından ve siyasi olaylardan dolayı Kirmanşah’da yazmıştır. Meliku’ş-şu’arâ Bahâr aracılığı ile Ahmed Şâh Kaçar’a yollamıştır.²²⁷

I. Dünya Savaşı sırasında İran, tarafsız olduğunu ilan etmesine rağmen, yabancı devletlerin mücadele alanı haline gelmişti. Şair, İran’ın bu esnada içinde bulunduğu zor ve karışık durumdan, hâkim tabakanın para peşine düşüp, Rusya ve Almanya gibi yabancı devletlerin taraftarlığını yapmalarından şikâyet etmekte ve bu devletlerin ülkesine verdiği zarardan bahsetmektedir.²²⁸

در صفحه غرب

بهارا به پائیز ما، دیده دوز	ز کلک تموزین دی، وی بسوز
ملک را ز ما نیز این نکته گوی	که پیش آمد ملک نبود نکوی!
شها! صفحه غرب؛ اقلیم تو	بیندیش زانگه که افتد گرو
بپاداش این جمله باد گران	که آورده اینسان ز ری بس خزان
رخ ما زر شده زرد زین باد زرد	ازین باد شد، خاک، ما را بسر
خود این ملک غربت، برز میبرند	ز کشور فروشان دون میخرند
هوا تیره گردید در این محال	ز باد جنوب و ز باد شمال
بلند است ابر ره، از هر کنار	هم اندر یمین و هم اندر یسار

²²⁷ *Külliyât*, s. 387.

²²⁸ *Külliyât*, s. 387.

سویی رعد پلتیک، در غرش است	هم از سوی دیگر ز زر بارش است
اهالی همه خواب و غفلت زده	خمار زرین باده در میکده
ز باران بیگانه، آغشته اند	همه پیرو اجنبی گشته اند
یکی بنده بند روسان شده	دگر پای بند پروسان شده!
نهان گشته خورشید خاور نشان	در این گیرودار، از زمین و زمان
نشانهای خود، جمله برداشتند	سپس آن بیگانه بگذاشتند
همیدانم ایشاه شمس شمس	بباید زمانی که روس و پروس
برسم نبرد، فتنه بر پا کنند	مر اینسو زمین را اروپا کنند
سپس تیر و توپ و خدنگ و تفنگ	بپاشند هر سو، بر آئین جنگ
بسی قاتل و غارت نمایند بر	مر آن مردمی را که دارند زر
سپس خویشان هیچ نی باختند	شهیدان شهوت، بسی ساختند
در ای ره کجا، کشته بنهاده اند؟	ز ایرانیان بود، ار داده اند!
کجا رزمگه خاک، از آن شده؟	خراب ار شده، ملک ایران شده!
اگر اقتدار است، آنان برند	و گر افتخار است، ایشان برند
فقط پس، هوس، دونی و گمرهی	بماند بر ایرانیان تهی!
بود تیره ما را، افق آنچنان	که مرعا جز است، از بیانش زبان!
شهنشه خود این، گر تماشا کند	شهنشاهی خویش، حاشا کند
(ملک احمدی) نامدار جهان	ز تو تنگ باشد، شهی این چنان!

ولی این شهی، زشت بهرت گزید
نگهبان این ملک ویران شدی

ترا گیتی ایشاه، خوش آفرید
نشایسته تو شاه ایران شدی

BATI SAFINDA

Ey bahar bizim sonbaharımıza göz dikmiş, dey²²⁹in temmuz hilesi yaktı.

Mülke bizden de bu nükteyi söyle: Devletin başına gelen iyi bir olay değildi.

Ey şâh! Batı cephesi olan senin ülkenin rehin düştüğünü görürsün.

Bu cümlemin karşılığında sert rüzgâr, Rey'den bu şekilde çok hazan getirmiş.

Yüzümüz bu sarı rüzgârdan sarardı, bu rüzgâr başımıza çok toprak saçtı.

Bu gurbet ülkesine kendileri altın götürürler, aşağılık satıcılar ülkeden satın alırlar.

Bu yerde güney ve kuzey rüzgârından dolayı hava karardı.

Yolun her yerinden bulut yükseldi, hem sağ tarafta hem sol tarafta.

*Bir taraftan siyasetin gök gürültüsünden, diğer yandan da altın yükünden
kükremededir.*

Bütün uykudaki ve gafletteki ahali, altın kadehten şarap emmektedir.

Yabancıların yağmuruna tutulmuşlar, hepsi ecnebinin peşindedirler.

Kölenin biri Ruslardan olmuş, diğeri Pruslardan olmuş!

Güneşin nişanesi doğuda gizlenmiş, ülkedeki ve zamandaki kargaşada.

Bütün nişanelerini kaldırdılar, daha sonra onu yabancıya bıraktılar.

²²⁹ İran takviminin 10. ayıdır (22 Aralık-20 Ocak).

Ey güneşlerin güneşi şah biliyorum, savaş kuralınca Ruslar ve Pruslar,

Fitne çıkardıkları zaman ülkenin bu tarafını Avrupa yaparlar.

Daha sonra mızrağı, topu, oku ve tüfeği savaş âdeti üzere her tarafa saçarlar.

Çok katliam yaparlar, altına sahip insanlığı yağmalarlar.

Kendileri bir şey kaybetmezler, şehvetin şehitlerini yaparlar.

Bu yolda nerede ölü bırakmışlardır? Eğer vermişlerse İranlılardandır.

*Nerede toprak ondan dolayı savaş yeri olmuş? Eğer harap olmuşsa İran mülkü
(harap) olmuş.*

Onların götürdükleri iktidarsa ve iftiharsa,

İranlılara yalnızca heves, bayağılık ve yoldan çıkmışlık kaldı!

Ufuk bize karanlıktı, dil onu anlatmaktan acizdir!

Eğer bu şehinşâh kendini seyrederse, şehinşâhlığını inkâr eder.

Dünyaca ünlü Ahmed'in mülkü senden utanır, böyle bir şahtan.

Ey şah dünya seni güzel yarattı, fakat bu şahlık senin için çirkinliği seçti.

Sen İran şahlığına yaraşmazsın, bu mülkün muhafızını viran edersin.

Ancak şair, Ahmed Şâh'a, İran'ın birçok yerini işgal eden ve ülkesini ele geçirmeye çalışan güçlere karşı İran milletinin birlik olup, savaşması gerektiğini söyler.²³⁰

نگر گویم ار گویمش: چاره جنگ	گر از من بپرسد، کسی بیدرنگ
چه روی سیاهی، دگر رنگ نیست	کنون چاره ما، بجز جنگ نیست
بدست دودسته، دودسته شویم	همه ما که بایست کشته شویم
نبایستی آخر، نمودن نگه؟	مرا این ملک را، ای شها رزمگه!
بپا گردد این داسان اینچنین	چه بهتر که از بهر ایرانزمین
ببایستی اول، شهریار از میان	همی گر بجنگم، بخود این زمان

Eğer biri bana sorarsa, vakit kaybetmeden bak ona çare savaştır derim.

Şimdi bizim çaremiz savaştan başkası değildir, siyahlığın üzerinde artık renk yoktur.

Hepimiz ölmeliyiz, iki koldan birlik olmalıyız.

Ey şah benim bu savaş alanı olan mülkümü, sonuna kadar koruman gerekmez mi?

İran ülkesi için bu hikâyeyi bu şekilde başlatmak daha iyidir.

Eğer bu zamanda kendim savaşırsam ilk olarak şahı ortadan kaldırman gerekir.

6- Çekâme-i Cenk (Savaş Şiiri): 'İşkî, bu kasideyi 1914 yılında I. Dünya savaşı sırasında göç ettiği günlerde söylemiştir. I. Dünya Savaşı sırasında ülkesinin

²³⁰ *Külliyât*, s. 387.

diğer devletler tarafından işgal edildiğini ve bu savaşın çok sert olduğunu ve savaşın geleneğine uymadığını belirtmiştir. 111 beyittir.²³¹

چکامه جنگ

نوع بشر، سلاله قابیل، جابری	آموخت از نیاش به جای برادری
جنگ است جنگ، خاک اروپا نهفته است	در زیر یک صحیفه پولاد اخگری
ایتالی و فرانسه و و روس و انگلیس	بلغار و ترک و ژرمن و اتریش و هنگری
بس بمب و توپ جای بجا کرده کوه و دشت	ترسم دگر فتد، کره از این منوری
دریای آهن است نه عنوان رسم جنگ	باران آتش است نه آیین عسگری
ایران در این میانه، نه اندر صف جدال	نی مانده زین مجادله، بی بهره و بری
یک دسته ای ز نخبه ایرانیان شدند	در فکر استفاده، از اوضاع حاضری
در دیده خشم روس و بدل کین انگلیس	در سر هوای یاری آلمان عبقری

SAVAŞ ŞİİRİ

İnsanoğlu, Kâbîl sülalesi, atalarından kardeşlik yerine zorbalığı öğrendi.

Savaş vardır, savaş Avrupa toprağında saklıdır, ateşli çelikten bir yeryüzünün altında,

İtalya, Fransa, Rusya, İngiltere, Bulgar, Türk, Alman, Avusturya ve Macar,

Birçok bomba ve tüfekte dağı ve sahrayı yerle bir etmiştir, korkarım dünya artık bu yuvarlaklıktan çıktı.

Demir deryasıdır, savaş geleneğinin adı değil, ateş yağmurudur, askerliğin töresi değil.

İran bu arada mücadele safında değildir, bu mücadelede faydasız ve günahsız kalmamıştır.

²³¹ Külliyyât, s. 354.

İranlıların seçimiyle, mevcut durumdan faydalanma fikriyle bir grup oldular.

Gözünde Rus öfkesi, kalbinde İngiliz kini, kafasında yüce Alman dostluğu hevesi...

7- Şarâb-ı Merg (Ölüm Şarabı): 10 beyitten oluşan gazelde şair, vatani için canını seve seve feda edebileceğini ve bundan da gurur duyduğunu dile getirmiştir. Ölümünün vatandan dolayı olmasını arzulamaktadır.²³²

شراب مرگ

شراب مرگ خورم بر سلامتی وطن	بجاست گر که بدین مستی افتخار کنم
چنان در آرزوی درک نیستی هستم	که گر اجل بکند همت، انتحار کنم
ز پیش آنکه، اجل هستم فدا سازد	چرا نه هستی خود را، فدای یار کنم
ز بسکه صدمه هشیاری، از جهان دیدم	بدان شدم که دگر، مستی اختیار کنم

ÖLÜM ŞARABI

Vatanın selameti için ölüm şarabı içerim, bu sarhoşlukla iftihar edersem yerindedir.

O kadar yokluğu anlama arzusundayım ki, eğer ecel himmet ederse intihar ederim.

Varlığımı ecele feda etmeden önce neden onu yâre feda etmeyeyim.

Dünyadan o kadar uyanıklık darbesi gördüm ki, artık sarhoşluğu seçtim.

8- Ostâd-ı ‘İşk (Âşk Hocası): 1921 yılında yazmıştır. 9 beyitten oluşan gazelde şair, vatan ve özgürlük sevgisinin yalnızca dile getirmekle gösterilemeyeceğini ve vatanın insanın canından daha üstün olması gerektiğini dile

²³² Külliyyât, s. 380.

getiriyor. Düşüncelerini dile getirmek hususunda ise özgür davranmadığını belirtip, artık istibdat yönetimine son verilmesini ümit ediyor.²³³

استاد عشق

عاشقی را شرط تنها ناله و فریاد نیست	تا کسی از جان شیرین نگذرد فرهاد نیست
تا نشد رسوای عالم کس نشد استاد عشق	نیم رسوا عاشق، اندر فن خود استاد نیست
ای دل از حال من و بلبل چه میپرسی برو	ما دو تن شوریده را کاری بجز فریاد نیست
به به از این مجلس ملی و آزادی فکر	من چه بنویسم قلم در دست کس آزاد نیست
رای من اینست کاندید از برای انتخاب	اندین دوره مناسبتر کس از شداد نیست
خرفهای تازه را فرعون هم ناگفته بود	بلکه از چنگیز هم تاریخ را در یاد نیست
ای خدا این مهد استبداد را ویران نما	گرچه در سر تا سرش یک گوشه ای آباد نیست

AŞK HOCASI

Âşıklığın şartı yalnızca inlemek ve feryat etmek değildir, tatlı canından geçmeyen kimse Ferhad değildir.

Kimse dünyaya rüsva olmadıkça aşk hocası olmadı, rüsva değilim, âşık kendi ilminde hoca değildir.

Ey gönül benim ve bülbülün halini ne sorarsın git, biz iki coşkulu kişinin işi feryattan başkası değildir.

Ne güzel bu milli meclis ve fikir özgürlüğünden ben ne yazayım, elinde kalem olan kimse özgür değildir.

Düşüncem oydu ki, bu dönemde zalimlerden seçmenin daha uygun olduğunu gördü.

²³³ Külliyyât, s. 364.

Firavun da yeni sözler söylememişti, belki Cengiz'in de tarihini hatırlamadı.

Ey Allah'ım bu istibdat beşiğini viran eyle, zaten baştanbaşa onun bir köşesi dahi mamur değildir.

9- Yekrengî (Tek Renklilik): Şair, 10 beyitlik bu gazelinde, kendisini Mecnun ile karşılaştırmıştır ve Mecnun'un Leyla'ya olan aşkı gibi şair de ülkesine büyük bir aşk duymaktadır.²³⁴

يکرنگی

اثبات با ادله و فرهنگ میکنم	دیوانه «عشقی» است نه «مجنون» من اینسخن
لیلی و دل بطره اش آونگ میکنم	مجنون ز روی عقل همیگفت دلبر است:
از عشق آب و خاک گل و سنگ میکنم	مجنون منم که عشق وطن دارم و فغان

TEK RENKLİLİK

'İşkî divanedir, mecnun değildir, ben bu sözü kanıt ve ilimle ispatlarım.

Mecnun akıllı olduğu için Leyla dilberdir ve gönlü onun kâkülüne asarım diyordu.

Vatan aşkına sahip olan ve inleyen Mecnun benim, su ve toprağın aşkından dolayı çamur ve taş olurum.

10- Luzûm-i İnkılâb (İnkılâbın Gerekliliği): Şair, söylediği 2 beyitlik kıtada, ülkesinin eskimiş baskıcı yönetimden kurtulmasını ve inkılabı arzulamaktadır.²³⁵

لزوم انقلاب

این ملک، یک انقلاب میخواهد و بس

²³⁴ *Külliyât*, s. 381.

²³⁵ *Külliyât*, s. 412.

خونریزی بیحساب میخواید و بس

امروز دگر درخت آزادی ما

از خون من و تو آب میخواید و بس

İNKILABIN GEREKLİLİĞİ

Bu mülk, bir inkılap ister, sayısız kan döküş ister.

Bugün özgürlük ağacımız benim ve senin kanınla sulanmak ister.

11- Perîşânî-i Îrân (İran'ın Perişanlığı): Şair 7 beyitten oluşan bu kasidede, ülkesinin içinde bulunduğu kötü durumdan dolayı İran'ın bir zamanlar sahip olduğu görkemli günlerini ve şahlarını aramaktadır.²³⁶

پریشانی ایران

ایدوست ببین بی سر و سامانی ایران	بدبختی ایران و پریشانی ایران
از قبر برون آی و ببین ذلت ما را	این ذلت ایرانی و ویرانی ایران
آوخ که لحد، جای تو شد تا بقیامت!	رفتی و ندیدی تو پریشانی ایران
او وضع کنونی و ز بدبختی ملت	زین فقر و پریشانی و ویرانی ایران
گردیده جهان تیره و گشته ست دلم تنگ	گوئی که شدم حبسی و زندانی ایران

İRAN'IN PERİŞANLIĞI

Ey dost İran'ın düzensizliğine bak, İran'ın bedbahtlığına ve perişanlığına bak.

Kabirden çık bizim zilletimize bak, bu İranlının zilletine ve İran'ın viraneliğine bak.

Vah ki mezar kıyamete kadar senin yerin oldu, gittin ve İranlının perişanlığını görmedin.

²³⁶ *Külliyât, s. 368.*

Şimdiki durumdan ve milletin bedbahtlığından, bu fakirlikten, perişanlıktan ve İran'ın viraneliğinden,

Dünya karardı ve gönlüm daraldı, sanki İran'a hapis ve esir oldum.

2.2.1.2. Cumhuriyet Temalı Şiirleri: Meşrutiyet dönemi şairleri, Rızâ Hân'ın uyguladığı kötü ve hileli siyaseti gizlemek için cumhuriyeti bir perde olarak kullandığını düşünmüşlerdir. Bu şairler arasında olan 'İşkî de Rızâ Hân'ın cumhuriyetini her defasında eleştirmiş, *Ḳarn-i Bîstom* adlı gazetesinde yayınladığı şiirlerinde ve makalelerinde bunu açık bir şekilde dile getirmiştir. Gerçekte cumhuriyet karşıtı olmayıp, ülkesi için böyle bir yönetim şeklinin erken olduğu görüşünü savunmuştur. 'İşkî'nin deyimiyle uydurma olan bu cumhuriyeti destekleyen gazeteleri ve dergileri de sert eleştiri yağmurlarına tutmuştur. Ancak yazdığı bu şiir ve makaleler sonunda şairin öldürülmesine neden olmuştur.

1- Cumhûrî-yi Sevâr (Binek Cumhuriyeti): Şair, *Ḳarn-i Bîstom* gazetesinin son sayısında, ayağı küpe bağlı ve sıra yemekle meşgul olan eşeğe binmiş bir adam karikatürü göstermiş ve karikatürün kenarında da şöyle yazmıştır: "*Aşağılık hazretleri cumhuriyet eşiğine binmiş, milletin sırasını emiyor ve başına sürmek istiyor*". Daha sonra da gazetenin ikinci sayfasında bu şiiri yayınlamıştır.²³⁷

70 beyit olan bu mesnevide, Ye's adındaki açığöz bir hırsız ile 'Âbidîn adındaki bir köy muhtarının arasında geçenleri anlatır. Ye's adındaki hırsız

²³⁷ *Külliyât*, s. 277.

İngiltere'ye benzetmiştir. Zira bazı devlet adamlarının ülke için izlediği politikanın ardında İngilizler vardır. Şair, Vuşûku'd-devle'nin yaptığı anlaşmanın İran'ı kötü bir duruma sürüklediğini, bu durumu örtbas etmek ve halkı ayaklandırmamak için cumhuriyeti kullandığını ve yine bunun altında da İngiltere'nin rolü olduğunu dile getirmiştir. Âbidîn'in durumunu ise onun gibi çaresiz kalan ülkesine benzetmiştir.²³⁸

جمهوری سوار

هست در اطراف کردستا	خاندان چند کرد ابلهی
قاسم آباد است آن ویرانه ده	این حکایت، اندر آن واقع شده
کد خدائی بود کاکا عابدین	سرپرست مردم آنسر زمین
خمره ایرا پر ز شیره داشته	از برای خود ذخیره داشته
مرد دزدی ناقلا «یاسی» بنام	اهل ده در زحمت از او صبح و شام
بود همسایه بر آن، کاکای زار	وای از همسایه ناسازگار
عابدین هر گه که میگشتی برون	«یاسی» اندر خانه میرفتی درون
نزد خم شیره، بگرفتی مکان	هم از آن شیرین، همیکردی دهان
این عمل تکرار هی میگشته است	شیره هم رو بر کمی میهشته است
تا که هر روزی، کدخدای دهکده	دید از مقدار شیره کم شده
لاجرم اطراف خم را، کرد سیر	دید پای خمره، جای پای غیر
پس همه جا، جای پاها را بدید	تا بدرب خانه «یاسی» رسید
بانگ زد ای یاسی! از خانه درآ	اینقدر همسایه آزاری چرا؟
دزد شیره، یاسی نیرنگ باز	کرد گردن را ز لای در دراز
گفت او را این چنین، کاکا سخن	«تو چه حق داری خوری از رزق من!»
شیره من، از بهر خود پرورده ام	خواست تا گوید که من کی کرده ام
عابدین گفتش: «نظر کن بر زمین	جای های پای های خود ببین»

²³⁸ Külliyyât, s. 278.

چاره ای جز عرض استغفار نیست	دید یاسی، موقع انکار نیست
بنده را بر حضرت مولا ببخش»	گفت: «من کردم ولی، کاکا ببخش،
کن بروم یکسر، از این سرزمین	باردیگر، گر که کردم این چنین
جرم او بخشید و شد یاسی خجل	از ترحم، عابدین صاف دل
نفس اماره، به یاسی چیره گشت	چونکه از این گفتگو چندی گذشت
اشتها برد از کفش، صبر و قرار	باز میل شیره کرد آن نابکار
که ندزد شیره اش را بعد از این فکر	دید بسته عهد، او با عابدین
تا در این بابت، برد حيله بکار	بسیاری نمود، آن نابکار
راند خر را در سرای عابدین	رفت بر پشت خری شد جایگزین
تا دلش میخواست از آن شیره خورد	دست خود را در درون خم ببرد
با همان خر، آمد از خانه بدر	کار خود را کرد، چون بر پشت خر
تا نماید شیره اش را باز دید	بار دیگر باز، کاکا در رسید
همچنین از شیرۀ خم کم شده	باز دید اوضاع خم، بر هم شده
دید پای خمره، جای پای خر!	پای خم را کرد با دقت نظر
هست جای پنجه یاسی پدید	اندرون خمره هم، سر برد و دید
هم ز خر بد دل، هم از یاسی ظنین	سخت در حیرت، فرو شد عابدین
ای خدا اینکار، آخر کار کیست؟	پیش خود میگفت این و میگریست:
یاسی ار کردست، یاسی بی سم است؟	گر که خر کردست خر را نیست دست!
وز تعجب بانگ بر زد این چنین!	زد دو دستی بر سر، آخر عابدین
منکه از این کار، سر نارم بدر!	چنگ چنگ یاسی و پا پای خر

تا شوند آگاه ابنای زمان	این حکایت زین سبب کردم بیان
پای های خوشتن را سم کند	گر بخواهد آدمی، پی گم کند

هر که اندر خانه دارد مایه ای	همچو یاسی دارد، او همسایه ای
یاسی ما هست ای یار عزیز	حضرت جمبول یعنی انگلیز
آنکه دائم، کار یاسی می کند	وز طریق دیپلماسی میکند
ملک ما را، خوردنی فهمیده است	بر سر ما شیرها، مالیده است!
او گمان دارد که ایران بردنی است	همچو شیرها، سرزمینی خوردنی است
با «ووثوق الدوله» بست، اول قرار	دید از آن، حاصلی نامد بکار
پول او خوردند، بر زیرش زدند	پشت پا بر فکر و تدبیرش زدند
چونکه او مأیوس گردید از ووثوق	کودتائی کرد و ایران شد شلوق
همچنین زیر جلی «سید ضیاء»	زد بفکر پست آنها پشت پا
کودتا هم کام او شیرین نکرد	این حنا هم دست او، رنگین نکرد
دید هر چه مستقیماً میکند	ملت آنرا زود، بر هم میزند
مردمان از نام او، رم می کنند	مقصدش را زود، بر هم میزنند
گفت آن به تا بر آید کام من	از رهی کآنجا، نباشد نام من
اندرین ره، مدتی اندیشه کرد	تا که آخر کرد، کار یاسی پیشه کرد
گفت جمهوری، بیارم در میان	هم از آن بر دست خود گیرم عنان
خلق جمهوری طلب را، خر کنم	زانچه کردم، بعد از این بدتر کنم
پای جمهوری، چو آمد در میان	خر شوند از رؤیتش ایرانیان
پس بریزم در بر هر یک علیق	جمله را افسار سازم، زین طریق
گر نگرده مانع من روزگار	میشوم بر گرده آنها سوار
فرق جمعی، شیرها مالی میکنم	خمره را از شیرها، خالی میکنم
ظاهراً جمهوری پر زرق و برق	وز تجدد هم، کله آنرا بفرق
باطناً یاسی ایران، انگلیس	خر شود بد نام و یاسی شیرها لیس
کرد زینرو، پخت و پز با سوسیال	گفت با آنها، روم در یک جوال
شد سوار خر که دزد شیرها را	پس بگیرد پنج میلیون لیبه را

نقش جمهوری، بیای خر ببست	محرمانه زد بخم شیره دست
ناگهان، ایرانیان هوشیار	هم ز خر بدبین و هم از خر سوار
های و هو کردند کاین جمهوری است،	در قواره از چه او یغوری است؟
پای جمهوری و دست انگلیس!	دزد آمد دزد آمد، ای پلیس!
این چه بیرق های سرخ و آبی است	مردم، این جمهوری قلابی است
ناگهان ملت، بنای هو گذاشت	کره خر رم کرد، پا بر دو گذاشت
نه بزر قصدش ادا شد نه بزور	شیره باقی ماند، یارو گشت بور

BİNEK CUMHURİYETİ

Kürdistan çevresinde bir köy vardı, birkaç aptal Kürt ailesi vardı.

O virane köyün adı Kâsım Âbâd'dır, bu hikâye orada meydana gelmiştir.

Kâkâ 'Âbidîn bir köy muhtarıydı, o diyarın halkının yöneticisiydi.

Şırayla dolu bir küpü vardı, kendisi için hazırlamıştı.

Ye's adında uyanık bir adam vardı, köy ahalisi sabah akşam ondan şikâyetçiydi.

('Âbidîn)'e, komşu oldu, aman! (o) munzır komşudan.

'Âbidîn'in dışarı çıktığı her vakit, Ye's evin içine giriyordu.

Şıra küpünün dibinde bitiyordu, o tatlı şırayla ağzını tatlandırıyordu.

Bu iş sürekli tekrar ediyordu, şıra tükenmeye yüz tutuyordu.

Ta ki köy muhtarı, şıranın miktarının azaldığını görünceye kadar.

Şıranın etrafını dolaştı, küpün dibinde yabancı birinin ayak izini gördü.

Her yerde ayak izleri gördü, Ye's'in evinin kapısına varınca,

Ey Ye's diye bağırdı, (Ye's) evden çıktı, komşu neden bu kadar bağıırıyorsun?

Şıra hırsız Ye's bir plan yaptı, kapının arasından boynunu uzattı.

Kâkâ, ona bu sözü söyledi: Ne hakkın var benim rızkımı yemeye!

Şırayı kendim için yaptım, ne zaman yapmışım demek istedi.

‘Âbidîn ona ağabey yere bak, kendi ayak izlerini gör, dedi.

Ye’s inkârın yeri olmadığını gördü, af dilemekten başka çaresi yoktu.

Dedi: Ben yaptım, fakat Kâkâ bağışla, Hz. Mevlâ için ben kulu bağışla.

Tekrar böyle bir şey yaparsam, bu diyardan temelli giderim.

Temiz kalpli ‘Abidîn (ona) acıdı, suçunu bağışladı ve Ye’s utandı.

Bu konuşmanın üzerinden bir süre geçince, Nefs-i emaresi Ye’s’e galip geldi.

Elinde olmadan şıranın hasretine düştü, iştahı elinden sabrı ve kararı götürdü.

Bundan sonra onun şırasını çalmayacağına dair, Âbidîn ile anlaştığını hatırladı.

O alçak birçok fikir düşündü, sonunda bu konuda hile yaptı.

Gitti bir eşeğe bindi, eşeği Âbidîn’in evine götürdü.

Elini küpe soktu, şıradan yemek istiyordu.

Eşeğin üstünde (o) işi yaptı, aynı eşekle evden çıktı.

Kâkâ tekrar döndü, tekrar şırasını inceledi.

Küpün tekrar telef olduğunu gördü, küpteki sıra azalmıştı.

Dikkatle küpün dibine baktı, küpün dibinde eşeğin ayak izini gördü!

Küpün içine doğru eğildi ve Ye’s’in el izini gördü.

Âbidîn çok şaşırdı ve hem kötü kalpli eşekten, hem zanlı Ye’s’ten dolayı hayal kırıklığına uğradı.

Kendi kendine bunu diyordu ve ağlıyordu: Ey Allahım, bu iş kimin işidir?

Eğer eşek yaptıysa, el eşeğin değildir, eğer Ye’s yaptıysa, Ye’s’in toynağı yok.

Sonunda Âbidîn iki elini başına vurdu, şaşkınlıkla bu şekilde bağırdı:

El Ye’s’in eli, ayak eşeğin ayağı, bu işten bir şey anlamadım...

Bu hikâyeyi zamane insanlarından haberdar olsunlar diye anlattım.

Eğer bir adam kaybolmak isterse, ayaklarına toynak yapar.

Her kimin evinde mal varsa, onun Ye's gibi komşusu vardır.

Ey aziz yar bizim Ye's'imiz vardır, aşağılık hazretleri yani İngiliz,

Sürekli Ye's'in işini yapar, diplomasi yoluyla yapar.

Devletimizi yenilecek bilir, bizim başımıza sıralar sıvamıştır!

O, İran'ı ele geçirilecek sanır, sıra gibi yenilecek bir ülke (sanır).

Vuṣṣûḳu'd-devle ilk anlaşmayı bağladı, onun bir sonuç vermediğini gördü.

Onun parasını yediler, onu yere vurdular, fikrini ve tedbirini tekmelediler.

Çünkü Vuṣṣûḳu'd-devle'den ümitsiz oldu, darbe yaptı ve İran'ı karıştırdı.

Çul altındaki Seyyîd Zîyâ onların aşağılık düşüncelerinden sırt çevirdi.

Devrim onun arzusu gibi tatlı olmadı, bu kına da onun elini boyamadı.

Her ne gördüyse dosdoğru yapar, hemen o milleti perişan ederler.

Halk onun adından ürker, onun varmak istediği yeri hemen birbirine katarlar.

Benim muradımın yerine gelmesi daha iyidir dedi, benim adımın olmadığı yerden.

Bir süre bu yolda endişelendi, Ye's'in işini sonuna kadar baltaladı.

Bir cumhuriyet yapayım dedi, onun dizginlerini de elime alayım.

Cumhuriyet isteyen halkı eşek yapayım, yaptığımı bundan sonra daha kötü yapayım.

Cumhuriyetin ayağı ortaya çıkınca, onun görüntüsünden dolayı İranlılar eşek olurlar.

Her birine yem dökerim, böylece hepsine yular takayım.

Eğer zaman bana engel olmazsa, onların omzuna binerim.

Bir topluluğu diğerinden sıra sürerek ayırırım, küpü sıradan boşaltırım.

Görünüşte cumhuriyet şatafatla dolu, yenilikten dolayı kafası onu farklılaştırır.

Gerçekte İran'ın Ye's'i İngiltere, eşek kötü adlı olur ve Ye's sıra yalar.

Bu yolla halkla yüz göz oldu, onlarla bir çuvalda gideyim dedi.

Eşeğe bindi ve sırayı çaldı, böylece beş milyon lirayı alır.

Cumhuriyetin resmini eşeğin ayağına bağladı, gizlice sıra küpüne el vurdu.

Ansızın akıllı İranlılar, hem kötü görünüşlü eşekten hem eşeğe binen kimseden dolayı,

Bu cumhuriyettir diye bağırıp çağırdılar, görünüşte o neden yağfûrî?²³⁹

Cumhuriyetin ayağı ve İngiltere'nin eli! Hırsız geldi, hırsız geldi, ey polis!

Bu kırmızı ve mavi bayraklar nedir, insanlar, bu uydurma cumhuriyettir.

Halk ansızın bağırıp çağırmaya başladı, sıpa ürktü, koşmaya başladı.

Onun amacı ne altınla oldu ne de güçle, geriye sıra kaldı, herif de kırmızı oldu...

2- Cumhurînâme: Cumhuriyet çatışmasından sonra halk ve çeşitli gazeteler ayaklanmış ve bunun üzerine birçok şiir yazılmıştır. Bu şiirlerden biri de bir kısmının 'İşkî ve diğer kısmının da Bahâr'a ait olduğu bilinen *Cumhurînâme*'dir. Amonyak kâğıdı vasıtasıyla basılmış olan bu şiirler, halk arasında çok talep görmüş, birçok beyti ezberlenmiş ve meclislerde okunmuştur.²⁴⁰ İki şair bu şiiri, Horasanlı bir şair olan olan Vâle'nin evinde söylemişlerdir.²⁴¹

Cumhurînâme'nin tam olarak Bahâr'a mı yoksa 'İşkî'ye mi ait olduğu bazı edebiyatçılar tarafından tartışılmıştır. Hüseyin Mekî bu konu hakkındaki görüşlerini şu şekilde belirtmiştir: "*O dönemde bu şiirleri söyleyen şair bilinmiyordu ve bir grup*

²³⁹ Yağfûrî, bir eşek adıdır.

²⁴⁰ Aynı eser, s. 285.

²⁴¹ Hâirî, a.g.e., s. 111.

Mîrzâde-i 'İşkî'nin söylemiş olduğunu tasavvur ettiler. Fakat o öldürüldükten sonra sanatçı üstadın ve yüce makamlı şairin tabiatının onu söyleme girişiminde bulunmuş olduğu anlaşılabilir ve şiir tarzından da teşhis edilebiliyordu. Neticede Rahîmzâde Safevî, Resâ ve Kûhî Kîrmânî gibi yazarlardan ve şairlerden azınlık bir grup, mısra ya da beyitlerin bazısında 'İşkî'nin tabiatının izi olduğu fakat şiirlerin çoğunun Meliku's-şuarâ Bahâr'a ait olduğu sonucuna vardılar."²⁴²

Bahâr'ın Divân'ında yer alan şiirin mukaddimesinde Ahmed Şâh Kaçar'ın saltanatının son dönemlerinde cumhuriyet sesleri yükseldiği sıralarda Bahâr'ın bu eseri yazıp Mîrzâde-i 'İşkî'nin adına yayınlandığı belirtilmiştir.²⁴³

(3+1) şeklinde 39 bentten oluşan terciibendde şair, Rızâ Hân'ı ve onun ortaya koyduğu cumhuriyeti eleştirmiştir. Rızâ Hân'a ve cumhuriyete taraftar olan, ancak milletin durumundan haberdar olmayan, onlara ihanet eden siyasetçilerden, tüccar ve eşraftan kimseler ile bazı gazetelerden şikâyet etmektedir.²⁴⁴

جمهوری نامه

چه دلتها کشید این ملت زار

دریغ از راه دور و رنج بسیار

که در این مملکت قحط الرجال استخرابی

ترقی اندر این کشور محال است

بر این مخلوق آزادی وبال است

از جنوب از شمال است

که گردد شرح بد بختی پدیدار

نباید پرده بگرفتن ز اسرار

²⁴² Nerâkî, a.g.e., s. 119.

²⁴³ Muhammed Taqî Bahâr, *Dîvân-i Eş'âr-i Meliku's-Şu'arâ-yi Bahâr*, Tahrân Hş. 1378, s. 308, nkl. Soner İşimtekin, *Muhammed Taqî Bahâr'ın (Meliku's-Şu'arâ) Divanının İçerik Açısından İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012, s. 27.

²⁴⁴ *Külliyât*, s. 286.

دریغ از راه دور و رنج بسیار

اگر پیدا شود در ملک یکفرد	بمانند رضا خان جوان مرد
کنندش دوره فوراً چند ولگرد	بفکر اینکه باید ضایعش کرد
بگویند از سر شه تاج بر دار	بفرق خویشان آن تاج بگذار

دریغ از راه دور و رنج بسیار

نخستین بار سازیم آفتابی	علامت های سرخ انقلابی
که جمهوری بود حرف حسابی	چو گشتی تو رئیس انتخابی
بباید گفت کاین مرد فداکار	بود خود پادشاهی را سزاوار

دریغ از راه دور و رنج بسیار

حقیقت بارک الله چشم بد دور	مبارک باد این جمهوری زور
از این پس گوشها کر چشمها کور	چنین جمهوری بر ضد جمهور
ندارد یاد کس، در هیچ اعصار	نباشد هیچ در، قوطی عطار

دریغ از راه دور و رنج بسیار

چه جمهوری شود آقای دشتی	علمدارش بود شیطان رشتی
تدین آن سفیه کهنه مثنی	نشنید عصرها در توی هشتی
کند کور کچل ها را خبردار	ز خلاج و ز رواس و ز سمسار

دریغ از راه دور و رنج بسیار

صبا آن بیشعور بد قیافه	نموده گوز جمهوری کلافه
زند بس لاف در زیر ملافه	که جمهوری شود دارالخلافه
ولیکن بی خبر از لحن بازار	ز علاف و ز بقول و ز نجار

دریغ از راه دور و رنج بسیار

ز عدل الملک بشنو این حکایت	که آن بالا بلند بی کفایت
میانجی گشته بین بول و غایت	نماید گه سلیمان را حمایت
شود گاهی تدین را مددکار	که سازد ایندو را با یکدگر یار

دریغ از راه دور و رنج بسیار

تدین کهنه الدنگ قلندر	نموده نوحه جمهوری ازبر
عجب جنسی است این، الله اکبر	گهی عرعر نماید، چون خر نر
زمانی پاچه گیرد چون سگ هار	ولی غافل ز گردن بند و افسار

دریغ از راه دور و رنج بسیار

از ایران «رهنما» گشته روانه	برای کارهای محرمانه
گرفته پول های بی نشانه	زده در بصره و بغداد چانه
که جمهوری شود این ملک ادبار	نه من گویم خودش کردست اقرار

دریغ از راه دور و رنج بسیار

تقلا ها نماید اندرین بین	جلمبر زاده شیخ العراقین
کند فریاد ها، با شیون و شین	که جمهوری بود بر گردنم دین
ادا بایست کرد این دین ناچار	بباید جست از دست طلبکار

دریغ از راه دور و رنج بسیار

ضیاءالو اعظین سالوس ریقو	کند از بهر جمهوری هیاهو
چه جمهوری عجب دارم من از او	مگر او غافلست از قصد یارو
که میخواهند نشیند جای قاجار	همانطوریکه کرد آنمرد افشار

دریغ از راه دور و رنج بسیار

دبیر اعظم آن رند سیاسی	بافسون های نرم دیپلماسی
ز کمپانی نماید حق شناسی	زند «تنییا» بقانون اساسی
بسر دار سپه گوید باصرار	که جمهوری نباشد کار دشوار
نمایش میدهد این هفته «عارف»	بهمراهی اعضای معارف
شود معلوم با جزئی مصارف	که جمهوری ندارد یک مخالف
مدلل میشود با ضرب و با تار	که مشروطه ندارد یک طرفدار

دریغ از راه دور و رنج بسیار

نمودم من جراید را اداره	شفق، کوشش، وطن، گلشن، ستاره
قیامت میشود با یک اشاره	دگر معنی ندارد استخاره
همین فردا شود، غوغا پدیدار	میتینگ و کنفرانس و نطق و اشعار
دریغ از راه دور و رنج بسیار	
بعالم پیش رفته بالا صاله	تمام کار ها با قاله قاله
بزور نطق و شعر و سر مقاله	بباید کرد جمهوری اماله
بر این مخلوق بی عقل و لنگار	بدون وحشت از اعیان و تجار
دریغ از راه دور و رنج بسیار	
که مستوفی است شخص لا ابالی	مشیر الدوله مرعوب و خیالی
وثوق الدوله جایش هست خالی	بود فیروز هم در فارس والی
قوام السلطنه، مطرود سرکار	بغیر از ذات اشرف لیس فی الدار
دریغ از راه دور و رنج بسیار	
بود حاجی معین محتاط و معقول	امین الضرب در عدلیه مشغول
علی صراف هم مستغرق پول	فقیه التاجرین هم میخورد گول
اهمیت ندارد صنف بازار	ز بزاز و ز عطار و بنکدار
دریغ از راه دور و رنج بسیار	
تدین گفته مجلس هست با من	نمایم اکثریت را معین
شود این کار قبل از عید روشن	بجمهوری بگیرم رأی قطعاً
نه قانون میشود مانع نه افکار	بزور مشت، فیصل میدهم کار
دریغ از راه دور و رنج بسیار	
به تعلیم قشون اندر ولایات	مهیا تلگرافات و شکایات
ز ظلم شاه و دربارش روایات	ز جمهوری اشارات و کنایات
مسلسل میرسد با سیم و چاپار	ز بلدان و ز اقطار و ز انصار
دریغ از راه دور و رنج بسیار	

ز تبریز و ز قزوین ز زنجان
 ز کرمانشاه و کردستان و گیلان
 بروجرده و عراق و یزد و کرمان
 ز شیراز صفاهان و خراسان
 ز بجنورد و ز کاشان و قم و لار
 تقاضاها رسد خروار خروار

دریغ از راه دور و رنج بسیار

ز ملاها جوی وحشت نداریم
 قشون با ما بود دهشت نداریم
 حذر از جنبش ملت نداریم
 شب عید است و ما فرصت نداریم
 سلام عید را بایست این بار
 بگیرد حضرت اشرف بدربار

دریغ از راه دور و رنج بسیار

به تهران نیست یکتان انقلابی
 بجز مشروطه خواهان حساسی
 که از وحشت نگردند آفتابی
 اگر گردند خیلی بد لعابی
 بیایزیمشان بر چوبه دار
 بنام ارتجاعیون و اشرار

دریغ از راه دور و رنج بسیار

CUMHÛRÎNÂME

Bu perişan millet ne zilletler çekti, ne yazık ki yol uzak ve sıkıntı çoktur.

Bu ülkede ilerlemek imkânsızdır, çünkü bu memlekette adam kıtlığı vardır.

Kuzeyden ve güneyden zarar vardır, bu mahlûkatlara özgürlük vebaldir.

Sır perdesini açmak gerekmez, çünkü ebedî bedbahtlığı anlatır.

Uzak yoldan ve çok sıkıntıdan uzak dur.

Eğer memlekette bir kişi peyda olursa, Rızâ Hân gibi genç bir adam,

Birkaç serseri hemen onun etrafını sararlar, onu kaybetme düşüncesinde olmak gerekir.

Derler ki onun başından tacı al, o tacı kendi başına koy.

Uzak yoldan ve çok sıkıntıdan uzak dur

İlk olarak açığa vuralım, inkılâbın kızıl alametlerini,

*Cumhuriyet iddialı bir söz olur, sen başkan seçildiğinde,
Bu fedakâr insanın, padişahlığa yaraşır denmesi gerekir.*

Uzak yoldan ve çok sıkıntıdan uzak dur

*Gerçekten maşallah nazar değmesin, bu sözde cumhuriyet mübarek olsun.
Bundan sonra kulaklar sağır, gözler kördür, halka karşı olan böyle bir cumhuriyeti,
Kimse hiçbir asırda hatırlamaz, hiçbir atarın kutusunun böyle bir kapağı yoktur.*

Uzak yoldan ve çok sıkıntıdan uzak dur

Nasıl olur cumhuriyet Deştî Bey,²⁴⁵ şeytanın alemdarı idi Reştî²⁴⁶.

O bir avuç eski akılsızın Tedeyyon 'u²⁴⁷, asırların dehlizine oturur.

Kör ve kelleri haberdar eder, hallaçtan, kelle paçacıdan, komisyoncudan.

Uzak yoldan ve çok sıkıntıdan uzak dur

O kötü görünüşlü bilinçsiz Şabâ²⁴⁸, cumhuriyet cevizinden dolayı sersemlemiş.

Çarşafın altında çok palavra atar, cumhuriyetin Darulhelafe²⁴⁹ olacağı hususunda.

Fakat pazarın durumundan habersizdir, oduncudan, bakkaldan ve marangozdan.

Uzak yoldan ve çok sıkıntıdan uzak dur

Bu hikâyeyi Adele 'l-mülk²⁵⁰ 'ten dinle, o yeteneksiz uzun boylu,

İdrar ve dışkı arasında aracı oldu, bazen Süleyman²⁵¹ 'ı himaye eder,

Bazen Tedeyyon 'a medet eder, bu ikisini birbiriyle kim uzlaştırabilir,

²⁴⁵ Alî Deştî, siyasetçi, yazar ve araştırmacıdır. Dindar bir ailede dünyaya geldi. Dönemin hükümetine muhalif olduğu ve sert makaleler yayınladığı için hapse atıldı. *Sitâre-i İrân* ve *Şefek-i Sorh* gazetelerini yayınladı.

²⁴⁶ Mîrzâ Kerîmhân Reştî, meşrutiyet dönemi siyasetçilerindendir.

²⁴⁷ Bircend halkındandır. Siyasete girdi, demokrat partinin güçlü üyelerinden olunca, dördüncü ve beşinci dönemlerde meclis temsilciliğine seçildi ve sonra da meclis başkanı oldu. İlerleyen zamanlarda kültür bakanı ve Tahran üniversitesinde Arap dili bölümünde öğretim üyesi olarak görev aldı.

²⁴⁸ İran'ın *Sitâre* gazetesinin müdürü Hüseyin Şabâ.

²⁴⁹ Kaçarların II. dönemindeki başkent. Nâşîru'd-dîn Şâh döneminde Tahran şehrinin adı.

²⁵⁰ Hüseyin Dâdger, Seyyîd Muhammed Tedeyyon'dan sonraki millî meclis şûrası başkanı.

²⁵¹ Süleyman Muhsin (Süleyman Mîrzâ), İran'ın Tûdeh partisi kurulduktan sonra sosyalist partisinin başkanı olmuştur.

Uzak yoldan ve çok sıkıntıdan uzak dur

Dervişin köhne Tedeyyon'u utanmaz, cumhuriyet ağıtını ezberlemiş.

Bu ne tuhaf bir yaratıktır, Allah-ü ekber, bazen erkek eşek gibi anırır.

Bazen kuduz köpek gibi paça kapar, fakat gafildir gerdanlıktan ve taçtan.

Uzak yoldan ve çok sıkıntıdan uzak dur

Rehnumâ²⁵² gizli işler için İran'dan yola çıktı.

Menşei belli olmayan paralar almış, Basra ve Bağdat'ta pazarlık yapmış.

Bu talihsiz devlette Cumhuriyet olsun diye, ben demedim kendisi itiraf etti,

Uzak yoldan ve çok sıkıntıdan uzak dur

Bak bunun için çok çaba gösterdi, Celemezbâde-i Şeyhü'l- 'ırâkeyn²⁵³,

Bağırır, feryat fıgan eder, Cumhuriyet boynumun borcu olsun diye.

Bu borcu çaresiz eda etmeli, alacaklının elinden onu istemeli.

Uzak yoldan ve çok sıkıntıdan uzak dur

Çelimsiz dalkavuk Ziyâu'l va' zân²⁵⁴, cumhuriyet için kargaşa çıkarır.

Ondan gelen nasıl bir cumhuriyet olur şaşarım, o, herifin amacından gafildir.

Kaçar'ın yerine oturmak isterler, o adam Afşâr²⁵⁵'ın yaptığı şekilde yaptı.

Uzak yoldan ve çok sıkıntıdan uzak dur

Debîr-i A'zam o siyasi rint, diplomasinin yumuşak büyüleriyle,

Vefa gösterir kumpanyaya, Kânûn-i Esâsiye tekme vurur.

Israrla ordu komutanına söyler, cumhuriyet zor iş değildir.

'Ârif²⁵⁶ bu hafta gösterime sokar, maarifin üyeleri ile birlikte.

²⁵² Zeyne'l-Abidin Rehnumâ, İran gazetesinin müdürü.

²⁵³ Zeyne'l-Abidin Rehnumâ'nın kardeşi, Teceddud gazetesinin müdürü.

²⁵⁴ Seyyid İbrahim Ziya, Hablu'l metin gazetesinin müdürüyle birlikte çalıştı. İngilizler tarafından hapse atıldı. Daha sonra hapisten çıkarak İran-ı Azad gazetesini kurdu. Burada eleştirel makaleler yazdı ve Hindistan'a sürgün edildi. Halk tarafından milli şura meclisi temsilciliğine seçildi.

²⁵⁵ Nâdir Şâh Afşâr, Afşâriyye hanedanının kurucusu olan İranlı padişah'tır.

Az bir masrafla bellidir, cumhuriyete bir (kişi) muhalif olmaz.

Ritim ve tar kanıttır, meşrutiyete bir (kişi) taraftar olmaz,

Uzak yoldan ve çok sıkıntıdan uzak dur

Ben gazete idarelerini gösterdim, Şefek, Kûşeş, Vatan, Gulşen ve Sitâre.

Bir işaretle kıyamet kopar, artık istiharenin anlamı yoktur.

Hemen yarın kargaşa çıkar, miting, konferans, nutuk ve şiirler.

Uzak yoldan ve çok sıkıntıdan uzak dur

Dünyada kendiliğinden ilerlemiş, işlerin tamamı konuşa konuşa,

Nutuk, şiir ve makalenin gücüyle, cumhuriyeti temizlemeli.

Bu akılsız ve aylak mahlûkatlara zarar vermeden, ayanlar ve tacirlerden korkmadan.

Uzak yoldan ve çok sıkıntıdan uzak dur

Laubali bir kişidir Mustevfi²⁵⁷, Muşîruddevle²⁵⁸ korkak ve hayalî,

Vuşûku'd-devle'nin yeri boştur, Fîrûz²⁵⁹ da Fars'ta valiydi.

Kıvâmu's-salţana işten sürülmüş, hayatta olmayan zât-ı eşref dışında.

Uzak yoldan ve çok sıkıntıdan uzak dur

Hacı Mu'in²⁶⁰ ihtiyatlı ve makuldü, Emînu'z-zerb²⁶¹ adliyyede meşgüldü.

²⁵⁶ Meşrutiyet dönemi şairlerinden ünlü şair Ârif-i Kazvînî.

²⁵⁷ Hasan Mustevfî Âştîyânî, Kaçar ve Rızâ Şâh döneminde birkaç dönem başbakanlık yapmıştır. 11 yaşında maliye bakanlığına getirilmiştir. 10 yıl sonra buradan ayrılıp, Avrupa'ya gitmiş ve bir süre orada kalmıştır. Meşrutiyetin başlarına İran'a geri dönerek, Atâbek zamanında savaş ve maliye bakanı olmuştur. I. Dünya Savaşı sırasında meşrutiyetçi bir grupla göç etmiş ve millî komite kurmuştur. Daha sonra ise Tahran vekilliğine seçilmiştir.

²⁵⁸ Hasan Pîrniyâ Na'ini, Muşîru'd-devle lakaplı, Kaçar ve Pehlevî dönemlerinde yaşamış devlet adamıdır. Moskova'da askerî eğitim ve hukuk eğitimi almıştır. Muzafferu'd-dîn Şâh'ın yaptığı Avrupa seferlerinde yanında olmuştur. O ve kardeşi Mîrzâ Hüseyin Hân Mu'temenu'l-mulk'ün Kânûn-i Esâsî'nin ve meclisin iç nizamnamesinin hazırlanmasında büyük payı vardır.

²⁵⁹ Fîrûz Nusretu'd-devle, Ahmed Şâh zamanında, Vuşûku'd-devle kabinesinde dış işleri bakanlığı görevinde bulunmuştur. Rızâ Şâh Pehlevî döneminde ise maliye bakanlığı yapmıştır.

²⁶⁰ Bûşehr tüccarı Hacı Mu'in.

²⁶¹ İran'ın saygın tüccarlarından olan İsfahanlı meşhur Hacı Muhammed Hasan Emînu'z-zerb'in oğludur. Millî şûra meclisi vekilliğine seçildi. Ömrünün sonlarına doğru Tahran ticaret odası başkanı oldu. O ve babası İran'ın zenginlerindendir.

Alî Şarraḫ²⁶² da paraya boğulmuştu, Faḳıyye't-tâcirîn²⁶³ de kandırılıyordu.

Pazar esnafının önemi yoktur, manîfaturacının, aktarın ve toptancının.

Uzak yoldan ve çok sıkıntıdan uzak dur

Tedeyyon meclis benimledir dedi, çoğunluğu belirleyeyim.

Bu iş bayramdan önce aydınlanır, cumhuriyet için kesin görüş alırım.

Ne kanun engel olur ne de düşünceler, çoğunluğun gücüyle işi bitiririm.

Uzak yoldan ve çok sıkıntıdan uzak dur

Ordunun talimiyle vilayetlerde, telgraflar ve şikâyetler hazır.

Şahın ve sarayın zulmünden rivayetler, cumhuriyetten işaret ve kinayeler.

Art arda gümüşle ve arabalarla ulaşır, ülkelerden, şehirlerden yardımlarla.

Uzak yoldan ve çok sıkıntıdan uzak dur

Tebriz, Kazvin'den ve Zencan'dan, Kirmanşah, Kürdistan ve Gilan'dan,

Burucerd'ten, Irak'tan, Yezd'den ve Kirman'dan, Şiraz, İsfahan ve Horasan'dan,

Bojnurd, Kaşan, Kum ve Lar'dan, eşek yüküyle istekler ulaşır.

Uzak yoldan ve çok sıkıntıdan uzak dur

Mollalardan korkumuz yoktur, ordudan korkumuz yoktur.

Milletin ayaklanmasından kaçınmayız, bayram gecesidir ve fırsatımız yoktur.

Bayramın selamını bu defa Hz. Eşref²⁶⁴ saraya almalı.

Uzak yoldan ve çok sıkıntıdan uzak dur

Tahran'da inkılâpçı bir kişi, yoktur, birçok meşrutiyet isteyenlerden başka,

(Kendilerini) korkudan ifşa etmezler, eğer çok uyumsuz olurlarsa,

Onları darağacına asarız, gericilerin ve kötülerin adına.

²⁶² Ünlü tüccar Mîrzâ Alî Şarraḫ.

²⁶³ Ünlü tüccar Faḳıyye't-tâcirîn.

²⁶⁴ Şair, Serdâr Sipeh'i kastediyor.

Uzak yoldan ve çok sıkıntıdan uzak dur.

3- Bâver Mekon (İnanma): 41 beyitlik bu terkihibendde şair, halkın, sahtecilik yapanlara güvenmemesini öğütlemekte, cumhuriyet girişimlerinin olumsuzlukla sonuçlandığını ve bundan dolayı artık İran'ın huzura kavuştuğunu belirtmektedir.²⁶⁵

باور مکن

جان پسر، گوش بهر خر مکن	بشنو و باور مکن
تجربه را باز مکرر مکن	بشنو و باور مکن
مملکت ما شده امن و امان	از همدان تا طیس و سیستان
مشهد و تبریز و ری و اصفهان	شستر و کرمانشه و مازندران
امن بود، شکوه دگر، سر مکن	
بشنو و باور مکن	
یافته اجحاف و ستم خاتمه	نیست کسی را ز کسی وا همه
هست مجازات برای همه	حاکم مطلق چو بود محکمه
محکمه را مسخره دیگر مکن	
بشنو و باور مکن	
نسخ شد آئین ستم گستری	هیچ دخالت نکند لشکری
در عمل مذهبی و کشوری	نیست بقانون شکنی کس جری
شکوه سپس بر سر منبر مکن	
بشنو و باور مکن	
عصر نو، آئین تجدد بود	فکر نو و صحبت نو مد بود
گر چه کله های سپهبد بود	اصل ندارد ز تعمد بود

²⁶⁵ *Külliyât*, s. 295.

فکر اطاعت تو ز سر در مکن

بشنو و باور مکن

کهنه پرستیش محل نزاع

دولتیان ده نکنند ابتیاع

نیت ملت چه بود: ارتجاع!

قصد وزیران نبود: انتفاع

نیت بد، جان برادر مکن

بشنو و باور مکن

غصه مخور این نیت از بین رفت

زمزمه عاریت از بین رفت

صحبت جمهوریت از بین رفت

فرقه بی تربیت از بین رفت

خاطر آسوده مکر مکن

بشنو و باور مکن

فکر اجانب پس از این رهنما

نیست ز هم دولت و ملت جدا

نیست بر این ملت یک لا قبا

هست دگر موقع صلح و صفا

وا همه از توب شنیدر مکن

بشنو و باور مکن

زود ببرید سر مفسدین

ملک شود رشک بهشت برین

گر بشود مجلس شوری ظنین

پر خط آهن شود ایران زمین

تکیه تو بر عدل مظفر مکن

بشنو و باور مکن

ملت از آن، حامی این دولت است

مسکو از این واقعه در زحمت است

تکیه دولت همه بر ملت است

لندن از این حادثه در حیرت است

دولت حقه است، فغان سر مکن

بشنو و باور مکن

زر نستاندست ز مردم بزور!

آنکه نکر دست جوانان بگور!

پا زده زیر چهل و یک کرور!

لندنیان را بنمودست بور!

زو طلب خویش مکرر مکن

بشنو و باور مکن

عصر تجدد بود و بلشویک

خلق با موال تو یکسر شریک

از پی زر کس نکند آنتریک

مقصد احرار بود نام نیک

حمل تو بر مقصد دیگر مکن!

بشنو و باور مکن

İNANMA

Yavrucuğum her eşeğe kulak verme, dinle ve inanma.

Tecrübeyi tekrarlama, dinle ve inanma.

Memleketimiz güvenli olmuştur, Hemedan'dan, Tebes ve Sistan'a kadar.

Meşhed, Tebriz, Rey, İsfahan, Şuşter, Kirmanşah ve Mazenderan.

Güvenlidir, artık sızlayarak yaşama, dinle ve inanma.

Sonunda zulüm ve sitem etmiş, kimsenin kimseden endişesi yoktur.

Mahkemede mutlak hâkim olunca, herkes için bedel vardır.

Mahkemeyi artık alaya alma, dinle ve inanma.

Zulüm dağıtan gelenek bozuldu, ordu hiç müdahale etmez.

Mezhep ve ülke ile ilgili işlerde, kanun bozucu cesur kimse yoktur.

Minberde sızlanma, dinle ve inanma.

Yeni asır yenileşme geleneğiydi, yeni fikir ve yeni sohbet modaydı.

Her ne kadar ordu komutanının külahı olsa da kasıtlı bir amacı yoktur.

İtaat fikrini aklından çıkarma, dinle ve inanma.

Niyeti ne idi milletin: İrtica! Eskiye tapması çekişme sebebiydi.

Bakanların amacı değildi: İntifa, devletliler köy satın almazlar.

Kardeşinin canına kastetme, dinle ve inanma.

Cumhuriyet muhabbeti ortadan kalktı, yok olan bu niyetten dolayı üzülmeye,

Edepsiz fırka ortadan kalktı, eğreti uğultu yok oldu.

Huzurlu gönlü bulanıklaştırma, dinle ve inanma,

Bu millete bir aba yoktur, bu kılavuzdan sonra yabancıların fikrinde,

Artık barış ve sefa yeridir, devletten ve milletten ayrılık yoktur.

Şenebder topundan korkma, dinle ve inanma.

Eğer meclis şurası kuşkulanırsa, hemen bozguncuların başını kesiniz.

İran ülkesi demiryolu dolar, bu cennet devlete gıpta edilir.

Adaletle dayanarak galip gelme, dinle ve inanma.

Devletin dayanağı millettir, millet bu devletin hamisidir.

Londra bu olaydan dolayı hayrette, Moskova bu hadiseden dolayı zahmettedir.

Hukuk devletidir, feryat figan etme, dinle ve inanma.

Gençler mezara gömülmedi! Zorla halktan altın almadı!

Kırk bir kuruşa ayak vurdu, helak olmuş ülkeyi gösterdi.

İsteğini tekrarlama, dinle ve inanma.

Bolşevik yenileşme asrıydı, halk senin mallarına tamamen ortaktır.

Kimse altın peşinde entrika yapmaz, özgürlerin amacı iyi adli olmaktır.

Başkasının amacına hamallık yapma, dinle ve inanma.

4- Taşnîf-i Cumhûrî (Cumhuriyet Tasnifi): 15 beyitten oluşan bu terciibendde şair, cumhuriyet fikrinin yabancı güçlerin bir oyunu olduğunu, onun asıl

amacından saptırıldığını ve bu fikrin yalnızca onların İran'ı ele geçirmek için ortaya koyduğu bir fikir olduğunu belirtmektedir.²⁶⁶

تصنیف جمهوری

دست اجنبی چون کرد، کشور عجم ویران تخم لق شکست آخر، در دهان این و آن

گفت فکر جمهوری، هست قند هندستان هاتقی ز غیب، خوش گرفت عیب

جمهوری نقل پشگل است این

بسیار قشنگ و خوشگل است این

تا تهیه در لندن، شد اساس جمهوری خود سری تدارک شد، بر قیاس جمهوری

ارتجاع و استبداد، در لباس جمهوری آمد و نمود، حیلہ با رنود

جمهوری نقل پشگل است این

بسیار قشنگ و خوشگل است این

شد خزان جمهوری، نو بهار امساله دست اجنبی بنهاد، داغ بر دل لاله

شد نصیب این ملت، غصه و غم و ناله بلبل سحر، کرد نوحه سر

جمهوری نقل پشگل است این

بسیار قشنگ و خوشگل است این

زین صدای نازیبا، در وطن طنین افتاد بین ملت و دولت اختلاف و کین افتاد

طفل پاک آزادی، از رحم جنین افتاد رفته‌مان ز یاد، نام اتحاد

جمهوری نقل پشگل است این

بسیار قشنگ و خوشگل است این

این صدای بیهنگام، مایه خرابی شد مملکت بداد آمد، بسکه بیحسابی شد

کار هوچیان ما، اجنبی مآبی شد روس و انگلیس، گشته هم جلیس

جمهوری نقل پشگل است این

بسیار قشنگ و خوشگل است این

²⁶⁶ *Külliyât*, s. 298.

CUMHURİYET TASNİFİ

Ecnebinin eli virane 'Acem ülkesine uzanınca, sonunda çürük yumurta bunun ve onun ağzında kırıldı.

Dedi, cumhuriyet fikri Hindistan şekeridir, gaipten güzel bir ses geldi kötülükleri aldı.

Bu cumhuriyet gübre taşımaktır, çok hoş ve güzeldir, sonunda Londra'da cumhuriyetin temeli hazırlandı.

Cumhuriyetin yerine başına buyrukluuk hazırlandı, irtica ve istibdat cumhuriyet elbisesinde.

Geldi ve açıkgözlerin hilesini gösterdi, bu cumhuriyet gübre taşımaktır.

Çok hoş ve güzeldir, cumhuriyet hazan oldu, bu yıl ilkbaharda.

Ecnebinin eli lalenin gönlüne ateş bıraktı, bu millete üzüntü, keder ve feryat nasip oldu.

Seher bülbulü ağıt yaktı, bu cumhuriyet gübre taşımaktır.

Çok hoş ve güzeldir, bu hoş olmayan sestten dolayı vatana uğultu düştü.

Millet ve devlet arasına ihtilaf ve kin düştü, özgürlüğün temiz çocuğu rahimden düştü.

Birlik adı aklımızdan gitti, bu cumhuriyet gübre taşımaktır.

Çok hoş ve güzeldir, bu zamansız ses zararın temeli oldu.

Memleket feryada geldi, ne çok hesapsızlık yapıldı diye, bizim şarlatanlarımızın işi yabancıya hayran olmaktır.

Rus ve İngiltere arkadaş oldu, bu cumhuriyet gübre taşımaktır.

Çok hoş ve güzeldir.

5- Novḥe-i Cumhûrî (Cumhuriyet Ağıtı): *Ḳarn-i Bîstom*'un son sayısının beşinci sayfasında, bir grubun uğurladığı bir tabut resmi gösterilir. Leş yiyen kuşlar tabutun başında uçuyorlardı ve resmin aşağısında *merhum uydurma cumhuriyetin cenazesi* diye yazılarak, bu şiirler yer almıştı.²⁶⁷

Şair kişilere ya da ülkelere çeşitli isimler takarak yaptıkları kötü işleri dile getirmiştir. Kravatlı, leş yiyiciler ve baykuş diye nitelendirdikleri zamanın devlet adamlarıdır, aşağılık diye nitelendirdiği ise İngiltere'dir. Şair, her birin cumhuriyeti küçük düşüren sözler söylettirmiştir. Bunların yanında halkın adına bir amelenin de ağzından cumhuriyet hakkındaki görüşleri ve cumhuriyet yüzünden maruz kaldığı durumu aktarmıştır.²⁶⁸

نوحه جمهورى

فكلى گوید:

مشت جماعت کلهم کرده قیف

شد فکلم چرک و کتم شد کثیف

(نم دودیو) زین حرکات عقیف

«ژنده» شد این کراوات ظریف

گشته طرف، ملت جاهل بما

آه که جمهورى ما شد فنا

Kravathlı der:

Kravatım pislendi, ceketim kirlendi, cemaatin çoğu şapkamı huni yaptı.

Bu zarif kravat kirlendi, (...) bu iffetli hareketlerden dolayı.

Cahil millet bizden taraf oldu, ne yazık ki cumhuriyetimiz yok oldu.

جناب جمبول گوید:

جان وی از پیری او شد برون

بیرق جمهورى اگر شد نگون

²⁶⁷ *Külliyât*, s. 283.

²⁶⁸ *Külliyât*, s. 283.

غصه نخور میزنم «انژکسیون»

زنده شود لیک بحال جنون

بام زند بر سر خلق خدا

آه که جمهوری ما شد فنا

Sayın aşağılık der:²⁶⁹

Cumhuriyet bayrağı ters dönerse, ihtiyarlıktan onun canı çıkar.

Üzülme, enjeksiyon vururum, fakat deli olarak diriltirim.

Allahın kulunu etki altında bırakır, ne yazık ki cumhuriyetimiz yok oldu.

فعله گوید:

من که یکی فعله ام، ای کردگار

صحبت جمهور، مرا کرده خوار

شد شب عیدی، جگرم داغدار

طفلك من، مانده بزیر آوار

در جلو حمله قزاق ها

شکر که جمهوریتان شد فنا

بیرق قرمز جگرم کرد خون

رفت جگر گوشه ز دستم برون

دولت ما گشته دچار جنون

شکر که آخر علمش شد نگون

بسکه نمودند خلاق دعا

شکر که جمهوریتان شد فنا

Amele der:

Amelenin biriyim, ey yaratıcı, halkın konuşması beni aşağıladı.

Bir bayram gecesı ciğerim yandı, yavrucağızım, göçük altında kaldı.

Kazakların saldırısını önlerken, şükür ki cumhuriyetiniz yok oldu.

Ciğerimin kırmızı bayrağı kan oldu, ciğer köşem elimden gitti,

Devletimiz deliliğe duçar oldu, şükür ki sonunda bayrağı ters döndü.

²⁶⁹ Sayın aşağılıktan kasıt İngiltere devletinin temsilcisidir.

İnsanlar ne çok dua etti, şükür ki cumhuriyetiniz yok oldu.

لاشخور گوید:

من که یکی لشخور آزاده ام	بهر فروش وطن، آماده ام
لنگ بود امشب، عراده ام	در پی این تازه لش افتاده ام
تا بکنم لقمه یی از آن جدا	
آه که جمهوری ما شد فنا	

Leş yiyici der:

Özgür bir leş yiyici olan ben, vatani satmak için hazırım.

Mancınığım bu gece hedefi şaşırdı, bu yeni leşin peşine düşmüşüm.

Ondan bir lokma koparayım diye, ne yazık ki cumhuriyetimiz yok oldu.

جغد گوید:

«جغدکی» آنجا سر تابوت بود	از سخن لشخوره، مبهود بود
نوحه کنان در طلب قوت بود	عاشق سرداری ماهوت بود
بال بهم بر زد و گفت ای خدا	
آه که جمهوری ما شد فنا	

Baykuş der:

Baykuş orada tabutun başındaydı, leş yiyicinin sözünden dolayı şaşırmıştı.

Ağıt yakanlar ölüm istemekteydi, çuhanın komutanlığının aşığydı.

Kanadı kırıldı ve ey Allahım dedi, ne yazık ki cumhuriyetimiz yok oldu.

2.2.1.3. Övgü Temalı Şiirleri: ‘İşkî, bu içerikte yazdığı şiirlerinde

vatanı için faydalı faaliyetlerde bulunan kişileri övmüştür. Bunun yanında sürekli olarak Osmanlı ile İran’ın dostluğu arzusu içinde olan şair, Osmanlı ülkesindeki devlet adamlarına da methiyelerde bulunmuştur.

1- Der Vaşf-i Tabîat ve Zikrî Ez Seyyîd Ziyâu’-d-dîn Tabâtabâî (Tabiatın

Vasfı Ve Seyyîd Ziyâu’-d-dîn Tabâtabâî’yi Anmak Hakkında): ‘İşkî, 29 beyitlik

bu kasideyi ayaklanma zamanında Seyyîd Ziyâu’-d-dîn Tabâtabâî’nin başkanlığının ilk dönemindeki hizmetlerini takdir etmek amacıyla söylemiştir.²⁷⁰ Şair, bu kasidesinin mukaddimesinde şu sözleri dile getirir: *“Bu manzumeyi Seyyîd Ziyâu’-d-dîn beyin liderliği zamanında söyledim ve Kâr-i Bîstom gazetesi haftalık olarak yayımlandığı sırada dalkavukluk olarak sanılmaması için o günlerde bu manzumeyi derç etmekten kaçındım. Fakat Seyyîd, Tahran’dan uzaklaşınca (şiiri) Kâr-i Bîstom’da yayınlamak için girişimde bulunup, onlara karşı olan ilgimi belirttim ve hayatımdaki bu yegâne methiyeyi söyledim.”*²⁷¹

در وصف طبیعت و ذکرى از سيد ضياءالدين طباطبائى

مہین «سید ضیاءالدین» خجسته صدر اعظم شد	پی تجدید فیروزی نسل پاک ساسانی
شد او اندر سخاوت آن، کزو شرمندہ حاتم شد	شد او اندر شجاعت آن کزو، درمانده ضیغم شد
کزو صد سالہ زخم مہلک اینقوم مرہم شد	ندانم این طبیب، اجتماعی را چه درمان شد؟
کنون در مغز استقلال این کشور مجسم شد	من اضمحلال ایران را بچشم خویش میدیدم
کش از احکام تو، بنیان سست ملک محکم شد	ملک محکم سزد قدر تو محکم رأی را داند

²⁷⁰ Külliyyât, s. 331.

²⁷¹ Külliyyât, s. 331.

تو فوق العاده مافوقی بفرق العادگان یکسر ز فوق العادگی ات، فوق العادگان خم شد
چنان تاریخ ایران شد، ز تاریخ تو تاریخی که این تاریخ: تاریخی ترین تاریخ عالم شد
که میبنداشت ایران را، منظم سازد ایرانی؟ بنام ایزد، کنون، با دست ایرانی منظم شد
ببین «عشقی» که هر کابینه را نفرین نمود اینک چسان در مدح این کابینه قدرت مصمم شد

TABIATIN VASFI VE SEYYÎD ZİYÂU'D-DÎN TABÂTABÂÎ'Yİ ANMAK HAKKINDA

Sasani'nin temiz, mübarek nesli yenileşme peşinde, büyük, mübarek Seyyîd Ziyâu'd-dîn, Şadru'l a'zam oldu.

Onun cesaretinden dolayı aslan aciz kaldı, cömertliğinden dolayı Hâtem utandı.

Bu tabip topluma nasıl derman oldu bilmiyorum, bu kavmin yüz yıllık öldürücü yarasına merhem oldu.

Ben İran'ın yok oluşunu gözlerimle gördüm, şimdi bu ülkenin beyinde istiklal canlandı.

Senin kadrine layık olan güçlü bir padişahdır hükmünü o bilir, senin hükümlerinden dolayı mülkün gevşek temeli sağlamlaştı.

Sen fevkaladelerin fevkaladesinin üstündesin, senin fevkaladeliğinden fevkaladelerin fevki eğildi.

Senin tarihine İran'da öyle bir tarih oldu ki, bu tarih, dünyanın en tarihî tarihi oldu.

İranlı İran'ı düzenlediğini mi sandı? Allah aşkına şimdi İranlının eliyle düzenlendi.

Bak 'İşkî, her kabineye beddua etti, nasıl da bu kudretin kabinesini methetmeye karar verdi.

2- Tebrîk-i Eyd-i Mutezemmin-i Sitâyeş-i A'lâhazretân-i Pâdişâh-i Osmânî u Îrân Halledallahu Mulkehâ u Medh-i Nizâmu's-saltana-i Mâfi (İran ve Osmanlı Zâtıdevletlilerinin Övgüsünü ve Allah'ın Ebedî Ülkelerini ve Nizâmu's-saltana-i Mâfi'nin Övgüsünü İçeren Bayram Tebriki): 'İşkî'nin *Nevrûzînâme* adlı eserinden alınan bu şiir, 5+1 şeklinde 8 bentten oluşur. *Nevrûzînâme*, toplamda beş bölümden meydana gelmektedir. İlk bölüm 5+1 şeklinde 16 bentten, ikinci bölüm 5+1 şeklinde 3 bentten, üçüncü bölüm 20+1 şeklinde 1 bentten, dördüncü bölüm 5+1 şeklinde 4 bentten oluşmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz şiir ise eserin son bölümüne aittir.

Şair, 1918 yılında, İstanbul'da bir nevruz vakti kaleme aldığı bu musammatta, ülkesinin ve göç ettiği Osmanlı diyarının padişahlarını, Muhammed Alî Şâh döneminin önemli devlet adamlarından olan Hüseyinkulî Nizâmu's-saltana Mâfi'yi övmüş ve nevruzlarını kutlamıştır.²⁷²

تبریک عید متضمن ستایش اعلیحضرتان پادشاه عثمانی و ایران خلدالله ملکها و مدح نظام

السلطنة مافی

نگارا! اولین گامی که بردارم، بهر راهم:

ترا گویم، ترا پویم، ترا جویم، ترا خواهم

²⁷² *Külliyât*, s. 270.

همین امروز هم مدح تو میبایست و آنگاهم
 ثنا شاهان ملک خویش و تو، در یک سخن با هم
 یکی گو مدح من گوید که مداح دو در گاهم
 غلام این دو در گه باد، دائم فتح و فیروزی
 خوشا امروز روز ما که خوش شد، روزگار ما
 چنین روز خوشی بنگر، چگونه کرد، کار ما
 ز هر حیثی خوش اندر خوش، نموده کار و بار ما
 تو در این شهر یار ما و این دو شهریار ما
 خوشا بر شهریار ما و در این شهر یار ما
 خوشا نوروزشان و روزشان خوش، در چنین روزی
 نظام السلطنه، سر خط از این دو پادشه دارد
 که اینسان مردو، مردانه سر از بهر کله دارد
 خداوند این نگهدارنده ما را نگهدارد
 گذشت آنگه که میگفتند: می خوردن گنه دارد
 بزن جامی بجام من چه خوش ضوئی قدح دارد
 که بر ایران و ایرانی، مبارک عید نوروزی

**İRAN VE OSMANLI ZÂTİDEVLETLİLERİNİN ÖVGÜSÜNÜ VE
 ALLAH'IN EBEDÎ ÜLKELERİNİ VE NİZÂMU'S-SALṬANA-İ MÂFÎ'NİN
 ÖVGÜSÜNÜ İÇEREN BAYRAM TEBRİKİ**

*Ey sevgili! Yolda attığım ilk adımda, seni anarım, sana koşarım, seni ararım,
 seni isterim.*

İşte bugün de seni övmeli, o zaman da, tek sözle kendi ülkemin ve senin ülkenin şahlarını övmek gerekir.

Dergâhımda iki meddah benim övgümü yapıyor der birisi, daima fetih ve zaferler olan bu iki dergâhın kölesi ol.

Ne güzel bugün bizim günümüz güzel oldu, bizim zamanımız, böyle güzel bir güne bak, nasıl bizim işimizi yola koydu.

Her bakımdan işimizi gücümüzü fevkalade duruma getirmiş, bu şehirde sen bizim dostumuzsun ve bu ikisi de bizim hükümdarımızdır.

Ne mutlu bizim hükümdarımıza ve bu şehirdeki şehriyarımıza, ne güzel onların nevruzu, böyle bir günde ne güzel onların günleri.

Nizamu's-salṭana'nın bu her iki padişahıdan da yetkisi vardır, her ikisinin de külah için yiğitçe başları vardır.

Allah bu bizim koruyucumuzu korusun, içki içmenin günah olduğunu söyledikleri o devir geçti.

Kadehlerimizi tokuşturalım, çünkü onun ne güzel ışığı vardır, İran ve İranlıların nevruz bayramı mübarek olsun.

3- Sohen Der İttihâd u Yegâneğî İrâniyân u Turkân u Pîrûzî-i İn do Millet Der Sâye-i İttihâd u Yegâneğî (İranlıların ve Türklerin Birlik ve Beraberliği ve Birlik ve Beraberlik Gölgesinde Bu iki Milletin Zaferi): Nevrûzînâme adlı eserinde yer verdiği bu şiirinde şair, Osmanlı ile İranlıların arasında geçmişten gelen tarihi ve kültürel bir bağ olduğunu vurgulayarak, bu bağ koparmak isteyen yabancı devletlere karşı bu kardeş iki ülkenin birlik olmasını

arzulamaktadır. Bunun yanında Osmanlı ülkesinin iki önemli devlet adamı olan Talat ve Enver Paşa'yı övmektedir.²⁷³

سخن در اتحاد و یگانگی ایرانیان و ترکان و پیروزی این دو ملت در سایه اتحاد و یگانگی

نگارینا! من آن خواهم که با توفیق یزدانی	همان مهری که ما بین من و تو هست میدانی
شود تولید بین ما هر ایرانی و عثمانی	همانروز است می بینم، تبه این شام ظلمانی
ز ظل (طلعت) و (انور) فضای شرق نورانی	همانگونه که تو با طلعت خود، علم افروزی
میان دو قوم، الفت مقام معنوی دارد	دلیل منطق من را، کتاب مثنوی دارد
«چه خوش یادی هنوز ایران ز شاه غزنوی دارد»	بویژه هان که الفتان، ز نو طرح نوی دارد
بتا بس سود این الفت، ز من ار بشنوی دارد	اگر چه تو زبان من، ندانی و نیاموزی!
چسان بدخواهمان، آخر بهمزد آن بنائی را:	که در ما مثنوی بنهاد حیف آن صوت نائی را
«پی بیگانگان از دست دادیم آشنائی را»	افول آن بنا آوردمان، این تنگنائی را
کنون ظلمت بما فهماند، قدر روشنائی را	سزد اکنون تو شمع مرده را، از نو بیفروزی
ز یک ره میرویم، ار ما سوی بیت الحجر با هم	ازینرو اندرین ره، هم رهیم و همسفر با هم
چرا زینرو نیامیزیم، چون شهد و شکر با هم	قرین یکدگر روز خوش و گاه خطر با هم
فرا گیریم باز از سر، جهان را سر بسر با هم	بتوفیق خداوندی و با اقبال و فیروزی

**İRANLILARIN VE TÜRKLERİN BİRLİK VE BERABERLİĞİ VE
BİRLİK VE BERABERLİK GÖLGESİNDE BU İKİ MİLLETİN ZAFERİ**

Ey sevgili! Ben Allahın izniyle, benim ve senin aranda dostluk olmasını istiyorum.

Bilirsin bu her İranlı ve Osmanlı arasında doğar, bu karanlık akşamın yok olduğu günü görüyorum.

Talat ve Enver Paşa'nın gölgesi nurlu doğunun ufkunda, tıpkı senin ışıqla dünyayı aydınlattığın gibi.

²⁷³ Külliyyât, s. 271.

Bu iki kavim arasında manevi dostluk makamı vardır, benim sözümün delili mesnevi kitabındadır.

Ne güzeldir hala İran'da Gazneli şahın bir hatırasının olması, özellikle de aramızda bir dostluk olması.

Eğer benden dinlersen bu yakınlık son derece faydalıdır, her ne kadar benim dilimi bilmesen de öğrenmesen de!

Nasıl bizim kötülüğümüzü isteyenler sonunda o binayı (dostluğu) yıktılar, ne yazık ki mesnevi yalnızca bize ney sesini bıraktı.

Yabancılar için o tanışıklığı kaybettik, o binanın çökmesi bize bu sıkıntıyı getirdi.

Şimdi bize karanlık, aydınlığın kıymetini anlattı, şimdi sen sönmüş muma senden dolayı aydınlanmak yaraşır.

Beytü'l-hacere aynı yoldan ve birlikte gidiyorsak, bundan dolayı bu yolda yoldaşız, yol arkadaşısınız.

Bal ve şeker gibi neden birbirimize karışmayalım? İyi günde ve kötü günde birbirimize yakın olup,

Birlikte dünyayı yeni baştan ele geçirelim, Allah'ın izniyle, şans ve talih sayesinde.

2.2.1.4. Zindan Temalı Şiiri: 'İşkî, yöneticilerin ülkeyi zor durumda bırakan tutumları ve izledikleri politikaları sert bir şekilde ve çekinmeden eleştirmiş, bu da onun hapse düşmesine neden olmuştur. Şair, burada da ülkesinin kötü durumunu düşünerek eleştirilerine devam etmiştir. 'İşkî'nin bu tema hakkında Külliyyât'ında bir adet şiiri bulunmaktadır.

Zindânî Şoden-i Şâir (Şairin Tutsak Olması): 23 beyitten oluşan bu kasidede şair, İngilizlerle yaptığı 1919 anlaşmasıyla anılan Vuşûku'd-devle'yi sert bir şekilde eleştirmiş ve bunun sonucunda hapse atılmıştır. 'İşkî bu kasideyi Tahran karakolunun karanlık hapisanesinde söylemiştir. Şair, Vuşûku'd-devle'ye, hapiste olmasının kendisini konuşmaktan alıkoyamayacağını ve ne durumda olursa olsun surat asmanın gereksiz olduğu mesajını vermiştir.²⁷⁴

زندانی شدن شاعر

خوشا اطراف تهران و خوشا باغات شمراش
 خوشا شبهای شمرا و خوشا بزم مقیمان
 شب اندر صحن «زرکنده» مه است آنقدر آکنده
 که گردون است شرمنده، ز یکتا ماه تابانش
 نگاران خود آرسته، بهر یک لحظه یکدسته
 بناز آهسته آهسته، خرامان در خیابانش
 من بیچاره درویشم، نه در فکر کم و بیش
 نه در اندیش تجریشم، نه در تشویش بستانش
 نه من در بند «دربندم» نه بر «زرکنده» پا بندم
 همانا «قلهک» افکندم، همی در بند خوبانش
 وثوق دولت و دین را، ز من گوی این مضامین را:
 که بر چین ز ابروان چین را، چنین پرچین مگردانش

²⁷⁴ *Külliyyât*, s. 345.

ŞAİRİN TUTSAK OLMASI

Ne güzel Tahran'ın etrafı ve ne güzel onun Şemirân²⁷⁵ bahçeleri, ne güzel Şemirân geceleri ve ne güzel onun sürekli eğlence meclisleri.

Geceleyin Zerkende²⁷⁶ meydanını ay öylesine kaplamıştır ki, gökyüzü utanır.

Ayin bir parıltısı kendi sevgilisini süslemiş, her an bir grupta nazla aheste aheste sokaklarında salına salına yürüyen güzeller,

Ben çaresiz bir dervişim, azın çoğun düşüncesinde değilim, tohumun düşüncesinde ve onun bahçesinin mücadelesinde değilim.

Derbend'de esir değilim, Zerkende'ye tutsak değilim, onun güzellerinin esiri olarak Kōlhak²⁷⁷'a düştüm.

Devletin ve dinin Vuşûku'na benden bu mazmunu söyle, çatık kaşlarını topla, onu böyle çatık çatık yapma.

2.2.1.5. Hiciv Temalı Şiirleri: Ülkesine ve meşrutiyete duyduğu sevgi

ve özlem bazen şairi, vatanına ihanet ettiklerini ve yabancıların ülkesini işgal etmesine göz yumduklarını düşündüğü bazı yöneticileri ve vekilleri ağır bir dille eleştirmeye sevketmiştir. Eleştirdiği bu kişilerin başında ise Vusukud-devle, onun kardeşi Kıvamu's-saltana ve Rıza Şah gelir. Bunun yanı sıra bu kişilere taraftarlık eden ve sahte mollalar olarak gördüğü kişilerden de şikâyet etmektedir.

1- Ey Kolâh-i Nemedîhâ (Ey Keçe Külahlılar): 40 beyitten oluşan bu terciibendde, yabancılarla işbirliği yapan, ülkeyi ve halkı kötü durumlara sokan

²⁷⁵ Tahran'ın kuzeyinde, Elburz ve Şemirân dağlarının güney eteğinde temiz havası ve suyu ile bilinen yayladır.

²⁷⁶ Tecriş'in güneyine üç km. yakınlığında bulunan bir kasaba.

²⁷⁷ Tahran şehrinin Şemirân bölümünde, Tahran'ın kuzeyine 9 km. ve Tecriş'e 4 km. yakınlığında bulunan kasabadır.

Vuşûku'd-devle ve Kıvâmu's-salţana gibi kişileri eleştirmek için söylemiştir. Şair, bu beyitlerin kahvehanelerde ve halkın olduğu yerlerde muhataplarına ulaşınca kadar okunmasını istemiştir.²⁷⁸

ای کلاه نمدیها

شهر فرنگ است ای کلانمدیها!	موقع جنگ است ای کلانمدیها!
خصم که از رو نمی رود، تو ببین روش	آهن و سنگ است ای کلانمدیها!
بنده قلم دستم است و دست شماها	بیل و کلنگ است، ای کلانمدیها!
زور بیارید ای کلانمدیها!	دست در آرید ای کلانمدیها!

EY KEÇE KÜLAHLILAR

Avrupa şehridir, ey keçe külahlılar, savaş yeridir ey keçe külahlılar!

Diklenen düşmanın tarzına bak, demir ve taştır ey keçe külahlılar!

Bendenizin elinde kalem ve sizin elinizde kazma kürek vardır ey keçe külahlılar!

Zulmediniz ey keçe külahlılar, ele geçiriniz ey keçe külahlılar!

Şair, bahsettiğimiz kişilerin, vatan haini olduklarını belirtiyor ve ülkede yaptıkları hırsızlıkları ifşa ediyor. Halkı ise bu kişilere karşı birlik olmaya davet ediyor.

باد صبا! رو بگو، ب مردم میدان	ما و شما راست، نام ملت ایران
مال شما را برد وزیر، شد ار دزد	دزد سیاستمدار دوره ساسان
فرق من و تو، کلاه زرد و سیاهست	هیچ شماها ز مردمان خیابان:
فرق ندارید ای کلانمدیها!	دست در آرید ای کلانمدیها!

Sabah rüzgârı git meydan halkına söyle, İran milletinin adı biz ve sizsiniz.

²⁷⁸ Külliyyât, s. 317.

Vezir malınızı götürdü, eğer hırsız olursa, Sasan döneminin siyasetçisinin hırsızdır.

Benim ve senin arandaki fark sarı ve siyah külâhımızdır, sizin hiç sokaktaki halktan,

Farkınız yoktur, ey keçe külâhlılar, ele geçiriniz ey keçe külâhlılar.

2- Mâstmâlî (Örtbas Etme): 37 beyittir. ‘İşkî, bu kasidede yaşadığı dönemde, iyilik ve dürüstlük yerine riyakârlığın revaçta olmasından dolayı yakınmakta, Batı’ya seyahat eden devlet adamlarının burada ülkesine ihanet etmeyi öğrendiklerini dile getirmektedir.²⁷⁹

ماستمالی

هر آنکه بی خبر، از فن خایه مالی شد	دچار زندگی پست و نان خالی شد!
بہل بمیرند، آن صاحبان عزت نفس	که پشتشان همه از بار غم ہلالی شد!
سعادت و خوشی و روزگار بہبودی	برین گروہ، در این مملکت محالی شد
مگوی از شرف و علم و معرفت حرفی	کہ ہر کہ گفت خداوند زشت حالی شد
خدای را مفرستید، کس دگر بفرنگ	کہ «لالہ زار» بہین مکتب مرالی شد
«قوام دولہ» از این مکتب آمدست برون	کہ حکمران لرستان و آنحوالی شد
صبا بگو بہ «تقیخان آصف الدولہ»	جہان بکام جناب اجل عالی شد

ÖRTBAS ETME

Yağ çekme ilminden habersiz olan herkes, aşağılık ve ekmeksiz bir hayata maruz kaldı.

Bırak ölsünler, o izzet-i nefis sahipleri, çünkü hepsinin sırtları gam yükünden dolayı hilal gibi oldu!

²⁷⁹ Külliyyât, s. 418.

Saadet, mutluluk ve güzel günler bu gruba bu memlekette imkânsız oldu.

Şereften, ilimden ve sözün marifetinden bahsetme, çünkü her bahseden kötülük sahibi oldu.

Allah rızası için kimseyi artık Batı'ya göndermeyiniz, çünkü lale bahçesi bu maralın mektebi oldu.

Qıvâmu'd-devle, bu mektepten çıkmıştır, Loristan ve onun çevresine hükümdar oldu.

Sabah rüzgârı, Taht Hân Âşûfu'd-devle'ye de ki, dünya zât-ı âlîlerinin arzusunda yüce oldu.

3- Her to Her (Eşeksin Sen Eşek): Şair, bu terciibendi 14 yaşında söylemiş ve 1915 yılında *Nâme-i 'İşkî'*de yayınlamıştır. Ülkesinin içerisinde bulunduğu kötü durumun farkında olmalarına rağmen halkın buna sessiz kalmasını eleştirmektedir.²⁸⁰

خر تو خر

نیست بدزدی شما، در جهان؟ کیست که خر کرده، شما را چنان؟

چیست که خفتند، همه بی گمان؟ وه بشما، ای همه افتادگان!

به به از این مملکت خر تو خر!

مادر بیچاره، فتاده علیل دخترک اندر پی هر کج سبی

پرستارانش ز وزیر و وکیل جمله فتادند، بفکر آجیل

به به از این مملکت خر تو خر!

EŞEKSİN SEN EŞEK

Dünyada sizin hırsızınız yok mudur? Sizi böyle eşek yapan kimdir?

Şüphesiz uyuyanların hepsi kimdir? Yazık size ey daima düşkünler!

²⁸⁰ *Külliyât*, s. 424.

Ne güzel ne güzel bu memlekette eşeksin eşek.

Çaresiz anne hasta düşmüş, kızcağız kaytan bıyıklının peşindedir.

Vezir ve vekilden oluşan bakıcılarının hepsi çerez derdine düşmüşlerdir.

Ne güzel ne güzel bu memlekette eşeksin eşek.

4- Der Hicv-i Şeyh Memkânî (Şeyh Memkânî’yi Hicvetmek Hakkında):

Meşrutiyet inkılabı başladığı sıralarda, Necef’ten İstanbul’a giden Şeyh Esedullah Memkânî denilen biri, insanları kandırarak özgürlük taraftarlarına katılmış ve bu şekilde kendini İstanbul müsteşarı olarak tanıtmıştır. Bir grup Osmanlı ile aşına olduğu sırada yaptığı hileyle İranlıların büyükelçisi olarak üne kavuşur. ‘İşkî de yazdığı şiirin mukaddimesinde bu kişi ile ilgili şu sözleri dile getirir: “Göçmen olarak İstanbul’da iken, İstanbul’da ikamet eden İranlıların tümünün onu övdüklerini ve onların da kendisinden geri kalmadığı göçmenleri susturmak için ayda bir iki defa göçmenlerin liderini davet ettiğini görüyorduk. Benden aşırı bir şekilde korkar ve nefret ederdi. Onun gibi şahıslara bazen şiirle saldırdığım duyulmuştu. Tesadüfen nevruz bayramı gecesine I. Dünya Savaşı münasebetiyle yazmış olduğum manzum kitabım basıldı, kendileri nüshasını gördükleri her yerde onu parçalıyor ve bu kaba hareketten geriye hiçbir iz bırakmıyordu...”²⁸¹

‘İşkî, 1918 yılında yazdığı 44 beyitlik bu kasidesinde, halka karşı sahtekârlık yapan bu kişiyi eleştirmiştir.

در هجو شیخ ممقانی

از دست هر که هر چه، بستانده و ستانی

از دست تو ستانند، با دست آسمانی

²⁸¹ Külliyyât, s. 434.

اموال این و آنرا، حینی که میستانی
کف رنج بیوهگانرا، مال یتیمه گانرا
گیرم حیا نداری، شرمی ز ما نداری!
ترس از خدا نداری؟ ای شیخ ممقانی!

ŞEYH MEMKÂNÎ'Yİ HİCVETMEK HAKKINDA

Kimin ya da neyin elinden almışsan ve alıyorsan, semâvi el ile senin elinden alırlar.

*Dulların sıkıntısını, yetimlerin ve onun bunun malını avcuna aldığında,
Farz ediyorum ki hayân yok, bizden utanmazsın! Allah'tan da mı korkmazsın? Ey Şeyh Memkânî!*

5- Yek 'Omr-i Âh ve Nâle (Âh ve Figan Eden Bir Ömür): 5 beyittir. 1920 yılında yazılmıştır. Ülkesinin ve kendi durumundan hoşnut olmayan şair, kasidesinde, İranlıların vatanlarına sahip çıkmamalarını eleştirmekte ve vatanına olan derin sevgisini halka da aşılarmayı kendisine görev olarak addetmektedir.²⁸²

یک عمر آه و ناله

مرا چکار که یک عمر، آه و ناله کنم؟
که فکر مملکت شش هزار ساله کنم!
وطن پرستی، مقبول نیست در ایران
قلم بیار، من این ملک را قباله کنم
من التزام ندادم که گر، در این مات
نبود حس وطن دوستی، اماله کنم!
بگو به خر آماده باش و حاضر کار
بمادر وطن، زین سپس حواله کنم!
سزای مادر این ملک، انگلیس دهد!
چرا ز خر آنقدر استماله کنم؟

ÂH VE FİGAN EDEN BİR ÖMÜR

Ben ah ve figan eden bir ömrü ne yapayım? Altı bin yıllık memleketi düşüneyim!

²⁸² Külliyyât, s. 440.

Vatanseverlik, İran'da makbul değildir, kalem getir ben bu ülkeyi üstüme geçireyim.

Eğer bu millette vatanseverlik hissi yoksa ben (onlara) aşlamayı üstlenirim.

Eşeğe hazır ol ve iş başında ol de, bundan sonra vatanının annesine havale ederim.

Bu ülkenin annesine yaraşanı İngiliz verir! Neden eşekten o kadar medet umayım.

6- Müstezâd-i Meclîs-i Çehârom (Dördüncü Meclis Müstezâdı): 118

beyittir. 1919 anlaşması ile İngilizlere verilen birçok imtiyaz bu meclis döneminde gerçekleşmiştir. Şair de yazdığı müstezâd türündeki şiirinde, bu meclisi eleştirmekte, ülkeye faydadan çok zarar getirdiğini ve buradaki vekillerin artık yerlerini başkalarına bırakmalarını dile getirmektedir.²⁸³

مستزاد مجلس چهارم

این مجلس چارم بخدا ننگ بشر بود!	دیدى چه خبر بود؟
هر کار که کردند، ضرر روی ضرر بود	دیدى چه خبر بود؟
این مجلس چهارم «خودمانیم» ثمر داشت؟	والله ضرر داشت
صد شکر که عمرش، چو زمانه بگذر بود	دیدى چه خبر بود
دیگ وکلا جوش زد و کف شد و سر رفت	باد همه در رفت
ده مزده که عمر وکلا، عمر سفر بود	دیدى چه خبر بود

DÖRDÜNCÜ MECLİS MÜSTEZÂDI

Bu dördüncü meclis, Allah'a yemin olsun ki insanlık utancıydı! Gördün mü ne oldu?

²⁸³ Külliyyât, s. 441.

Yaptıkları her iş zarar üstüne zarardı, gördün mü ne oldu?

Bizim bu dördüncü meclisimizin faydası var mıydı? Vallahi zararı oldu.

Yüzlerce şükür ki ömrü zamane gibi geçiciydi, gördün mü ne oldu?

Vekillerin kazanı kaynadı, köpürdü ve taştı, rüzgâr hepsini savurdu.

Müjde ver ki, vekillerin ömrü tamamlandı, gördün mü ne oldu?

7- Sovgend-i Vekâlet (Vekillik Yemini): 11 beyitten oluşan bu kasidede

‘İşkî, para karşılığında yöneticilerin taraftarlığını yapan ve ülkenin kötü bir duruma girmesine alet olan Ziyâu’l-va’zîn’i eleştirmektedir.²⁸⁴

سوگند وکالت

زده پشت تریبون، پاک وارو	ضیاء الواعظین، آن رند جیغو
بپا نموده، فریاد و هیاهو	برای خاطر هم مسلکانش
برای خودنمائی، نزد یارو	بقانون اساسی پشت پا زد
که بر هوچیگری بگرفته ام خو	بگفتا من نخواهم خورد سوگند
ز دست این وکیل لوس پر رو	خدا رحمی، بقشقای نماید
چه بود آنوضع و اینصورت تو بر گو	ولی بعد از دو روز، آخر قسم خورد

برای پول میکرد، این هیاهو	گمان دارم نخست این سید لات
بزد پشتک ز بعدش چند وارو	چو پولی دید نبود در میانه
چنین اشخاص را نامند پر رو	نباشد چون عقیده، اینچنین است!
که با شمر است، حالا هم ترازو	بمثل او بود «یعقوب» ناچار
چنین مخلوق، باید کرد جارو!	ز صحن مجلس شورای ملی

²⁸⁴ Külliyyât, s. 433.

VEKİLLİK YEMİNİ

Žiyâu 'l-va 'ẓn, o çığırtkan rind, tribünün arkasında iyi bir parende attı.

Tarikatları için feryat edip kargaşa çıkardı.

Adamlara gösteriş yapmak için Kânûn-i Esâsî'ye tekme attı.

Şarlatanlıkla içli dışlı olmaya yemin etmeyeceğim dedi.

Allah, bu yüz­süz dalkavuk vekilin elinden Kaşkay'a merhamet etti.

Fakat iki gün sonra nihayet yemin etti, sana dediği o durum ve bu şekil neydi?

Sanırım bu avare seyyîd başta bu kargaşayı para için çıkarıyordu.

Ortada para olmadığını görünce, birkaç parende attı.

Düşündüğü gibi olmadı, böyle kişileri yüz­süz diye adlandırırılar.

Çaresiz Ya'kûb²⁸⁵ onun gibiydi, Şimr²⁸⁶ ile şu anda denktir.

Millî şûra meclisinden böyle bir mahlûku silip süpürmeli.

8- Âbrû-yi Dovlet (Devletin Onuru): 17 beyittir. Kaside türünde kaleme aldığı bu şiirde 'Işķî, para hırsı için yabancıların taraftarlığını yapan kabinedeki bazı vekilleri eleştiriyor.²⁸⁷

آبروی دولت

دولت بریش زرد «ظهیر» آبرو گرفت	کناس را بیار، که کابینه بو گرفت
بعد از دو سال، خواست «تدین» کند نماز	با فاضل آب حوض سفارت، وضو گرفت
نازم به «رهنما» که «تدین» کشید رنج:	در پیشگاه اجنبی و مزد او گرفت

²⁸⁵ Seyyid Ya'kûb Envâr XIII. döneme kadar mecliste bulunan Fars temsilcisi.

²⁸⁶ Kerbela'da Hz. Hüseyin'in başını keserek öldüren kişidir.

²⁸⁷ Külliyyât, s. 417.

«حلاج» پنبه زن، وطن خویش را فروخت
 با پول آن، دو دست لخاف و پتو گرفت
 آری شکم: عزیز تر از مملکت بود
 «حلاج» را که ملک بداد و لبو گرفت
 دست رسد اگر تو، بکن قطع بیدرنگ:
 دستی که، دوستانه دو دست عدو گرفت

DEVLETİN ONURU

Devlet, Zâhîr²⁸⁸'in sarı bıyığına itibar etti, lağımçıyı getir, çünkü kabine koktu.

İki yıl sonra Tedeyyon namaz kılmayı istedi, elçilik havuzunun suyunun faziletiyle abdest aldı.

Nazım Rehnumâ'ya idi, Tedeyyon ecnebinin huzurunda sıkıntı çekti ve onun ücretini aldı.

Pamukçu Hallac²⁸⁹ vatanını sattı, onun parasıyla iki çift yorgan ve battaniye aldı.

Karnı büyür, memlekette daha azizdi, Hallac'a mülk verdi ve pancar oldu.

Eğer gücün yeterse hemen kes, dostluk eliyle düşmanın iki elini tuttu.

9- Nemâyendegân-i Riyâkâr (Riyakâr Temsilciler): 24 beyittir. 'İşkî, kıyafeti ve dış görünüşüyle halkı kandıran sahte rintleri hicvetmektedir.²⁹⁰

نمایندگان ریاکار

رند شیادی که دارائی وی
 یک کت و شلوار و یک سرداری است
 ریش بتراشیده، اسبیل از دو سوی
 راست بالا رفته، کج دمداری است
 گرچه او را نیست، دیناری بجیب
 هیکلش چون مردم درباری است

²⁸⁸ Nâşîru'd-dîn Şâh döneminin devlet adamlarındandır. Özel teşrifât bakanlığı yapmıştır. Bir müddet de Tahran hâkimliğinde bulunmuştur. Encümen-i uhuvvet (kardeşlik encümeni) in kurucusudur.

²⁸⁹ Hasan Hallaç, Hallaç gazetesinin müdürü.

²⁹⁰ Külliyyât, s. 413.

گوید این شارژدافر بلغاری است	در خیابان هر که ببندش اینچنین
در خیابانها قدم برداری است	شغل این جنتلمن عالیجناب
للعجب بهر وطن غمخواری است	مسلکش دزدی ز هر ره شد، کنون:
تند از بالا روان چاپاری است	از فضا روزی، خیابان دیدمش
از در و دیوار، آتش بای است	ظهر تابستان و خور بالای سر
کاین چه طرز تازه طراری است؟	داده او تغییر پز، من در عجب!
در برش جای کت و سرداری است	جبه و لباده و شال و قبا
فینه ئی و رشته چلواری است	بر سرش عمامه، رنگی نو ظهور
ین و خروزین ریش یکخرواری است	هشته یک خروار ریش و عقل مات
بازت این چه بازی و بیعاری است؟	زود بگرفتم سر راهش که هان:
ای خر این پالانت سنگین باری است!	خر ز گرمای هوا، تب میکند
کاین چنین در صورتت گلناری است!	و آنکه این ریش دم گامیش چیست؟
ریشخند مردم بازاری است!	گفت این ریشی که بینی ریش نیست:
با عوامم عزم خوشرفتاری است!	تازه در خط وکالت رفته ام
در وکالت، چون نظام اجباری است؟	گفتمش: تغییر «اونیفورم» هم
گفت: این رسم کله برداری است!	هشتی عمامه، کله برداشتی!
اولین فرمول مردم داری است!!	وین لباس و هیکل مردم فریب

RİYAKÂR TEMSİLCİLER

Riyakâr rindin sahip olduğu bir takım elbise ve bir pardösüdür.

Bıyığı tıraş edilmiş, sakalı iki taraftan yukarı kıvrılmış.

Cebinde bir dinarı yoksa da görüntüsü saraylı gibidir.

Onu her kim caddede görse şöyle der: Bu Bulgar valisidir.

Bu saygıdeğer centilmenin işi caddelerde gezmektir.

Onun mesleği her yoldan hırsızlık oldu, şimdi ise tuhaf vatan için üzülür.

Tesadüfen bir gün onu caddede hızlıca yukardan gelirken gördüm.
Yazın öğle vakti başının üstünde güneş kapıdan ve duvardan ateş saçıyordu.
Görüntüsü değişmişti, şaşırdım, bu yankesiciliğin yeni şekli miydi?
Üzerinde ceket ve pardösü yerine cübbe, hırka, şal ve aba vardır.
Başında yeni çıkan bir sarık ve pamuklu bir ip vardır.
Bir kucak sakal bırakmış akli yok, bu eşeklikten ve bir kucak sakaldan dolaydır.
Hemen yolunu kestim ve bu nasıl bir oyundur ve utanmazlıktır?
Eşek havanın sıcaklığından yanar, ey eşek palanın ağırdır.
Bu mandanın kuyruğu gibi bıyığın nedir ki yüzünde gülnar olmuştur.
Bu gördüğün bıyık değildir, pazar halkıyla alay etmek içindir dedi.
Vekillğe yeni gelmişim, halkımla iyi geçinmek içindir.
Ona vekillikte üniforma değişikliği kanun gibi gerekli midir dedim.
Sarığı bırakırsın, şapka alırsın, bu şapka takma âdetidir.
Bu hilekâr elbise ve görüntü insancılığın ilk formülüdür...

2.2.1.6. Tabiat Tasviri Temalı Şiirleri: ‘İşkî, yazdığı siyasi ve sosyal temalı şiirlerin yanında tabiatın hoşuna giden manzaralarını da tasvir etmiştir. Bu temadaki şiirlerinin çoğu I. Dünya Savaşı sırasında bulunduğu İstanbul hakkındadır.

1- Berg-i Bâd Borde (Rüzgârın Götürdüğü Yaprak): 31 beyitten oluşan bu müstezadın mukaddimesinde şair bu şiiriyle ilgili şu sözleri dile getirir: “*Bu beyitleri yeni bir tarzda, Fars edebiyatının inkılâbı ve onun yeni yapısı hakkında sahip olduğum düşünce ve görüşlerle, vatandan uzak perişan düşüncenin bana baskı*

yaptığı İstanbul'da tutuklu olduğum zamanda söyledim.”²⁹¹ Şair, İstanbul boğazının etrafındaki güzel bir mesire alanının manzarası karşısında bu şiiri söylemiştir. Buranın tabiatını tasvir ederken aynı zamanda beyitlere ruh halini de yansıtmıştır:

برگ باد برده

نگاهش دیده افروز	بگردش بر کنار بوسفور اندر مرغزاری
رهم افتاد دیروز	چه نیکو مرغزاری؟ طرف دریا در کناری
بهر سو با گلی، راز	درختان را حریر سبز بر سر زمین را از زمرد جامه دربر
نموده مرغی آغاز	
قد جمله دوتا کرد	افق ناگه چه بادی زد، بر بخت درختان
از آنجمله جدا کرد	چه ترس آورد لرزش، بر همه رخت درختان
بهرسویش کشانید و بیازرد	ز شاخی برگی و ورد از چمن برد
رخش بس زرد گرداند	دلش پر درد گرداند

RÜZGÂRIN GÖTÜRDÜĞÜ YAPRAK

Bir mesire yerinde boğaz kıyısında gezerken, öyle bir yer ki onu görmek gözlere canlılık verir.

Ne güzel bir mesire yeri, denizin kenarında, dün oraya yolum düştü.

Ağaçların yeşil ipeği yeryüzünün üzerine zümrülden elbise giydirmiş, her tarafa gül.

Bir kuş sırrını açmaya başladı.

Ufuk ansızın nasıl bir rüzgâr estirdi ağaçların bahtına, hepsinin gövdesini büktü.

Nasıl korkudan titretti, hepsinin elbisesini ayırdı.

Yaprağı dalından, çimenden gülü götürdü, her tarafa sürükledi onu ve incitti.

Gönlünü dertle doldurdu, yüzünü çok sararttı.

²⁹¹ Külliyyât, s. 306.

Şair, bu tabiat manzarasının etkisi altında, geçmişten hatırladığı ve unutamadığı sevgilisini tasvir eder.

که زیبا ماه دختی	مرا از دیدن آنحال، یاد آید زمانی
بدین گونه بسختی	بر انگیزاند در من، عادت عشق و جوانی
برای خاطر او زندگانی	که می گفتم ز هر چیز جهانی
چنینش دوست دارم	ز یزدان خواستارم
سپس بر روی ماهش	بحکم آنکه جسمی فربه، اندامی رسا داشت
چه شهلا بد نگاهش	دهانی خورد، گونه سرخ و چشمی قهوه سا داشت
چه زیبا میفتادی مو بهر دوش	فراز چهره، خرما رنگ گیسوش

Ben o durumu görünce bir an ay yüzlü güzel bir kızı hatırladım.

Aşk ve gençlik alışkanlığı beni harekete geçirir, bu şekilde bir zorlukla,

Söylüyorum, dünyanın her şeyinden, onun hatırası için bir hayat,

İsterim Allahtan, onu böyle seviyorum.

Tombul bir beden hükmünde olgun bir endamı vardı, daha sonra onun ay yüzüne,

Bir ağız isabet etti, kırmızı yanağı ve kahverengi gözleri vardı.

Onun bakışı nasıl da şehlaydı.

Yüzünün üstündeki hurma renkli saçı, ne güzel düşüyordu her iki omzuna.

2- Kûh-i Elvend ve Şehr-i Hemedân (Elvend Dağı ve Hemedan Şehri):

‘İşkî, bu şiirin beyitlerini, vezin, redif ve mazmun bakımından Sa’dî’nin bir gazelinden iktifa etmiştir.²⁹² Şair, bu kasideyi 1906 yılında göç etmeden önce doğduğu yer olan Hemedan’da söylemiştir. Şair, 14 beyitten oluşan bu kasidede, Hemedan’ın güzel doğasını tasvir ederek, tabiatla insanı birbirine benzetmektedir.²⁹³

²⁹² Hâirî, a.g.e., s. 6.

²⁹³ Aynı eser, s. 329.

کوه الوند و شهر همدان

کوه الوند که شهر همدان دامنش است	جامهٔ سبز ببر دارد و طوطی منش است
صبحدم تازه چو خورشید، بدو تابد نور	سنگهایش زر و آتش همه سو نقره وش است
آبشار از کمر کوه، چو ریزد بنظر	نقرهٔ ذوب شده، از سر زر در پرش است
دور شهر از دو طرف، رشتهٔ کهساری آن	چون دودستی است که معشوقه، در آغوش کش است
در پناه صف کهسار، طبیعت همه سوی	از ز مرد قلمی در کفش و نقشه کش است
همه سودایهٔ جوئیست، که در تربیت است	همه جا طفل گیاهیست که در پرورش است
وه! از آنگه که یکی تند نسیم، از پس که	تند و چالاک چو یک دشت سپه، در یورش است
همه درختی بمصافش، سری آورد فرود	یا که در کرنش یا در صدد کشمکش است
وه! چه سخت است که انسان بزبانش آرد	آنچه از نقشهٔ ایوان جهان، در سرش است

ELVEND DAĞI VE HEMEDAN ŞEHİRİ

Hemedan şehrinin onun eteğinde olduğu Elvend dağının üzerinde yeşil elbise vardır ve papağan gibidir.

Sabahın erken vakitlerinde güneş ona ışık yansıtınca, altın taşlar ve su her tarafı gümüş gibidir.

Dağın kemerindeki şelale akınca eritilmiş gümüş kanadında altından bir baştır.

Şehrin iki tarafındaki dağlık bölge, sevgiliyi kucaklayan iki el gibidir.

Dağ dizisinde bütün tabiatın elinde zümrüitten bir kalem ve resim vardır.

Her taraf ırmağın sütannesinin gözetimindedir, her yer büyütülen bir bitki çocuğudur.

Vah! Sert rüzgâr, çöldeki güçlü ve çevik bir ordu gibi hücum etmektedir.

Onun savaş alanında başını aşağı eğen her ağaç ya boyun eğmekte ya da mücadele niyetindedir.

Vah! İnsanın, dünya eyvanın resminden diline getirdiği şeyin başında olması ne zordur!

3- Ta'rîf-i Manzara-i Zîbâ-i Sehergâhî-i Modâ (Moda'nın Seher Vaktinin

Güzel Manzarasının Tasviri): 10 beyittir. Şair, 1918 yılında İstanbul'da ikamet ettiği sırada yazdığı bu eserinde, nevruz zamanı İstanbul'un Moda semtini tasvir etmiştir.²⁹⁴

تعریف منظره زیبای سحرگاهی «مدا»

بیا ای صبح نوروزی، نظر کن منظر ما را	ز دامان «مدا» بنگر فضائی بس مصفا را
ز نور تازه خورشید، فرش سرخ دریا را	عمارت «قزل طورپاق» از این پریو مطلا را
همه باغات تازه سبز در اطراف آنجا را	«قز» و آن تل در آب شگفت آر معما را
درختان را شکوفه، زیورین کرده سراپا را	کشیده زان میان سروی، بهر سو راست بالا را
که ما را میدهد یادی، ز اندام تو دلدارا	نسیمی میوزد خوش، تازه سازد، روح دنیا را
بهارانه دهد بر ما، نوید مرگ سرما را	چسان تشریح سازم، انبساط حال حالا را
بهشت است این فضاگوئی، ندیدم ار چه آنجا را	طلوع شمس، به به! بین چه حالت داده دنیارا؟
مشعشع کرده هر جسم لطیف صیقل آسا را!	بدست نور خود بنهاده زرین تاج تل ها را!
درخشان کرده دریا را، زر افشان کرده صحرا را	طبعیت گوئیا خندد: چو بیند وضع حالا را
فرا بگرفته بانگ قهقهش، این دشت زیبا را	نگارینا! بیا بشمر غنیمت، این تماشا را

که عالم را چنین خرم نمی بینی بهر روزی

MODA'NIN SEHER VAKTİNİN GÜZEL MANZARASININ TASVİRİ

Gel bu nevruz sabahı bizim manzaramıza bak, Moda'nın eteğinden o parlak ufkuna bak.

²⁹⁴ *Külliyât*, s. 268.

Güneşin taze ışığından, denizin kırmızı halısına (bak), bu altın ışıktan Kırmızı toprak binasına (bak).

Onun etrafındaki bahçeler yeşil ve taptazedir, suyun içindeki kız kulesi şaşırtıcı bir muammadır.

Ağaçları baştan aşağı tomurcuklar süslemiş, her yüksek surun arasından bir selvi çıkmış.

Ey sevgili bize senin endamından bir anı hatırlatır, güzel bir rüzgâr eser, dünyanın ruhunu yeniler.

Bizi bahar gibi yapar, soğuk ölümü müjdelar, nasıl anlatayım şu anki rahatlığımı.

Bu gökyüzü sanki cennettir, her ne kadar orayı görmesem de, güneşin doğuşu ne güzel! Dünyaya ne güzel bir hal vermiş bak.

Cıltlı gibi olan her parlak cismi gösterişli bir hale getirmiş, nurlu eline tepelerin altın tacını koymuş.

Denizi aydınlatmış, sahraya altın saçmış, tabiat sanki gülüyor, şimdiki halini görünce,

Büyük kahkahasıyla bu güzel çölü kuşattı, ey sevgili! Gel bu seyri ganimet bil.

Çünkü dünyayı her gün böyle mutlu göremezsın.

4- Der Vase-i Tabiat ve Zikrî Ez Seyyîd Ziyâu'd-dîn Tabâtabâî (Tabiatın Vase-i Seyyîd Ziyâu'd-dîn Tabâtabâî'yi Anmak Hakkında): 'İşkî, 29 beyitlik

bu kasideyi filozoflardan bir kısmının düşüncesine göre bitkilerin ve hayvanların yaradılış çeşitliliğini anlatmak için söylemiştir.²⁹⁵

در وصف طبیعت و ذکرى از سيد ضياءالدين طباطبائى

چو این منظومه آفاق، سر تا سر منظم شد	همانا فارغ آفاق آفرین، از نظم عالم شد
روان فرمود از انوارانجم، بر زمین روحی	که آخر رشته ای زآنروح، ارواح مکرم شد
بدآنروح عمومی، سایه ای از پرتو یزدان	نخستین مرتبت آنروح، اندر قلمر ویم شد
پس از تولید اجسام نباتی، در بن دریا	درون ابر رفت و بر زمین بنشست و شبنم شد
چو اشک آسمان شد او، بشد چشم زمین روشن	درون در چشمه ها گردید و کوه و دشت خرم شد
پس از تولید اجسام نباتی سر ز حیوان زد	روان بخشید بر هر جسم بیجانی که توأم شد
تجلی کرد در هر عضو هر گون جانور آخر	گاهی چنگال آهو گشت و گه چنگال ضیغم شد
همین سان تا بجلد جانورهای دوبا آمد	نمیدانم چه با این دم بریده کرد؟ کادم شد!
کشید از جنگل و از غار بیرونشان، بیکدیگر	شناسانید فرداً فرد و جمعیت فراهم شد

TABIÂTIN VASFI VE SEYYÎD ZİYÂU'D-DÎN TABÂṬABÂÎ'Yİ ANMAK HAKKINDA

Bu ufuklar dizisi baştanbaşa düzenlenince, aynı şekilde ufukların yaratıcısı âlemin düzeninden dolayı rahatladı.

Ruhî dünyaya yıldızların ışığından ruh bağışladı, sonunda o ruhun kıvrımından ruhlar ihsan oldu.

O umumi ruha yaratıcının ışığından bir gölge ihsan oldu, o ruhun ilk aşaması büyük bir sıva içinde oldu.

Denizin dibinde bitkiler oluştuktan sonra bulut içeri girdi, yeryüzüne oturdu ve şebnem oldu.

²⁹⁵ Külliyyât, s. 331.

Gökyüzünün gözyaşı olduğunda yeryüzünün gözü aydınlandı, kaynaklara girdi, dağ ve sahra mutlu oldu.

Bitkiler oluştuktan sonra hayvanlar ortaya çıktı, her cansız varlığa ruh bağışladı, bir oldu.

Her türlü canlının uzvunda tecelli etti, bazen ahunun ve bazen de bir aslanın pençesi oldu.

İki ayaklı hayvanlar deriyle kaplandı, neden bu kuyruğu kesti insan oldu bilmiyorum!

Onları ormandan ve mağaradan dışarı çıkardı, birbirleriyle tanıştırdı ve topluluğu bir araya getirdi.

2.2.2. Mensur Eserleri:

‘İşkî, vatan ve özgürlük temasını, şiirlerinin yanında makale ve piyeslerinde de işlemiştir. Şiirlerinde olduğu gibi bu tarz eserlerinde de ülkesine ve hürriyete duyduğu sevgiyi anlatmış, ülkesinin içinde bulunduğu siyasi ve toplumsal sıkıntılardan ve bu sıkıntılara neden olan devlet adamlarından serzenişte bulunmuştur.

2.2.2.1. Makaleleri:

‘İşkî gerek kendisine ait olan *Ḳarn-i Bîstom* gazetesinde gerekse de dönemin *Şefek-i Sorḥ* gibi diğer önemli gazetelerinde siyaset adamlarını eleştiren ve halkı, bu kişilerin izledikleri kötü siyasetten haberdar etmeye çalışan çok sayıda makale

yayınlamıştır. Bu sert ve eleştirel tarzdaki makalelerinde, şiirlerinde olduğu gibi hedef aldığı kişiler arasında daha çok yabancılarla yaptığı anlaşmalardan dolayı kendilerini hain olarak adlandırdığı Vuşûku'd-devle ve kardeşi Kıvâmu's-salţana yer almıştır.

'Işkî, 1921 yılında *Ḳarn-i Bîstom* gazetesinin ikinci sayısında dört başlık altında kaleme aldığı "Elifbâ-yi Fesâd-i Ahlâḳ" (Ahlak Bozucu Alfabe) adlı makalede, zamanın siyasi karışıklıkları, bu karışıklıklara sebep olan Vuşûku'd-devle ve Kıvâmu's-salţana gibi yöneticilerin ülke aleyhindeki tutumlarını konu edinmiş olup, halkı küçümseyen ve halkın olup bitenin farkında olmadığını düşünen bu yöneticileri eleştirmiştir. İran milletinin bu yöneticilerin düşündükleri gibi ülkenin durumundan habersiz olmadıklarını ve ülkeleri için mücadele edeceklerini şu cümlelerle dile getirmiştir: *"Bizim vazifemiz, evvela Mîrzâ Ahmed Hân Kıvâmu's-salţana'ya, İran milletinin gözünün kapalı olmadığını ve İran halkının tümünün esnaf olmadığını, kişisel kazanç sağlamak için genel bir zarara razı olmayacaklarını, onunla ortak olmayacaklarını ve yaşadıkları sürece siyasi karışıklıklara ve onun haince düşüncelerine engel olacak nice insanlar olduğunu anlatmaktır."*²⁹⁶

Şair, Vuşûku'd-devle'nin hıyanet öğreten okulunda okutulan, siyasi ahlakın bozguncu ilk alfabesi diye nitelendirdiği *"para veren herkes onun için çalışmalı"* cümlesinin giderek yayılmasından ve dürüst siyasetçileri de olumsuz bir şekilde

²⁹⁶ *Külliyât*, s. 109.

etkileyeceğinden dolayı endişelenmektedir: *“Bu utanç verici olan para veren herkes onun için çalışmalı cümlesi giderek o kadar güçlenir ve genelleşir ki bütün dürüst siyasetçiler gelecekte kendi kabinelerinin devamı için onun yararına davranmaya mecburdurlar. Ben bu düşüncenin yayınlanmasından korkuyorum, bu mikrobun yayılmasından korkuyorum. Ben İran’ın bu düşüncenin pençesinde yok olmasından korkuyorum...”*²⁹⁷

‘İşkî, bunun yanında Kıvâmu’s-salţana’nın aslında yetenekli ve zeki bir siyasetçi olmadığını, birtakım partilere ve kişilere para vererek işleri yürüttüğünü savunur. Bunu da verdiği şu örnekle dile getirir: *“İçinde balık olan bir nehre gidiniz ve seyrediniz. Suyun akışı ve gidişatıyla yüzen o balık öyle süratli yüzer ki normal insan o balığın ustalığını yaratılışındaki yüzücülüğe bağlar. O balığı bilgisizliğinden dolayı su götürür. Yoksa diğer balıklardan daha açığöz değildir. Fakat akımın ve suyun gidişatının tersine yüzen ve çaresiz epeyce çırpınarak yavaşça hareket eden bir balığa bakınız, sade insan o balığı en tembel balık zanneder. Suyun akışının onun hareket hızını engellediğinden habersizdir. Kıvâmu’s-salţana da o ilk balık gibidir. Kıvâmu’s-salţana’yı rüşvet isteme akımı hızlı hareket ettirir ve açığöz gösterir. Mustevfî’l-memâlik ve Muşîru’d-devle, esnaf partilerinin akımlarına ve hükümetten para isteyen unsurlara ters oldukları için yetersiz ve gözü kapalı bilinirler. Hâlbuki Kıvâmu’s-salţana açığöz değildir, Mustevfî’l-memâlik ve Muşîru’d-devle de yetersiz değildir.”*²⁹⁸

²⁹⁷ Külliyyât, s. 109.

²⁹⁸ Külliyyât, s. 112.

Şair, yazdığı diğer bir makalesinde, bu kişilerin ülkeden uzaklaştırılmasının gelecekteki kabineler için yararlı olacağı kanısındadır. Bunun ülkede iş imkânı yaratmakla mümkün olacağını savunur. Çünkü bu kişiler, amaçlarına halkı işsiz göstererek ulaşma gayesindedirler. Şair, daha da ileri giderek Vuşûku'd-devle ve suç ortaklarının asılmasını uygun görür ancak buna imkânı olmadığı için bu kişilerin derhal İran'dan ilişkilerinin kesilmesini önerir.

‘İşkî, ülkenin kötüye gitmesine sebep olan Kıvâmu’s-saltana ve diğer devlet adamlarının yok edilmesi gerektiğini savunarak, 1922 yılında, “Eyd-i Hûn” (*Kan Bayramı*) adı altında Alî Deştî’nin müdürlüğünü üstlendiği *Şefek-i Sorh* gazetesinde çok ses getiren bir makale yayınlamıştır. O, yazdığı bu makalede muhatabının yalnızca İranlılar değil tüm dünya olduğunu belirtir.²⁹⁹

Şair, o zamana kadar birçok devletin kanunlar düzenlediğini, ancak bu kanunları koyanların menfaatlerine ve hırslarına göre hareket ettiklerini vurgular. Ona göre, geçmişteki devlet adamları gibi Vuşûku'd-devle de kanunları bu şekilde kendi menfaatine göre uygulamaktadır. Bu yüzden yılın belli dönemlerinde kan bayramı yapılmasını ve eğer bu şekilde olursa bu kişilerin istedikleri gibi hareket edemeyeceklerini belirtir. Bunun da yöntemini, Avrupa’da meydanlarda ve sokaklarda halkın değişik kıyafetler giyerek yaptığı çeşitli eğlenceli etkinlikleri örnek

²⁹⁹ Ka’id, *a.g.e.*, s. 91.

vererek göstermiştir. Halkın da bu şekilde yılın belli günlerinde işlerini bırakıp, Avrupa'daki gibi meydanlara çıkıp şiirler okumalarını, vatana ihanet eden kişileri cezalandırmalarını önerir ve şu şekilde söyler: *“Yalnızca kan bayramının beş günü, cezalandırmanın beş günü ve inkılabın beş günü kanunun yapısını güvence altına almak için mümkündür. O halde toplumun mutluluğu ve halkın haklarını güvence altına alması için Avrupa'da olduğu gibi yılın birkaç günü insanlar işe ara verip, eğlenceli etkinliklerle (maskeli balo, noel bayramı vb.) meşgul olsunlar...”*³⁰⁰

*“Önereceğim şudur ki; yaz aylarının ilk günlerinden itibaren her ülkeden insan işe ara verip, kan bayramı elbiseleriyle ve küçük kırmızı bir nişaneye bu ayın beşinci gününe kadar eğlence ile meşgul olsunlar. Gruplar halinde çimenliklere gitsinler, gül bahçesinde dönsünler, marş okusunlar ve güzel hitabeler dinlesinler. Bu beş gün zarfında bir gün de kan bayramının aslî merasimini yapsınlar. Yani yıl boyunca kanunlara hıyanet eden o yöneticileri toplumun huzurunda yargılayıp, bu hıyanetlerinin bedelini onlara ödetsinler. Bizim gibi birkaç bin kişinin hayatta kalması için siz birkaç kişiyi öldürünüz. Aynı zamanda onları sosyal hayattan mahrum bıraksınlar. Bana göre, bu güzel iş toplum için dünya eğlencelerinin hepsine bedeldir. Birkaç yıl bu şekilde bir gösteri devam ederse her kan bayramının beş günü kötü filozofların göğsüne aslan kalbi de koysalar, hıyanet etmeye cesaret edemeyeceklerdir.”*³⁰¹

³⁰⁰ Külliyyât, s. 132.

³⁰¹ Külliyyât, s. 133.

Reşîd Yâsemî, filozof kelimesini yanlış bir şekilde kullanmasından dolayı şairi eleştirmiş, ‘İşkî de edebiyatçı dostu Yâsemî’nin eleştirisine karşılık bir makale yazarak şu sözleri dile getirmiştir: “...Aziz dostum, bugün filozofun anlamı felsefe alanında ihtisas sahibi olan yani metafizik ilmini okumuş, sonunda varlıkların ve kavramların durumlarını, her birini derin mütalaa etmiş kişidir. Bu gibi kişilerin iyi karakterli ve kötü karakterli olmaları mümkündür. Eğer iyi karakterli olurlarsa onlara iyi filozof derim, ancak kötü karakterli olurlarsa onlara kötü filozof derim.”³⁰²

Şair, “Penc Rûz-i Eyd-i Hûn” (Kan Bayramının Beş Günü) adlı makalesindeki kan dökme önerisinin aslını ise yazdığı “Pîşnihâd-i Hûnrîzî” (Kan Dökme Önerisi) başlıklı başka bir makalede şu şekilde açıklar: “Derler ki bir zamanlar hırsızlık ayıptı ve eğer birisi hırsızlık yaptıysa onun elini kesmişler ya da geçerli olan ağır başka bir ceza vermişlerdir. Hırsızlığı nispet ettikleri kişiyi hakir görmüşlerdir. Eğer bir kimse hırsızlıkla tanınmışsa, hırsızlar için çok ağır sonuçlar doğurması amacıyla, meclisin ve halkın karşısında sürekli aşağılanıyordu.”³⁰³

“...Bugün de hırsızlık için cezalar vardır, ibrik, birkaç parça halı çalan ve az çok bir kurumun parasını zimmetine geçiren kişilerin emniyete götürüldükleri devamlı görülür. İbrik ve kilim hırsızlarının cezaya çarptırıldıkları doğrudur. Ancak

³⁰² Külliyyât, s. 134.

³⁰³ Külliyyât, s. 135.

büyük hırsızlar, memleket ve toplum hırsızları, eyalet hırsızları ve bir milletin hakkını çalan hırsızlar cezalandırılmazlar mı ve saygınlardır mı? ”³⁰⁴

“...Bu şekilde olması nasıl oldu? Ne oldu da bir zamanlar ayıp olan hırsızlık şimdi normal oldu? Normal olan o dönemdeki toplum yapısı mıydı, yoksa hırsızlığın ayıp olmadığı şimdiki toplum yapısı mı? Elbette hırsızlığın ayıp olmadığı şimdiki toplum yapısı doğaldır! ”³⁰⁵

‘İşkî, toplumun olumsuz yönde değiştiğini belirttikten sonra bu durumu örneklendirerek, Kıvâmu’s-saltâna gibi kişilerin, ülke aleyhindeki tutumlarını eleştirmiş ve bunun üzerine halkı kan bayramı yapmaya davet ederek, bunun sebebini de şu şekilde açıklamıştır: “*Faydasız bitkilerle, ısırğan otlarıyla, çirkin uzun ve geniş bitkilerle, kötü kokulu başaklarla dolu kötü manzaralı bir çimenlikte, nadiren de olsa güzel güller bulunsa bu güller arasında bütün kötü otlar yok olacaktır. Bu doğal bir bahçedir. Güzel renkli bitki türlerinin, güzel ve hoş kokulu çiçeklerin sahip olduğu, dikensiz bir bahçe isterseniz, yılda bir defa o bahçeyi kazmalısınız ki yabani otların tohumunu yok edesiniz. Ancak sizin bahçeniz doğal bir bahçe olmayacaktır. Her ne kadar güzel olsa da...*”³⁰⁶

³⁰⁴ Külliyyât, s. 136.

³⁰⁵ Külliyyât, s. 137.

³⁰⁶ Külliyyât, s. 137.

“...Mutlak özgürlük büyük kurtlar ve kötüler için vardır. İşte şimdi toplumsal yapımız tam manasıyla normal şeklindedir. Eğer istersek bu şekilde olmaz. Bahçeyi yılda bir kez kazıp, kötü otların tohumunu yok etmeli. Zulüm, hırsızlık ve cinayet özgürlüğü düşüncesinde olmayan halk toplanmalı. Yılın başından sonuna kadar çalarlar, götürürler, yerler, alırlar. Yavaş yavaş yaparlar. Bizim inkılaptan ve kan dökmekten başka çaremiz yoktur. Fakat nasıl; aşırı kan dökmek, gözlerimizi bağlarız. Adının sonu devle, el-mulk ve es-saltana olan herkes yavaş yavaş yaparlar. Yoksa makale, eleştiri, âcizane istekler ve şefkatli nasihatlerle durumlar ve bugünün büyük kurtlarının sahip olduğu cinayet özgürlüğü bertaraf olmayacaktır. Öğüt ve nasihat, Kıvâmu’l-mulk, Şeyh Hez’el ve Kıvâmu’l-mulk gibilerinin çocukluğundan itibaren sahip olduğu vahşi ve yağmacı karakteri değiştirmeyecektir.”³⁰⁷

‘İşkî, şiirlerinde geniş bir şekilde yer verdiği cumhuriyet konusunu makalelerinde de işlemiş, Rızâ Şâh’ın cumhuriyetine karşı eleştirilerini “Cumhûrî-yi Kollâbî” (Uydurma Cumhuriyet) ve “Cumhûrî-yi Nâbâlig” (Genç Cumhuriyet) adı altında yazdığı makalelerde sürdürmüştür. *Ķarn-i Bîstom*’da, cumhuriyetin ortaya çıkışını, sağ elinde tüfek, sol elinde para kesesi, başının üzerinde yabancı gölge olan, silahlı ve öfkeli bir adam şeklinde tasvir etmiştir.³⁰⁸

O, İran’ın durumunun, cumhuriyet için uygun olmadığını, cumhuriyet kavramının halk tarafından tam olarak idrak edilemediğini düşünmektedir ve bu

³⁰⁷ *Külliyât*, s. 137-138.

³⁰⁸ *Âryenpûr*, a.g.e., s. 363-364.

durumu alay konusu eden şair makalesinde şu sözlere yer vermektedir: “*Komik olan Sakız çobanlarının cumhuriyet istemeleridir ve ben bu kravatla cumhuriyet karşıttım. Meseleyi komik gören kimdir? Acaba Sakız çobanları gerçekten cumhuriyet istemişler mi, cumhuriyet nedir anlıyorlar mı? Cumhuriyet yiyecek mi, giyecek mi, cumhuriyeti budayabilirler mi veya onu pişirebilirler mi? Cumhuriyet canlı ismi mi? Cumhuriyet bitki ismi mi? Eğer canlı ise hangi varlık şeklindedir? Eğer bitki ise hangi bitki şeklindedir? Bu tarz kişilerin cumhuriyeti acaba iyi bir şey olur mu? Acaba bu istenilen cumhuriyet olur mu? Eğer bir kimse böyle bir şeyi isterse ve ondan şahsî bir çıkar beklememişse o akıl sahibi olarak bilinebilir mi?*”³⁰⁹

‘İşkî, cumhuriyet kavramının ülkeye birden bire yerleşemeyeceğini, bunun için uzun yıllar ve çalışmalar gerektiğini savunur. Bu düşüncesini de verdiği bu değişik örnekle açıklar: “*Hemedan’da bir adam vardı. Çamur yığını taşıyordu. Bu çamurdan çocukların oynaması için kedi şeklinde oyuncak yapıyordu. Güneşin karşısına bırakıyordu ve kuruduktan sonra satıyordu. Bu iş yalnızca bir saatini alıyordu. Bir gün ona neden bu kediler sessizler ve hareket etmiyorlar diye sordum. Cevap verdi: Çamur yığınıyla bir saatte yapılan bir kedi elbette ses çıkaramayacak ve hareket edemeyecektir.*”³¹⁰

Daha önce de söylediğimiz gibi ‘İşkî, Rızâ Şâh’ın getirmeye çalıştığı cumhuriyetin gerçek bir cumhuriyet olmadığını, yalnızca onun siyasi bir hilesi

³⁰⁹ *Külliyât*, s. 140.

³¹⁰ *Külliyât*, s. 141.

olduğunu savunur. Halkın ise bunu anlamamasından dolayı sitem etmektedir ve yine verdiği bir örnekle cumhuriyet taraftarı olan kişileri eleştirmektedir: *“Hemedan’a ilk defa sinema getirdiler. İnsanların çoğu gözlerini sinema perdesine diktiklerinde insanların ekranda oynadıklarını anladılar. Bu yüzlerin gerçek insan yüzü olmadığını ve hepsinin birer fotoğraf olduğunu anladılar. Hepsi birer birer ekrana doğru gittiler. Ekrana dokundular ve bunların gerçek insan olmadığını, bunların yalnızca ışık ve fotoğraf olduğunu gördüler. Aynı şekilde bir grup da henüz bu cumhuriyetin cumhuriyet olup olmadığını anlamadılar. Cumhuriyet sinemasydı, fakat kesinlikle bir süre daha anlamayacaklar.”*³¹¹

Bunun yanında şair, önce insanların düşünce yapılarının değişmesi gerektiğini belirtir, bunun ise kıyafetle değil eğitimle olacağını savunur ve şöyle der: *“Siz Sakız’ın cahil, dünyadan bîhaber, okumamış çobanının başından o basit keçe külâhı almayı ve onun yerine Avrupai silindir bir şapka koymayı istersiniz, ne hayal ediyorsunuz?”*³¹²

“Onunla konuştuğumuzda bu kerameti olmayan şapkanın, bu dağlı basit çobanın kafasında herhangi bir değişiklik yapmadığı bellidir. Ne Fransızca bilir ne de İngilizce. Dünyada olup bitenler hakkında tek kelime bilgisi yoktur. Yaşadığı yerin

³¹¹ Külliyyât, s. 142.

³¹² Külliyyât, s. 142.

dahi ismi nedir bilmez. Ne coğrafya bilir, ne hesap bilir, ne de edebiyattan anlar. Ne gazete okur, ne de kendi dilindeki harflerden birini yazabilir.”³¹³

“İngilizlerin başına silindir şapka koyduğu yalnızca bir Sakız çobanıdır. Bu çaresizi rezil eden hilekâra aferin demeli. Silindir şapkanın, o çobanın hayat şartları karşısında kirlenmesi ve eskimesi uzun sürmez. Sonuçta silindir şapkadan başka her şeye benzeyecektir.”³¹⁴

“Sakız köyünde yaşayan dört beş yaşlarındaki bir çocuğu XX. yüzyılın sistemine uygun okullardan birine göndermelisiniz. Mezun olduktan sonra birkaç dil öğrenmeli, zamanın resmî meclis adaplarını öğrenmeli. Bunları yaptıktan sonra medeni ülkelerin çeşitli giyim tarzlarını zaten öğrenmiştir. Önemli resmî davetlerden birine çağrılınca orada siyah bir takım ve silindir bir şapkayla hazır olması gerektiğini bilir ve bu işi artık ona söylenmeden kendisi yapacaktır. İlk görüntüsüne göre duruşu güzel ve muaşerete uygun olacaktır. Neden? Bu adamın ilk önce kafası sonra şapkası değiştiği için. Şimdi gelelim İran’ın cumhuriyet merakına. O uydurma cumhuriyet ve yıllarca İran’ı yenmeyi hayal eden komşu, onu külah şeklinde bedbaht İranlıların başına takmak ister.”³¹⁵

³¹³ Külliyyât, s. 143.

³¹⁴ Külliyyât, s. 143.

³¹⁵ Külliyyât, s. 143-144.

Şair, üç başlık altında kaleme aldığı “Âdemhâ-yi Tâze Kâr” (Yeni İş Adamları) adlı makalesinde, ülke işlerinin başına şimdiki devlet adamlarının yerine genç ve eğitilmiş kişilerin gelmesini istemektedir. Devletin başında olan kişilerin artık yetersiz olduklarını ve daha coşkulu kişilerin bu işleri üstlenmesi gerektiğini verdiği gramofon örneğinde şu şekilde vurgulamaktadır: “Gramofonun iğnesi ilk plağı iyi çalıştırır ve sesini iyi çıkarır. İkinci plağı yavaşlatır. Üçüncüsünü ise harap eder. İnkılabın ilk dönem devlet adamları, inkılabı iyi bir şekilde uygularlar. İkinci dönem yavaşlatır. Üçüncüleri ise yok ederler. 15 yıl önce yaşasın meşrutiyet yok olsun istibdat diye feryat edenler, birkaç sebepten dolayı bugün artık siyâsî ve toplumsal işlerde olmamalıdır.”³¹⁶

Meclis ve milletvekillerini “İskelethâ-yi Conbende” (Sallanan İskeletler) olarak adlandırdığı makalesinde ise artık görevini bırakması gereken kişilere seslenerek, kendi neslinin sözcülüğünü üstlenir ve yine işlerin genç beyinlere ve çağın gelişmelerinden haberdar olan kişilere devredilmesi gerektiğini şu şekilde belirtmiştir: “Ey sallanan iskeletler! Ey sallanan kemikler! Ey eğreti dişli, gözüne gözlük takmış, eline baston almış yamalı heykeller, hayatınızın sonuna kadar parlamento kürsüleri sizin mülkiyetinizde değildir. Kürsüde oturmanın süresi bitmiştir. Sizin şimdi başka bir vazifeniz vardır. Bundan sonra sıra bizdedir.”³¹⁷

³¹⁶ Külliyyât, s. 150.

³¹⁷ Külliyyât, s. 160.

‘İşkî, bu düşüncesini, Hemedan’da eğitim gördüğü okuldaki bir hatırasını örnek vererek savunmuştur: *“Hemedan’da bir okul yöneticisi vardı. Yalnızca alfabeyi, ebcedi ve nisâb kitabını okutabiliyordu. Aynı okulda hattatlık yapan ve öğrencilere başlangıç düzeyinde hat resmi öğreten uzun şapkalı bir adam vardı. Ben Hemedan’da yeni bir okul kurulana kadar çocukluğumun birkaç yılını o yatılı okulda geçirdim. Ben ve benim gibi birkaç öğrenciyi o okuldan çıkarıp, medreseye gönderdiler. Çok geçmemişti ki aynı okul yöneticisi medresenin birinci sınıfında öğretmen oldu. Okulun müfredatı artık nişâb, Kitâb-i Behrâm ve Gulendâmla sınırlı değildi. Birçok yeni kitap getirmişlerdi. İsmi duyulmamış yeni ilimlerden birçoğu okutuluyordu. Fizik, kimya, coğrafya...Bu derslerin bütün öğretmenleri gençti ve yatılı okulun öğretmenlerinden daha farklı bir görüntüye sahiplerdi. Birkaç ay ciddi ve güzel bir şekilde eğitim verdiler. O birkaç ayı ilköğretim sınıflarının eğitimi için medreseye gelmiş olan yatılı okulun öğretmenleri, fizik, kimya ve coğrafya kitaplarının hepsi Farsçadır ve nisâb ve diğer Arapça kitapları okutabiliyoruz, o kitapları okutmamız için sebep yoktur diye homurdanarak geçirdiler. Fizik kitabının basit cümlelerini okutmaya istekli değiller. Fizik ve kimya öğretmenin ders verdiği şeyin teknik bilgisine sahip olması gerektiği onları ikna etmiyordu. Sonunda feryatlar edilerek genç öğretmenlere cevap verdiler. Eski okul yöneticimiz geldi, fizik ve kimya dersini o vermeye başladı!!”³¹⁸*

“Meşrutiyet alfabesinin hocaları olan bu beyler bugün de yenileşme döneminin üst sınıflarının kitaplarını okutan öğretmen ve hoca olmak isterler.

³¹⁸ Külliyyât, s. 160-161.

Arkadaşım, bu beyler parlamento kürsülerine sağlam oturdukları gibi nasihatle ve dostça kalkmayı, yerlerini gençlere bırakmayı düşünmezler. Çünkü bunlar yerlerini ısıtmışlardır. Bu kürsülerin üzerinde tembel olmuşlardır. Bu kürsüden kalkmaya mecalleri yoktur. Yıllarca bu kürsüde uyuklamışlardır. Bunları bu kürsülerden hemen kaldırmalı. Kucaklayıp, onlara kalkın beyler biz oturmak istiyoruz denilmeli. Onlardan bazılarını kollarından tedbirli tutup kaldırmalı, çünkü onlar çoktan çürümüşlerdir ve kollarını koparabilmek mümkündür... ”³¹⁹

2.2.2.2. Piyesleri:

‘İşkî, şiirlerinin yanı sıra çeşitli piyesler de kaleme almıştır. Bu piyeslerde tema yine vatan ve şairin vatan sevgisidir. Bunun yanında piyeslerindeki diğer temaları hurafeler, yapılan düzenbazlıklar ve ülkesindeki kadınların durumu oluşturmuştur. Şair, bu piyesleri manzum ve mensur şeklinde kaleme almıştır. Manzum olarak yazdıklarında yenilikçiliğe meyletmiş, klasik kalıpların dışına çıkmıştır.

‘İşkî’nin şairlik yönünün güçlenmesinde ve piyes tarzında eserler vermesinde, İstanbul’da bulunduğu sıralar Daru’l-funûn’da dinleyici olarak felsefe ve sosyal bilimler derslerine katılması³²⁰ ve burada özellikle sinema, tiyatro ve musikiyle tanışması etkili olmuştur.³²¹

³¹⁹ *Külliyât*, s. 161.

³²⁰ *Mîrensârî, a.g.e.*, s. 22.

³²¹ Hamid Hâsemî, *Zindegînâme-yi Şâirân-i Irân Ez Âğâz Tâ Asr-i Hâzır*, İntişârât-i Ferheng u Kalem, Tahran, 1998, s. 246.

1- Dâstân-i Bîçârezâde ya Cemşîd-i Nâkâm (Çaresizin Hikâyesi ya da Zavallı Cemşîd): Mîrzâde-i ‘Işkî’nin piyes tarzında yazdığı ilk eseridir. Bu eserini, 1914 yılında kaleme almaya başlamıştır. ‘Işkî, bu eserini zavallı kardeşi Mîr ‘Abdâlâlî’nin intihar etmesinden duyduğu derin acı sonucu yazmıştır. Ancak ‘Işkî’nin bu piyesi, Alî Mîrenşârî’nin yaptığı araştırmaya göre, Külliyyât’ta eksik ve farklı bir şekilde verilmiştir. Enşârî’nin bahsettiğine göre, piyesin asıl metni, yıllardır ‘Işkî’nin kayıp eserleri arasında sayılıyordu. Fakat birkaç yıl önce yazar, “Çağdaş İran Edebiyatının Ünlüleri” belgelerini topladığı sırada 1922 yılında sansür idaresi tarafından mühürlenmiş olan bu piyesin tam metnine rastlamıştır ve *Gencine-i Esnâd* dergisinde yayınladığı “Numâyeşnâme-i Tâzeyâb ez Mîrzâde-i ‘Işkî” (Mîrzâde-i ‘Işkî’nin Yeni bulunan Piyesi) adındaki makalesinde onun tam metnini bulduğunu belirtmiştir.³²² Biz de bu bilgiye dayanarak, piyesi Enşârî’nin kaynağından almayı daha uygun gördük.

Eser, dört perde olarak tanzim edilmiştir. Sefâku’d-devle, Mekrâz Mîrzâ, Hâcî Verrâc, Velengâr Hân, Hacı Bîçâre ve Cemşîd (Hüdhüd) eserin başlıca kişilerini oluşturur.

³²² Mîrensârî, *a.g.e.*, s. 49-50.

Sefâku'd-devle, Kirman ve Kirmanşah hâkimliğine getirilir. Mekrâz Mîrzâ, Sefâku'd-devle'nin gününü gün eden oğludur. Hacı Verrâc, Sefâku'd-devle ve Mekrâz Mîrzâ'nın hizmetçisidir. Velengâr Hân, Mekrâz Mîrzâ'nın yandaşıdır. Hacı Bîçâre, meşrutiyet inkılabından sonra zorbalara hilelerinden dolayı varlığını yitirmiş meşrutiyet taraftarlarındandır. Cemşîd ise Hacı Bîçâre'nin oğludur.

Piyetin ilk hikâyesi, Mekrâz Mîrzâ'nın Paris'e gidişi ve orada Cemşîd'le tanışması ile ilgilidir. Bu tanışma, Mekrâz Mîrzâ aracılığıyla Cemşîd'i, İran'a çekmeye sebep olmuştur. Onu aynı zamanda felakete ve sonunda da intihara sürüklemiştir. 'İşkî, Cemşîd'i meşrutiyet ve onun taraftarlarının bir sembolü olarak gösterir. O, bu şekilde meşrutiyet inkılabının yarattığı hayal kırıklığını ifade eder.

Birinci perdede, hikâye Paris'te bir otelde geçmektedir. Cemşîd, Mekrâz Mîrzâ ve onun yol arkadaşları Hacı Verrâc ve Velengâr Hân ile tanışır. Sohbetleri meşrutiyet ve hükümet etrafında dönmektedir.

İkinci perdede, Mekrâz Mîrzâ geri dönmek ve Cemşîd'i İran'a götürmek için girişimlerde bulunur. Sohbetin geçtiği yer bu defa Velengâr Hân'ın Paris'teki evidir.

Üçüncü perdede, Meḳrâz Hân İran'dadır. Babasının gazetede basılan ilanının üzerine çeşitli tabakadan kişiler onunla görüşme peşine düşmüşlerdir. Bu kişiler, zalim gericiler, ruhaniler, meşrutiyet için mücadele verenler ve Tahran'da bulunan yabancı siyasi temsilcilerdir. Meḳrâz Mîrzâ bu kişilerle görüşürken değişken davranışlar sergiler. Onların karakterlerine ve adetlerine uygun olarak davranmaya çabalar. Meşrutiyet taraftarları ile konuşurken babasının tavsiyesi üzerine İran ve vatanseverlik duygusundan dem vurur. Bu diyaloglar ise Tahran'daki Sefâku'd-devle parkında geçmektedir.

Dördüncü perdede, Meḳrâz Hân'ın Cemşîd Hân'a yaptığı baskı ve sıkıştırmalar, onu felakete ve sonunda da intihara sürükler.

2- Kefen-i Siyâh (Siyah Kefen): 'İşkî'nin piyes tarzında yazdığı ikinci eseridir. Şair, geçmişe bakarak Eski İran'ın görkemini anlattığı bu manzum eserini 1915 yılında İstanbul'a göç ettiği esnada yazmıştır. İran'ın geçmişiyle övünen 'İşkî, Arap istilasından dolayı Sâsânî hanedanının yağmalanmasından söz eder ve üzülür. Bu manzum eser, Medâyin harabelerini görmekten dolayı şairin tabi gözünden kâğıtlara damlayan birkaç damla gözyaşındır.³²³

³²³ *Külliyât*, s. 201.

‘İşkî, eserinde dönemindeki siyaha bürünen kadınların durumunu tasvir eder. Bu dönemdeki kadınların bedbahtlıklarından bahseder. Cemşîd-i Nâkâm piyesinden farklı olarak bu eserini nazım şeklinde kaleme almıştır. Şiirler çeşitli başlıklar halinde tanzim edilmiş ve bu başlıklar birer perde olarak kabul edilmiştir. Olayın anlatıcısı da bizzat ‘İşkî’nin kendisidir.

İlk perdede ‘İşkî, bir kâfile ile Medâyin yakınlarındaki Mih Âbâd adında içinde tarih barındıran bir köye girişini anlatır. Kâfile, bir yer bulma peşindedir, ancak şair bir yer bulma düşüncesinden çok buranın seyrine dalmıştır. Sonunda yaşlı bir kadının evindeki havuzun kıyısına varır. Pencereden içeriye yansıyan ayın zayıf ışığında, şahların harabe olmuş kalelerini görür. Şairin gözünde görkemli bir geçmiş belirir ve yaşlı kadınla konuşmaya başlar:³²⁴

آن خراب ابنیه کز پنجره پیداست کجاست؟	خیره بر پنجره شد و بزانو بر خاست
گفت: آن قلعه که مخروبه آبادی ماست	دیر گاهیست که ویران شده و باز بیاست

Pencereden beliren o harabe binalar neresidir? Yaşlı kadın pencereye doğru baktı ve dizlerinin üstünde ayağa kalktı.

O bizim Âbâd’ımızın yıkıntısı olan kaledir dedi, uzun zaman önce viran oldu ve tekrar ayaktadır.

³²⁴ Külliyyât, s. 203.

Yaşlı kadının geçmişten bahsetmesi üzerine şair de Arap istilasını hatırlar ve gönlüne ateş düşerek şöyle söyler:³²⁵

حرف آخرش همین بود و زدر بیرون شد لیک از این حرف چگویم که دل من چون شد؟
یاد شد وقعه خونینی، وز آن دل خون شد گوئی آن جنگ عرب در دل من اکنون شد!

Sonunda bu söz dışarı çıktı, fakat bu sözden dolayı gönlüm nasıl oldu ne diyeyim?

Kanlı olayı hatırladı, ondan dolayı gönlü kanla doldu, sanki o Arap savaşı şimdi benim gönlümde oldu.

İkinci perdede ‘İşkî, İran’ın geçmişteki şahlarının saraylarını bir sinema perdesi üzerinde tasvir ediyor. Şiirin başlığı olan *Sînemâ-yi Ez Târîh-i Gozeşte* (Geçmişteki Tarihten Bir Sinema) de bunu apaçık gösteriyor:³²⁶

واندر آن پرده، بسی نقش و صور میدیدم بارگه های پر از زیور و زر میدیدم
یک بیک پادشهان را بمقر میدیدم همه بر تخت و همه، تاج بسر میدیدم

O perdede çok resimler ve şekiller görüyordum, ziynet ve altınlarla dolu saraylar görüyordum.

Padişahları tek tek payitahtlarda görüyordum, hepsini tahtta ve hepsinin başında taç görüyordum.

³²⁵ *Külliyât*, s. 204.

³²⁶ *Külliyât*, s. 204.

Gûristân (Mezarlık) isimli üçüncü perdede şair, şahları ve onların saraylarını tasvir ettikten sonra mezarlığa gider.³²⁷

تیره سنگی، سر هر مقبره یی، کرده وطن
چون درختان بریده ز کمر در بچمن
زیر پایم همه جا جمجمه خلق کهن
با همه خامشی، آنان بسخن با من و من
گوئی از مرده دلی، در دهنم مرده سخن

Kara bir taş vatanın her mezarının başını belinden kesilmiş çimendeki ağaçlar gibi yapmış.

Ayağımın altındaki her yerde geçmişteki halkın kafatası, bütün bu sessizliğe rağmen benimle konuşmaktalar.

Benim ise sanki ölü gönülden dolayı ağızımda ölü söz vardır.

Dördüncü perde olan *Kale-i Harâbe (Harabe Kale)* de şair mezarlıktan çıkar ve harabe olmuş olan kaleyi aramaya koyulur. Sonunda kaleye ulaşır, oraya girerek tekrar İran'ın görkemli geçmişini ve Arap istilasını hatırlar:³²⁸

جای پای عرب برهنه پائی دیدم
نسبت تاج شه پای عرب سنجیدم!
آنچه بایست بفهمم، ز جهان فهمیدم!
بعد از آن هر چه که دیدم ز فلک خندیدم!

Arap'ın çıplak ayak izini gördüm, şahın tacını ve Arap'ın ayağını tarttım.

Dünyadan anlamam gereken şeyi anladım, felekten gördüğüm her şeye güldüm.

³²⁷ *Külliyât*, s. 206.

³²⁸ *Külliyât*, s. 211.

Buk'e-i Esrârengîz (Esrarengiz Mezar) başlığı altındaki perdede 'İşkî, siyah kefenli bir kadın cesedine rastlar. Burada şair, kadınların çarşafını kefene benzetmiştir.³²⁹

دیدم این هر دو، نه، کالبد بیجانی است گفتم: این نعش یکی جلد سیه حیوانی است
دیدمش حیوان نه، نعش زنی است جلد هم جلد نه، تیره کفنی است

Bu her ikisini gördüm, cansız beden değildir, bu ceset siyah vücutlu bir hayvanındır dedim.

Onun hayvan olmadığını gördüm, bir kadın cesedidir, bedeni beden değildir, siyah kefendir.

Tezâhur-i Melike-i Kefen Pûşân (Kefen Giymiş Kraliçenin Ortaya Çıkışı) kısmında ise gördüğü bu ceset dile gelir ve İran kadınlarının çaresizlikleri onun ağzından şu şekilde dile getirilir.³³⁰

مر مرا هیچ گناه نیست بجز آنکه زنم زین گناه است که تا زنده ام اندر کفتم
تو سیه بختی و بدبخت چو بخت تو منم من سیه پوشم و تا این سیه از تن نکنم

Benim kadın olmaktan başka suçum yok, bu suçtan dolayı yaşadığım müddetçe kefenin içindeyim.

³²⁹ *Külliyât*, s. 212.

³³⁰ *Külliyât*, s. 214.

Ben siyah giyerim ve bu siyahlığı tenimden çıkarmadıkça, benim de bahtım seninki gibi karadır.

Bergeşt ez Buk'e be Deh (Mezardan Köye Dönüş) başlıklı şiirde ise şair, duyduğu bu sözlerden dolayı hayretler içinde kalır ve şaşkınlığını şu şekilde ifade eder:³³¹

همه را زنده درون کفن انسان دیدم!

هر چه زن دیدم آنجا همه انسان دیدم!

Orada ne kadar kadın gördüysem hepsini o şekilde gördüm, hepsini kefenin içinde canlı gördüm.

3- Restâhîz-i Şehriyârân-i Îrân (İran Şahlarının Kalkışı): ‘İşkî, tarihî piyeslerinden biri olan bu eseri, 1915 yılında kaleme almıştır. Eserde şair, İran’ın geçmişteki tarihinden bahseder ve göç ettiği sırada Medâyin harabelerini görür ve hislerini şu şekilde anlatır: “*Bu şair, 1915 yılında Bağdat’tan Musul’a yaptığı yolculuğu sırasında Medâyin şehrinin harabelerini ziyaret ettim, o dünya medeniyetinin beşiğinin harabelerini seyretmek beni kendimden geçirdi. Bu restâhîz operası, bedbaht ataların harabelerinin matemi için kâğıda döktüğüm gözyaşı damlalarının nişanesidir.*”³³²

³³¹ *Külliyât*, s. 218.

³³² *Külliyât*, s. 231.

Bu eseri yazma sebebi hakkında başka bir yerde yine şu sözleri dile getirir:

*“İstanbul’da iken Osmanlının büyük edipleri bana sürekli şöyle diyordu: Çok garip, dünya edebiyatının kaynağı olan İran’ın operası yoktur. O sözler, sonunda naçiz hislerime ve tabiatıma Farsça bir opera yazmak sorumluluğunu yükledi. Bu vicdani hadise arasında yoğun tesir ve hislerle 1915 yılındaki Bağdat’tan Musul’a yolculuğum esnasında ziyaret ettiğim muazzam şehir Medâyin’in harabeleri hatırıma geldi. Bu vicdani istek ve zihni inkılap ikisi birlikte beni Medâyin harabelerindeki İran sultanlarının uyanış sesini tasnif etmeye mecbur bıraktı.”*³³³

Bu opera İran’ın çeşitli şehirlerinde, Tahran’da yedi defa, İsfahan’da beş, Reşt’te iki, Tebriz’de bir defa olmak üzere birçok kez gösterime girmiştir. 1923 yılında ise Hint Farısları tarafından İngilizce olarak Bombay’da sergilenmiştir. Eserin ilk sahnelenişı Tahran’daki otelin büyük salonunda olmuştur.³³⁴ Şair, bu gösterimi *Ḳarn-i Bîstom* gazetesinin aidatı için gerçekleştirmiştir.³³⁵ Gitgide meşhur olan eser, şair aracılığıyla *Ḳarn-i Bîstom* ve *Şefek-i Sorḡ* gibi gazetelerde yer almıştır. Naḳîbzâde, Sa’du’l-mulk ve Şârem Direḡşân gibi kişiler bu opera hakkında makaleler kaleme almışlardır.³³⁶

İran’ın köklü geçmişinin etkisi altında olan şair, eserindeki şahısları da İran’ın geçmişteki büyük ve önemli şahsiyetleri arasından seçmiştir. İlk konuşmacı şairin

³³³ Mîrensârî, a.g.e., s. 143.

³³⁴ Aynı eser, s. 147.

³³⁵ Hâirî, a.g.e., s. 173.

³³⁶ Aynı eser, s. 147.

kendisidir. İkinci konuşmacı ise kefen giymiş olan Hüsrev Deht'tir. Diğerleri ise İran tarihinde önemli bir yere sahip olan Dâryûş, Sîrûs, Enûşîrvân ve Zerdüşttir.

Operanın ilk sahnesinde, Medâyin harabelerine giren 'İşkî, gördüğü manzara karşısında derin üzüntü duymaktadır. Bir zamanlar içinde büyük ve görkemli bir tarih barındıran İran'ı, şimdiki durumuyla mukayese eder ve derin bir ah çeker. Daha sonra 'İşkî, derin bir uykuya dalar ve rüyasında Türkçedeki Leyla ve Mecnun operasından iktibas ettiği bazı beyitler okur.³³⁷

اکنون که مرا وضع وطن در نظر آمد	بینم که زنی با کفن از قبر در آمد
سر از خاک بدر کرد	بر اطراف نظر کرد
ناگهان چگویم که چون شد	شیون از درونش برون شد

Şimdi vatanımın durumu görüldü, bir kadının kefenle mezardan çıktığını görürüm.

Topraktan başını çıkardı, etrafına baktı.

Ansızın nasıl oldu ne diyeyim, içinden feryat koptu.

'İşkî, bu beyitleri okurken aniden mezardan ziynetle süslenmiş, mat ve mahzun görünümlü bir kadın çıkar ve etrafında bakar. Bu kadın Hüsrev Deht'tir ve

³³⁷ Külliyyât, s. 234.

‘Işkî gibi gördükleri karşısında şaşırır, buranın bir zamanlar yaşadığı yer olduğuna inanamayarak şöyle söyler:³³⁸

اینخرا به ایران نیست ایران کجاست؟

این خرابه قبرستان نه ایران ماست

من دختر کسرایم و شهزاده ایران

ای مردم چون مرده استاده ایران

جگر گوشه شیرین

ملک زاده دیرین

مرده ام برون کرده از گور

غصه شما قوم رنجور

اینخرا به ایران نیست ایران کجاست؟

این خرابه قبرستان نه ایران ماست

Bu harabe mezarlık İranımız değildir, bu harabe İran değildir, İran nerede?

Ey halk İran'ın kâim ölüsü gibi ben Kısra'nın kızıyım ve İran şehzâdesiyim.

Eski şehzâde, Şîrîn'in ciğer köşesi.

Zahmet çeken kavminizin üzüntüsü, cesedimi kabirden dışarı çıkardı.

Bu harabe mezarlık İranımız değildir, bu harabe İran değildir, İran nerede?

Daha Sîrûs, büyük bedeni ve azametli görüntüsüyle belirir, elini güçlkle alnına koyar ve üzüntü içerisinde şöyle söyler:³³⁹

شرم من از ارواح سلاطین اسیر است

ای داد، اگر من، سرم از شرم بزیر است

کنون طعنه زنندم

که بودند به بندم

³³⁸ *Külliyât*, s. 234.

³³⁹ *Külliyât*, s. 235.

کای اسیر تو ما سلاطین

حال اسارت ملک خود بین

این خرابه قبرستان نه ایران ماست

اینخرابه ایران نیست ایران کجاست؟

Ey adalet, eğer başım utançtan dolayı yerdeyse, utancım esir sultanların ruhlarından dolaydır.

Şimdi beni kınamak niyetindedirler.

Ey sultanlarımız senin esirin, kendi mülkünün esaretinin haline bak.

Bu harabe mezarlık İranımız değildir, bu harabe İran değildir, İran nerede?

Aynı şekilde Daryûş belirir ve gördüğü manzaradan dolayı aynı üzüntü içerisinde şu beyitleri dile getirir:³⁴⁰

چین تا به رم بوده مسخر چو بمردم

نصف کره خاک بر اسلاف سپردم

کنون رفته بغارت

گرفتار اسارت

حیف از این جهانگیر اقلیم

نک نماند از صد یکش نیم

این خرابه قبرستان نه ایران ماست

اینخرابه ایران نیست ایران کجاست؟

Çin'den Rum'a kadar ele geçirdim, ölünce yarım küreyi öncekilere emanet ettim.

Şimdi ise yağmalandı, esarete giriftar oldu.

Bu ülkenin cihangirine yazık, şimdi yüzlercesinden bir yarım kalmadı.

Bu harabe mezarlık İranımız değildir, bu harabe İran değildir, İran nerede?

³⁴⁰Külliyât, s. 236.

Enûşîrvân, ağırbaşlı ve üzgün bir yüz ifadesiyle, duvarın ardından belirir, büyük bir azametle konuşmaya başlar:³⁴¹

ایوای که ویران شده این مملکت پیر کش روی زمین کشور خون خواندی و شمشیر

به نیروی دلیران مهین بیرق ایران

بد بلند در رم و در چین سرفراز ملک سلاطین

این خرابه قبرستان نه ایران ماست اینخرابه ایران نیست ایران کجاست؟

Eyvah bu yaşlı memleket viran olmuş, yeryüzünde ona kan ve kılıç ülkesi diye çağırırsın.

Yiğitlerin gücüyle, en büyük İran bayrağı,

Rum'da ve Çin'de yükselmişti, sultanların onurlu mülkünden.

Bu harabe mezarlık İranımız değildir, bu harabe İran değildir, İran nerede?

Hüsrev, saltanat kıyafeti ve ziyneti ile aynı duvarın ardından belirir. Topluluğa yönelerek, yüksek sesle şu gazeli dile getirir:³⁴²

معلوم نیست مرده یا آنکه زنده اید ای قوم خواجه اید شما، یا که بنده اید؟

این زندگانی است شما میکنید؟ مرگ: زین زندگانی به است برای چه زنده اید؟

اجدادتان بحال شما گریه میکنند کز چه میانه ملل اسباب خنده اید؟

³⁴¹ *Külliyât*, s. 236.

³⁴² *Külliyât*, s. 236.

ایرانی از قدیم مهین بود و سر بلند آیا چه گشته است شما سر فکنده اید؟

جانش بلب رسید ز دست شما مگر: دل از نگاهداری این ملک کنده اید؟

*Ölü müstünüz diri misiniz belli değildir, ey siz zengin kavim misiniz yoksa
fakir mi?*

*Bu yaşadığınız hayat mıdır? Ölüm bu hayattan daha iyidir, ne için
yaşıyorsunuz?*

*Atalarınız halinize ağlıyorlar, neden milletin arasında gülme nedeni
olmuşsunuz?*

İranlı önceden büyük ve yüceydi, neden utangaç olmuşsunuz?

Elinizden canı ağzına geldi, bu mülkün koruyuculuğundan vaz mı geçtiniz?

Şîrîn de siyah bir elbise giymiş, fevkalade görüntüsü ile Hüsrev'in yanında
belirerek, bu harabelere şahitlik eder ve üzüntüsünü şu beyitlerle ortaya koyar:³⁴³

ای خاک پاک ایران زمین ایران ای حجله گاه شیرین
کو تاج و تخت و کو نگین در بار گاه شوهر من

ایران ای- خاک عالمی بر سر من

کو آن سرداران قشونی همه با تیغ و دست خونی

و آن سپاه میلیون میلیونی ایران ای مهد و مفخر من

³⁴³ *Külliyât, s. 237.*

ایران ای- خاک عالمی بر سر من

Ey İran ülkesinin temiz toprağı, ey Şîrîn'in gerdek odası İran.

O taç, taht, o yüzük, eşimin sarayı

Ey İran âlemin toprağı başıma.

O ordunun komutanları, hepsinde kılıç, elleri kanlı.

O milyonların milyonu ordu, İran ey beşiğim ve övünme yerim.

Ey İran âlemin toprağı başıma.

Sonunda bir mersiye söyleyerek Zerdüş'ten yardım isterler. Zerdüş, beline kadar olan beyaz saçı ve kıyafetiyle orada belirir. Onlara Batı'ya karşı Hindistan, İran, Türkiye ve Çin gibi Doğu ülkelerinin birlik olmasını söyler.³⁴⁴

ای گروه پاک مشرق، هند و ایران ترک و چین بر سر مشرق زمین شد جنگ در مغرب زمین

در اروپا، آسیا را لقمه ای پنداشتند هر یک اندر خوردنش، چنگالها برداشتند

بی خبر کآخر نگنجد، کوه در حلقوم کاه گر که این لقمه فرو بردند، روی من سیاه

یاد از آنعهدی که در مشرق، تمدن باب بود وز کران شرق، نور معرفت پرتاب بود

Ey Doğu'nun temiz grubu, Hindistan, İran, Türk ve Çin, Doğu, Batı ülkesinin savaşında yerle bir oldu.

Avrupa'da Asya'yı lokma sandılar, her biri onu yemek için çatallar aldılar.

³⁴⁴ Külliyyât, s. 239.

*Dağın dar boğazına sığmadığından habersizdi, eğer bu lokmayı yutarlarsa
yüzüm kara çıkar.*

*Doğunun medeniyet kapısı olduğu ve Doğu'nun sınırından marifet ışığının
parladığı o dönemi hatırla.*

Bir süre sonra Zerdüşt kaybolur ve İran şahları yerlerine geri dönerler. Husrev
Deht de yavaş yavaş mezarına girer. Uykusundan uyanan 'Işkî, gördüğü rüya
karşısında hayrete düşer.

4-Helvâu'l-Fukarâ (Fakirlerin Tatlısı): 'Işkî, nesir tarzında yazdığı bu
piyesi 1921 yılında kaleme almıştır. Toplumsal bir piyes olup, halkın inandığı
hurafeleri eleştirmektedir. Piyes, Tahran ve İsfahan şehirlerinde birkaç defa
gösterime sunulmuştur. İlk defa ise şairin gazetesi olan karn-i bîstom'da
yayınlanmıştır.³⁴⁵

Piyesin ana karakterleri, Nedîm Bâşî, Giriftâr Hân, Remâl Bâşî, Cemşîd Hân,
Mîrzâ Yave ve Kîmyâgerdir. Piyeste Cemşîd Hân modern düşünceli bir kişi olarak;
Nedîm Bâşî, Giriftâr Hân, Remâl Bâşî, Mîrzâ Yâve ve Kîmyâger ise hurafelere
inanan kişiler olarak karşımıza çıkar.

³⁴⁵ Mîrensârî, *a.g.e.*, s. 173.

Hikâye Giriftâr Hân'ın etrafında döner. Hizmetçisi Nedîm Bâşî aracılığıyla Remâl Bâşî, Mîrzâ Yâve ve Kîmyâger gibi kişiler Giriftâr Hân'ın etrafında toplanırlar. Remâl Bâşî dünyada olup bitenleri görebildiğini iddia ettiği bir kâseyle gelir ve onu hidayete erdirmeye çabalar. Mîrzâ Yâve yazdığı şiirlerle onu methetmeyi ve Kîmyâger de onun tehlike altında olduğunu ve yüzünün kararacağını söyleyerek kimya bilgisiyle onu bu dertten kurtarmayı ister. Avrupa'da tahsil görmüş olan Cemşîd Hân ise onların bu durumu ile alay eder. Ancak Nedîm Bâşî'nin sert çıkışlarıyla karşılaşır ve sonunda gider.

5- Beççe-i Gedâ ve Doktor-i Nikûkâr (Dilenci Çocuk ve Hayırsever

Doktor): Şair, eleştirel, ahlakî ve aynı zamanda komedi tarzındaki bu eserini 1921 yılında nesir tarzında kaleme almıştır.³⁴⁶ Toplumda baş gösteren hırsızlık ve düzenbazlıkları eleştirmiş ve eserin başında bu konu ile ilgili şu sözleri sarf etmiştir: *“Bu piyesten maksat, halka ders verilmemesi neticesinde İranlıların iyi yeteneklerini hırsızlığa, dolandırıcılığa ve rezaletle harcamalarını tasvir etmektir. İkinci perdede kötü işlerde geliştirdikleri yeteneklerin, aslında onları bu işlerden vazgeçirebileceği ve güzel işlerde ilerletebileceği gösterilmiştir.”*³⁴⁷

İki perde şeklinde tanzim edilen eser üç kez Tahran'da gösterime sunulmuştur. Erkek oyuncu, o dönemde kadınların sahneye çıkmasındaki kısıtlılık

³⁴⁶ Aynı eser., s. 189.

³⁴⁷ Külliyyât, s. 242.

yüzünden kız gibi gösterilir.³⁴⁸ Piyesin ana karakterleri, urbânalî Kâşî, Ekber, Batı hayranı bir kişi, sarhoş, ressam, hamal, yaşlı kadın, hayırsever doktor, Türk sarhoş, bekçi, postacı ve hacıdır. urbânalî Kâşî, sahtekâr bir dilencidir. Ekber, hacının Ėezal adındaki kızıdır. Batı hayranı kişi, urbânalî'nin, Ekber'in ilk dilencilii sırasında yanında olmasını istediği kişidir. Sarhoş, Ekber'e âşık olur, onu kendisiyle birlikte götürür. Ancak yolun yarısında Ekber, onu ikna edip geri döner. Ressam, Ekber'i urbânalî'den satın alır ve Tahran'a götürür. Ekber yolda eşyasını alıp kaçar. Hamal, esrar bağımlısıdır. urbânalî ona sitem eder ve ondan bir parça çalar. Yaşlı kadın, harabede yaşayan bir dilencidir. urbânalî onu dışarı atar ve orayı kiraya verir. Hayırsever doktor, Ekber'i urbânalî'den satın alır ve sonra ikisi birbirine âşık olur. Türk sarhoş, Meşhedli Kanber adında bir simsardır. Bir kadına âşıktır, ancak saçı olmadığı için kadın tarafından terkedilmiştir. O da bunun üzerine doktorun yanına gelerek ondan saç çıkaran bir ilaç vermesini ister. Bekçi, Türk sarhoş mahkemeden çıkarması için getirdiği kişidir. Postacı, urbânalî'nin Ekber'i ona geri vermesi için ona telgraf getirttiği kişidir. Hacı ise Ekber'in babasıdır.

İlk perdede, urbânalî, Ekber'e erkek kıyafetleri giydirerek onu dilencilie zorlar ve büyücülüğü öğreteceğini söyleyerek onu kandırır. Dilencilik yaptığı sırada birilerine satılan kız sonunda muayene olmak için gittiği doktor tarafından satın alınır. İkinci perdede ise kız doktora âşık olur. Doktor da onun aslında bir kız olduğunu anlar ve evlenirler.

³⁴⁸ Kâid, *a.g.e.*, s. 69.

6- Tiyatr-ı Der Movzu-i Miting (Miting Konusu Hakkında Tiyatro):

Miting hakkında yazdığı piyes tarzındaki eseri daha çok gösteri sohbetine benzer. Siyasi içerikli bu piyes, Kivâmu's-saltâna'yı yermek için yazılmıştır. Kivâmu's-saltâna'nın istifasından önce onun taraftarları mecliste toplandılar ve bir miting verdiler. Bu konu Kivâmu's-saltâna'ya muhalif olan çeşitli gazete ve dergilere yansdı. Bu gazetelerden biri de 'İşkî tarafından yayınlanan karn-i bîstom gazetesiydi. Bunun üzerine gazetesinde sert makaleler yayınladı. Kivâmu's-saltâna'nın istifasından iki hafta sonra da gazetesinde bu piyese yer verildi.³⁴⁹

7- İdeâl-İ Pîr Merd-İ Dehgânî (Köylü Yaşlı Adamın İdeali): 'İşkî'nin

piyes tarzında yazdığı son eseridir. 1923 yılında, musammat kalıbında kaleme almış olduğu bu piyes, şairin siyâsî eserleri arasında yer alır. Şair, bu eserini bulunduğu dönemde yapılan şiir inkılabının en iyi örneği sayar ve şimdiye kadar Fars dilinde böyle bir manzumenin kaleme alınmadığını belirtir. Bu eserle birlikte Fars edebiyatında yeni bir tarza adım attığına ve kendisinden sonrakilerin bu tarzı daha da geliştirip ilerleteceklerine inanır.³⁵⁰ 'İşkî'nin *İdeal* şiiri çağdaş Fars şiirine realizmden bir örnektir.³⁵¹ Bu eser için birçok yazar da beğenilerini dile getirmiştir. Bu kişilerden biri olan Zerķânî, eser için şöyle söylemiştir: “*Bu eseri, yeni dönem*

³⁴⁹ Mîrensârî, a.g.e, s. 227.

³⁵⁰ *Külliyât*, s. 172-173.

³⁵¹ Husrev, a.g.e., s. 294.

şiiirinin atıf noktası saymak gerekir.”³⁵² Aynı zamanda bu eser, Kalküta’da İngilizceye tercüme edilmiştir.³⁵³

‘İşkî, bu eseri yazması için onu teşvik eden durumu şu şekilde açıklar:

“Bilinmelidir ki 1923 yılında savaş bakanlığı kabine başkanı Debîr-i A’zam Fercullah Behrâmî, önemli bir yarışma düzenleyerek İran’ın bütün düşünürlerinden güzel olan ideallerini yazmasını o dönemin en itibarlı gazetesi olan Şefek Sorh’ta yayınlanmasını istedi. Bazılarının tahmin ettiğine göre, Debîr-i A’zam Bey’in düşüncesi, yazarların çoğunun ideallerini, Serdâr Sipeh’in iktidarda olduğu merkezi bir hükümet icat etmek için dile getirmeleriydi ve daha sonra da Şefek-i Sorh gazetesinde İdeâl başlığı altında bu konular hakkında birtakım makaleler görüldü. Bendenizden de istediler ve ben de mütalaa ettiğiniz Se Tablo İdeâl’i yazdım ve elbette kabul edeceksiniz ki bendenizin ideali onların çıkarlarına ters düşüyordu. Bütün yazarlar nesir tarzında yazdılar, yalnızca bu şair, nazım şeklinde söyledi ve Şefek-i Sorh gazetesinde derç edildi.”³⁵⁴ Şair, piyesin sonunda zaten Debîr-i A’zam için düşüncelerini anlattığı bir şiir söylemiştir.

Şair, piyesini bu defa perdeler şeklinde değil, tabiatın çeşitli tablolarını kullanarak sunmuştur. Ruh halini tabiat unsurları ile benzeştirmiştir. Piyes üç

³⁵² Zerhânî, a.g.e., s. 128.

³⁵³ ‘Alevî, a.g.e., s. 127.

³⁵⁴ Külliyyât, s. 172.

tablodan oluşmaktadır. Birinci tablo mehtap gecesi, ikincisi Meryem'in ölüm günü ve üçüncüsü ise Meryem'in babasının macerası ve idealidir.

Şeb-i Mehtâb (Mehtap Gecesi) adlı birinci tablo, şairin ağzından güzel bir bahar gecesinin tasviriyle başlar ve şair de mutludur.³⁵⁵

چو آفتاب پس کوهسار، پنهان شد ز شرق از پس اشجار، مه نمایان شد

هنوز شب نشده، آسمان چراغان شد جهان ز پرتو مهتاب نور باران شد

چو نوحروس، سفیداب کرد روی زمین

Güneş dağların ardına gizlenince, doğuda ağaçların arkasından ay belirdi.

Henüz gece olmadı, gökyüzü şehri aydınlattı, dünya ay ışığının parıltısından ıstık yağmuru oldu.

Yeryüzü yeni gelin gibi beyaza büründü.

Daha sonra şair, fakir bir köylü kızı olan Meryem ile şehirli ve zevk düşkünü olan bir gencin âşıkane hallerini ve gencin kızı, şarap içmeye ikna etme çabalarını ve aşk sözleri söyleyerek kandırmasını anlatır.

İkinci tablo, Şemîrân'ın güzel tabiatının tasviri ile başlar, ancak bu defa mevsim sonbahardır. Şair de tabiatın sonbahardaki görüntüsüne paralel olarak üzüntü

³⁵⁵ *Külliyât*, s. 174.

ve kederle doludur. Aynı zamanda bahara benzettiği gençliğin bittiğinden ve sonbahar gibi olan yaşlılıktan söz etmektedir:³⁵⁶

دو ماه رفته ز پائیز و برگها همه زرد
فضای شمیران، از باد مهرگان، پر گرد
هوای «دربند» از قرب ماه آذر سرد
پس از جوانی پیری بود چه باید کرد؟
بهار سبز به پائیز زرد شد منجر

Sonbaharın üzerinden iki ay geçti ve yapraklar sarardı, Şemîrân'ın ortamı mihrigân³⁵⁷ rüzgârıyla doldu.

Derbend³⁵⁸'in havası âzer³⁵⁹ ayının yaklaşmasından dolayı soğuktur, gençlikten sonra yaşlılık vardır ne yapmalı?

Yeşil bahar sarı sonbahara döndü.

Şiirin geri kalanında ise zengin genç tarafından kandırılan Meryem'in başına gelenlerden dolayı duyduğu üzüntü ve utanç sonucu intihar etmesinden bahsedilir.

Üçüncü tablo, adından da anlaşılacağı gibi Meryem'in babasının macerası ve ideali ile ilgilidir. Bu bölüm, 'İşkî ve Meryem'in babasının, Meryem'in mezarı başında yaptığı konuşmalarla başlar. Yaşlı adam kızının üzüntüsünü dile getirirken bir yandan da hayat hikâyesini anlatır. İstibdat döneminden, bu dönemde çektiği

³⁵⁶ *Külliyât*, s. 179.

³⁵⁷ Mihriğan, eski İran'da Mihr (Kasım) ayının 16. günü kutlanan bir tören; burada sonbahar mevsiminin gelişini haber vermek için kullanılmıştır.

³⁵⁸ Tahran şehrinin Şemiran bölgesinde bulunan bir kasabadır.

³⁵⁹ İran takviminin 9. ayıdır (21 Kasım-22 Aralık).

sıkıntılardan, fedakârlıklarından, dertlerinden, inkılaptan sonra bazı kimselerin işlerin dizginini ele geçirdiğinden bahseder. Şiirin sonunda ise inkılapla ilgili idealini anlatır.

2.3. Edebî Kişiliği, Dili ve Üslubu:

‘İşkî’ nin edebî kişiliğinin oluşmasında, yaşadığı dönemin siyasi ve toplumsal olayları etkili olmuştur. Bundan dolayı gerek ülkenin içinde bulunduğu durum, gerekse şairin yaşadığı birtakım olaylar eserlerine konu olmuştur. Gençliğinin ilk yıllarından itibaren siyasi meseleleri klasik kalıplarda dile getiren şair, I. Dünya Savaşı sırasında ülkesinden göç ettiği esnada yaşadıklarını, içinde bulunduğu ruh halini, vatanına olan özlemini ve sevgisini özellikle İstanbul’da ikamet ettiği sırada Daru’l-funûn’da aldığı edebiyat eğitimiyle birleştirerek yenilikçi bir tarzla eserlerine yansıtmıştır.

Daru’l-funûn’da katıldığı felsefe, musiki ve tiyatro gibi dersler, girdiği çeşitli edebî meclisler ve burada edindiği edebiyat çevresi, bunun yanında Osmanlı’daki dönemin edebiyat özellikleri şairin edebî kişiliğinin oluşmasına etki ederek şiirin yapısında yenilik denemelerinde bulunmasını sağlamıştır. Çağdaşı ve edebiyatçı dostu Meliku’ş-Şu’arâ Bahâr, onun şairlik yeteneğinin, yaptığı göçler sayesinde harekete geçtiğini belirtmiştir.³⁶⁰

³⁶⁰ Muhammed Ali Sepânî, *Çehâr Şâ’ir-i Âzâdî, Costucû der Sergožeşt ve Âsâr-i ‘Ârif, ‘İşkî, Bahâr, Ferrûhî Yezdî, İntişârât-i Nigâr*, C. I, Tahran, 1990, s. 147.

İranlıların çağdaş şairlerinin ve yazarlarının edebî eserleri hakkında araştırma yapan ve mütalaa eden yabancı araştırmacılar ‘İşkî ve eserleri hakkında daha az yorumda bulunmuşlardır. Ancak bazı edebiyat tarihçileri onu, yeni tarzın değerli ve tartışmasız öncülerinden biri olarak bilirler, bir kısmı da onun yeterli derecede ilmî bir mayaya sahip olmadığını iddia ederler. Gerek İran’ın eski edebiyatına gerekse de dünyanın yeni edebiyatı hakkında derin bir bilgisi olmadığını düşünürler.³⁶¹ Gulamrıza Reşîd Yâsemî bu yöndeki düşüncelerini şu şekilde ifade eder: “‘İşkî, edebiyat hakkında yeterli bir bilgiye sahip değildi ve kasıtlı olarak geçmişteki fasihlerin eserlerini mütalaa etmekten kaçınıyordu.”³⁶²

Mu’azzamu’s-salţana’nın İstanbul’da beraber kaldıkları sırada şair hakkında yaptığı gözlemlerinden, yukarıda bahsettiğimiz yorumun ve düşüncelerin aksine şairin geçmişteki ustaların eserlerine ilgi duyduğu anlaşılmaktadır: “*Fransızca edebî kitapların yanında Sadî’nin külliyyatını da mütalaaa ediyordu. Aynı şekilde haftada bir kez Hâfız ve Minuçehrî gibi geçmişteki şairlerden şiirler okuyordu ve bunlar hakkında söyleşilerde bulunuyordu. Yalnızca Hayyam’a ilgi duymuyor ve onun asaletinin olmadığını dile getiriyordu*”.³⁶³ Bunun yanı sıra şiirlerini incelerken belirttiğimiz gibi *Kûh-i Elvend u Şehr-i Hemedân* (Elvend Dağı ve Hemedan Şehri) adlı şiirinde vezin ve mazmun açısından Sa’dî’nin bir gazelini örnek almış, ‘*İşk-i Vatan* (*Vatan Aşkı*) eserinin son iki beytini ise Hâfız’dan iktibas etmiştir.

³⁶¹ Âryenpûr, *a.g.e.*, C. II, s. 366.

³⁶² *Aynı eser*, s. 366-367.

³⁶³ Hâirî, *a.g.e.*, s. 5.

Melikü’ş-Şu’arâ Bahâr onun avam şairi olduğunu ve bu durumun bazen en iyi şiirlerinde bile hissedildiğini belirtir. Ancak Bahar’ın şu sözlerinden ‘İşkî’yi yine de iyi bir şair olarak gördüğünü anlıyoruz: *“Bir parça zihin gücü vardı. O, şairlikte o denli güçlüydü ki eğer bahçıvanın acımasız orağı onun fazilet tohumunu biçmeseydi, edebiyatın güllerinden, tabiatının canlılığındaki tomurcuğundan ve şairane karihasından İran milleti ve belki dünya için daha fazla hatıra bırakırdı.”*³⁶⁴

‘İşkî’nin şiirlerinin temel konusunu vatan sevgisi ve meşrutiyet özlemi oluşturmuştur. Ayrıca meşrutiyet dönemi şairi olarak çağdaşları gibi eserlerinde yaşadığı dönemin siyasi olayları, işçi sınıfının sıkıntıları ve kadınların örtü sorunu gibi konuları işlemiş, ülkenin içinde bulunduğu karışık durumu ve bu duruma sebep olan yöneticileri, sınıfsal farklılıkları, cahilliğin ve hurafelerin halk arasında yaygın hale gelmesini sert bir şekilde eleştirmiştir.

‘İşkî’nin edebî yenilik konusundaki notlarına bakıldığında ilki “İdeâl-i Dihgân” adlı eserinin mukaddimesindedir. ‘İşkî burada şöyle yazar: *“ Çağdaşların Fars dilinin şiir inkılâbı için çabaladıklarını ancak şimdiye kadar istenilen sonucun elde edilmediğini düşünüyorum. Bu manzumenin birinci ve ikinci tablosunda şairin Fars dili şiirlerinde yeni ve güzel bir tarz icat etmeye muvaffak olduğunu hayal ediyorum. Eğer okuyucular dikkatle mütalaa ederlerse şairane fikirlerin*

³⁶⁴ Aynı eser, s. 155.

*gelişmesindeki fikir tarzı ve kavrama gücünün eski ya da yeni şairlerin düşünce tarzıyla tamamen farklı olduğunu tasdik edeceklerdir. Bu üç tablo bu dönemin şiir inkılâbının en iyi örneğidir. Fars edebiyatı inkılâbının bu adımlarla gerçekleşeceğini önce kendim hayal ettim.*³⁶⁵

‘İşkî, *Nevruzînâme* adlı eserinin mukaddimesinde de şiir üslubunda yenilik yapılması gerektiğini belirtmiştir. Geçmiştekilerin üslubunun üzerinde yapılacak olan değişikliklerin Fars edebiyatına yeni bir renk kazandıracağını düşünür ve şu sözleri dile getirir: “Uzun zaman kendi kendime şöyle düşünüyordum: Fars edebiyatı, yazı ve konuşma dilinden daha çok ilgi görmüştür. Böylece dünyadaki bütün insanlar tarafından sürekli övülmüştür. İşte bu, İranlıları diğer kavimlerin nazarında saygıdeğer gösteren bir harekettir. Fakat bu sözlerin hepsi bizi, eskimiş, birkaç yıllık edebî üsluba bağlı kalmaya ve geçmişteki şairlerin tarzını tekrar etmeye mahkûm edemez. Bana göre her birini ne kadar iyi ve güzel tasavvur etsek de, olduğundan daha iyi ve güzel gösterilebilir. Fars edebiyatı her ne kadar övgüden fazlasına layık olsa da onun beğenisini artırabiliriz. Eğer Fars edebiyatının üslubunun şeklini çok güzel bir kâğıt parçası farz edersek, bu parçanın ömründen birkaç yüz yıl geçtiğinde, zamanın olaylarının rengi bu parçanın resminin üzerini kaplar. Şüphe yoktur ki bir cilaya, yani o cila vasıtasıyla tekrar ilk makamını ve şeklini elde edebileceği yeni bir üsluba ihtiyacı vardır.”³⁶⁶

Ancak edebiyatçılar tarafından Batı’dan alınan yeniliklerin, Fars dili ve edebiyatının benliğine zarar vermeden uygulanması gerektiğini şu ifadelerle belirtir:

³⁶⁵Sepânlû, a.g.e., s. 173.

³⁶⁶Külliyât, s. 257-258.

“...İran edebiyatının yenileşmesinde ciddiyetle çalışan ediplerin bir kısmından ümitli değilim. Zira onlar, Fars edebiyatının yenileşmesini, onun üslubunun Batı üslubuna dönüşmesinde görmüşlerdir. Yazdıklarının çoğu Farsçadan ibarettir. Yoksa onda tamamen Batı’nın ruhu ve sözleri yeşermiştir. Bu da tamamen Fars edebiyatının şerefini kaybetmesine ve gelecekte İran edebiyatının ahengini batılı ediplerin rehin almasına sebep olur. Amaçlarının bu olduğuna şüphem yoktur. İranlıların millî hissiyatları karşısında serzenişte bulunacaklardır. Benim düşüncem şudur; Fars şairlerinin üslubunda değişiklik yapılması gerekiyordu. Fakat bu değişiklik, onun asaletini yitirmemeliydi. İran edebiyatının üslubu o kadar eskimiştir ki değişime ihtiyacı vardır. Bu yüzden onun görüntüsüne yaraşır, el değmemiş yeni kumaştan bir kıyafet giydirilmeli.”³⁶⁷

‘İşkî, kafiye konusunda da değişiklikler yapmıştır. Şöyle ki, iki kelimenin duyusal anlamda ahenkli olmasının, birbirleriyle kafiye oluşturması açısından bir sorun teşkil etmediğini düşünür. Bu düşüncesini *Nevrûzînâme* adlı eserinde, “günah-kadeh” ve “mîhâhem-hem” ile “rûzî ve âmûzî” kelimelerini aralarında kafiye yaparak göstermiştir.³⁶⁸

Sepânlû, ‘İşkî’nin şiirde yenilikçi adımlar attığını düşünerek genç yaşta ölmesinden dolayı daha ileri gidememesini şu sözleriyle ifade eder: “Eğer ‘İşkî yaşasaydı edebî yenileşme ve kültürel inkılâp alanında yeni bilgilerin, yeni sanat tekniklerinin ve Avrupaî şiir teorilerinin de yardımıyla kendi mecrasında ilerleyebilirdi. Büyük ihtimalle o, sonraki nesiller için Nîmâ’nın rakibi olabilir ve

³⁶⁷ *Külliyât*, s. 258-259.

³⁶⁸ *Külliyât*, s. 259.

belki de ondan daha kalabalık bir mürit grubuna sahip olabilirdi. Çünkü onun görsel alanlar yaratmadaki yeteneğinin de yardımıyla, yeni şiir, yetenek sahibi, okuryazar kimseler ve halk kitleleri arasında daha hızlı bir şekilde yaygınlık kazanabilir ve haz alınabilir duruma gelebilirdi. ‘İşkî gibi şairane bir fidanın büyümesi ve gelişmesi için daha özgür bir alan gerekliydi. Ancak 16 yıl boyunca Rızâ Şâh hükümeti buna imkân vermedi.”³⁶⁹

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Nîmâ’nın efsane adlı manzumesi ilk defa ‘İşkî tarafından *Ḳarn-i Bîstom*’da yayımlanmıştır. Şair, bunu yayımlamadan önce Nîmâ hakkında şu sözleri dile getirmiştir: “*Nîmâ’nın tatlı manzumeleri gelecek sayıdan itibaren gazetenin alt bölümlerinde kitap haline getirilebilir bir tarzda yayınlanacaktır. Muhterem abonelerimize onun bu güzel manzumelerini okumalarını tavsiye ederiz.*” Nîmâ *Efsâne* adlı eserini yayınlanmak için bu gazeteyi bilerek seçmiştir. Zira o zamanda geleneksel edebiyatın yörüngesinden dışarı çıkan çok az gazete bulunuyordu. Nîmâ da bu gazetelerden birinin sahibi olan ‘İşkî’ye yönelmiş ve bu seçimi hakkında şunları dile getirmiştir: “*Efsâne adlı eserimi ilk defa tanınmış bir gencin gazetesine verdim. Onu eline almıştı, düşünüyordu ve gel gör ki anlıyordu. Bana dedi: İyi bir yol bulmuşsun. Sonraları kendi İdeal eserini yazdı ve bana okudu. Bu, eserimin tarzına yakındı. Bana öyle geliyor ki yeni şiiri yaygınlaştırmaya çok erken muvaffak olacağım. Sonunda birbirimizden uzak kaldık. Dostum sustu, soğuk ve karanlık bir mezara yerleşti. Defalarca, düşüncelerinden dolayı ona nasihat*

³⁶⁹ Sepânî, a.g.e., s. 202.

*etmeme rağmen ölümü, onun gibi birini buluncaya kadar yıllarca yalnız kalmama sebep oldu.”*³⁷⁰

Nîmâ ile ‘İşkî girdikleri bir diyalogda şiir hakkındaki çeşitli görüşlerini bildirmişlerdir. ‘İşkî, Firdevsî ve Sa’dî’nin İran’ın onuru olduklarını, eski edebiyattan tamamıyla uzaklaşılmasını, ancak edebiyatta yapılacak olan yeniliğin Fars edebiyatının asaletini yitirmemesi gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca şiirin üslubunun tamamıyla Batı üslubuna dönüştürülmesinin doğru olmayacağını, aksi takdirde gelecekte İran edebiyatının, Batı ediplerinin rehini olarak bilineceğini belirtmiştir.³⁷¹

Kâ’id, Nîmâ ile ‘İşkî’nin yenilikçilik anlayışını belirterek bu iki şairin tarzlarını şu şekilde kıyaslamıştır: *“Nîmâ Yûşic’in yenilikçiliğinde ve ‘İşkî’nin yeni tarzında hamlık göze çarpmaz. Yeni yollar açmada deneme ve hata yapmaktan kaçınmamışlardır. Her ikisi de söyledikleri ve yaptıkları şeye sadıktırlar, redif ve kafiye’nin dar alanından çıkmak gerektiğine inanırlar. Nîmâ ve ‘İşkî’nin tarzlarının farkı, sade olmaları ve günlük konuşma dilindeki kelimelerden istifade etmeleridir. Şiir ve nesirde ‘İşkî’nin dili konuşma diline yakındır. Nesri, her ne kadar yazıların basımevine ulaştırılması için çalakalem yazılmış gibi görünse de genellikle etkileyici ve çok güçlüdür. Kelimelerinde onu ruhsal durumu ve arzuları görülebilir. Nîmâ’nın nesri daha çok öğütleri içerir, özellikle mektupları monoton, yüzeysel, hoş, iniş çıkışlardan yoksun ve haddinden fazla didaktiktir. Nîmâ’nın kalemi çoğu yerde*

³⁷⁰ Kâ’id, a.g.e., s. 183-184.

³⁷¹ Geniş bilgi için bkz. Sepânî, a.g.e., s. 175.

floresan lambaya benzetilir; ışığı vardır ancak sıcaklığı yoktur. ‘İşkî’nin kalemi ise daha yeni yeni yanmaya başlayan bir lambaya benzetilir fakat genellikle sıcak ve aydınlıktır. ‘İşkî’nin klasik şiirleri Nîmâ’nın benzer işlerinden daha iyidir. ‘İşkî’nin gazellerinde ve kıt’alarında iniş çıkışlar vardır. Fakat aynı zamanda şiirlerinde yetenek ve canlılık açıkça görülür. Eğer yaşıyorsa büyük ihtimalle bugün yeni şiirin öncülerinden biri sayılırdı.³⁷²

Bazı kimseler ‘İşkî’nin Nîmâ’nın takipçisi olduğunu savunmuşlardır. Muhammed Ziyâ Huşterûdî, ‘İşkî’nin Nîmâ’nın yeni tarzını taklit eden ilk kişi olarak tanımlar, Nîmâ’nın efsanesinin üslubunu *İdeal* adlı eserinde uyguladığını savunur. Aryenpur ise bu görüşün doğru olmadığını, ‘İşkî’nin kendi tarzında müstakil ve yenilikçi olduğunu *İdeal*’in tablolarında seçmiş olduğu üslubu daha eski şiirlerinde de kullandığını vurgular.³⁷³ Muhammed Kâ’id’e göre, onun Nîmâ’dan ilham alması doğaldı. O, Nîmâ’nın adını duymadan önce başka ülkelerde ikamet ettiğinde ve başkalarının tecrübelerini gözlemlediğinde eskilerin dilinin zamanın isteklerini karşılamadığını anladı. Nîmâ, ondan daha iyi bir şair olsa da ‘İşkî yaşıyorsa Nîmâ’dan daha çevik bir yazar olacaktı.³⁷⁴ Lengerudi’ye göre ise, ‘İşkî, *İdeal* ve diğer modern şiirlerinde Nîmâ’yı örnek almamıştır. O, döneminin gelişen şiir tarzına tabi olmuştur.³⁷⁵ Şefî’i Kedkenî onun hakkında şöyle der: “Eğer daha fazla gayret etseydi sahip olduğu gelenekselliği kırıcı yeteneği sebebiyle Nîmâ’dan önce onun

³⁷² Kâ’id, *a.g.e.*, s. 184-185.

³⁷³ Hayri, *a.g.e.*, s. 198.

³⁷⁴ Kâ’id, *a.g.e.*, s. 187.

³⁷⁵ Lengerûdî, *a.g.e.*, s. 145.

işlerinin fazlasını yapabiliirdi.”³⁷⁶ ‘İşkî, her ne kadar yazdığı *İdeal* manzumesinde Nîmâ’yı örnek almış olsa da daha önce İstanbul’da kaleme aldığı Nevruzînâme ve diğer eserlerinde şiirin yapısında ve kafiyesinde yaptığı değişikliklerle yeni bir tarza yönelmeye çalıştığı göze çarpmaktadır. Bu çabalarını daha önce belirttiğimiz gibi eserin mukaddimesinde de dile getirmiştir.

Nîmâ’nın *Efsâne*’si ile ‘İşkî’nin *İdeal-i ‘İşkî*’ si arasında bazı benzerlikler vardır. Özellikle doğa manzaralarının betimlenmesinde, mevsimlerin geçişlerinde, aynı zamanda konuşma tarzında her ikisi de piyes tarzında, mısralar ise soru-cevap şeklinde nazmedilmiştir. Hatta şekil bakımından her iki şiir de beş mısralı kıtalardan oluşmuştur. Fakat içerik açısından ‘İşkî’nin *İdeal*’inde mücadeleci bir romantizm, Nîmâ’nın *Efsâne*’sinde ise içe dönük bir romantizm görülür.

‘İşkî’nin dili, şiir dışı geleneğin kavramlarını kullanmaya imkân tanıyan bir esnekliğe sahiptir. Günlük kelimeleri ve tabirleri çekinmeden kullanan bu dil, gelecektekiler için yolu hazır hale getirmiştir. ‘İşkî’nin kullandığı şiir dilinin çağdaşlarının siyasi ve edebî gazetelerinin (*Sûr-i İsrâfîl*, *Nesim-i Şimâl*) diliyle farkı, onun edebî boyuta sahip olması ve çoğunlukla dramatik anlardan faydalanmış olmasıdır.³⁷⁷ Onun şiirdeki hedeflerinden biri, halkın dilinden esinlenilmiş bir anlatım tarzı elde etmektir. Klasik Fars edebiyatına olan ilgisi akıcılık, olgunluk ve yenileşme bakımından zirveye ulaşmasını sağlıyordu. Onun gözü eskilerin

³⁷⁶ Muhammed Rızâ Şefî’i Kedkenî, *Edvâr-i Şi’r-i Fârsî Ez Meşrûtiyet Tâ Sukût-i Saltanât*, İntişârât-i Sohen, Tahran, 2011, s. 42.

³⁷⁷ Sepânî, *a.g.e.*, 201-202.

eserlerinde, kulağı sokaktaki ve pazardaki halkın dilindeydi. Bazen günlük konuşma tarzını kaside ve gazel kalıplarına döküyordu.³⁷⁸

Şiirleri, dış görünüşü bakımından daha çok klasiktir. Ancak, hem geleneksel bir içeriğe ve hem de yeni mazmunlara sahiptir.³⁷⁹ *Nevrûzînâme* ve *Der Nikûhiş-i Rûzgâr* gibi eserlerini yeni bir tarzla kaleme almasına rağmen Horasanî üslupta kullanılan Nîşâbûrî fillere yer vermiştir. Ancak şair, şiir alanına “beyaz gece”, “gam bayrağı”, “kan bayrağı”, “kızıl dil”, “ölüm karı”, “kefen yağmuru”, “ömrün aydın gölgesi”, “hırsızların sığınma yeri”, “efsane yeri”, “gönül derdinin kokusu”, “zanlı insanların fikri gibi vahşi olmak”, “beynin aydın olması” gibi yenilikçi mazmun ve ibareler getirmiştir.

Aynı zamanda edebî dile “kazma”, “kürek”, “dalkavuk”, “palavracı”, “zırva, saçma”, “çığırtkan”, “tutuklamak”, “boş vermek”, “yüzsüz”, “iş tıkrında olmak”, “birine ısınmak”, “homurdanmak”, “edepsiz” gibi amiyane kelime ve terkipler sokmuştur.

‘İşkî de dönemindeki birçok şair gibi şiirlerinde “enjeksiyon”, “personel”, “formül”, “üniforma”, “tribün”, “kravat”, “entrika” gibi yabancı kelimelere yer vermiştir. Şiirlerinde argo kelimeleri kullanmaktan kaçınmayan şair, kimi zaman işi ileriye götürerek küfre varacak sözler kullanmıştır. *Çe Mu’âmele Bâyed Kerd (Ne Muamele Yapmalı)* adlı şiirinde kafiyeyle bir küfür ifadesiyle yapmıştır.³⁸⁰

³⁷⁸ Zerhânî, *a.g.e.*, s. 126.

³⁷⁹ Aynı eser, s. 126.

³⁸⁰ *Külliyât*, s. 423.

‘İşkî, Fars edebiyatının ilk operet yazarlarından³⁸¹. Piyesleri daha çok dönemin siyasi ve sosyal durumu hakkında olup bu eserlerini manzum ve mensur şeklinde kaleme almıştır. Manzumelerinde o zamana kadar kullanılan mesnevi kalıbı yerine musammat türünü kullanmıştır. İçerik olarak ise geçmiştekilerin eserlerinde işlediği ahlaki ve tasavvufi konuların aksine o, siyasi ve sosyal meselelere yönelmiştir. Hikâyesindeki kahramanların sözlerini şiir kalıbına “dedi, der, cevap verir, sorar” gibi kelimeleri tutumlu kullanarak dökmüş böylece tekrarlardan kaçınmıştır.³⁸²

Edebiyatçılar arasında romantik bir şair olarak bilinen ‘İşkî bu özelliğini daha çok manzum şeklinde yazdığı piyeslerine yansıtmıştır. Ancak ‘İşkî’nin romantizmi duygusal ve âşıkane değil, vatanî ve meşrutiyetçi hissiyatlar içerir. Bu yüzden piyeslerinde romantizmden çok nasyonalist yanı ön plana çıkar.

Piyeslerinde de şiirlerinde olduğu gibi amiyane kelime ve terkipler görülür. “Çene çalmak”, “canına susamak”, “kadın kıtlığı”, “afallamak”, “görüntü iyi cep boş” ve “gözü kara olmak” bunlardan bazılarıdır.

Makalelerinde ise diğer eserlerinde olduğu gibi günlük konuşma dilinden faydalanmıştır. Zira yaşadığı dönemin edebî özelliği itibariyle şairler, halka mesajlarını onların diliyle iletiyorlardı. Ancak Şefî’i Kedkenî bu durumun şairi dilde

³⁸¹ Âjend, *a.g.e.*, s. 455.

³⁸² Hâirî, *a.g.e.*, s. 184.

bazı hatalara sürüklediğini belirterek şöyle söylemiştir: “‘İşî, dil, edebiyat ve halk arasında bir sentez oluşturmak istediği için dili, dilbilgisi yanlışlarıyla doludur. Bundan dolayı ‘İşî kültürel açıdan gazetecilik deneyiminden faydalanarak şiire adım atmıştır.’”³⁸³

İçeriğini dönemin siyasi ve sosyal olaylarının oluşturduğu makalelerinde ‘İşî üstü kapalı anlatımlar yerine doğrudan eleştirilerde bulunmayı tercih etmiştir. Bunun yanında savunduğu görüşlerini pekiştirmek için günlük hayatın içinden verdiği örnekler makalelerine canlılık kazandırmıştır.

³⁸³ Şefî’î Kedkenî, *a.g.e.*, s. 43.

SONUÇ

Çalışmamızın konusu, Mîrzâde-i ‘İşkî’nin hayatı, edebî kişiliği ve eserlerinin tahlili olup, giriş bölümünde, çeşitli kaynaklardan faydalanılarak, şairin düşüncelerini ve edebî kişiliğini etkileyen, dönemin siyasi, sosyal ve kültürel durumu incelenmiştir.

Tezimizin birinci bölümünde şairin edebî üslubuna etki eden meşrutiyet dönemi ve öncesi ile Pehlevî dönemi edebiyatı anlatılmıştır. Tezimizin ikinci bölümünde ise ‘İşkî’nin hayatından bahsedilerek, yaşadıklarının eserlerine ne şekilde yansıdığı anlaşılmaya çalışılmıştır. İki yönlü bir şahsiyet olarak karşımıza çıkan ‘İşkî’nin, eserleri manzum ve mensur eserleri şeklinde ayrılarak incelenmiştir. Şiirleri, temalarına göre ayrılmış olup, bu temaların her biri için şiirlerinden örnekler verilmiştir. ‘İşkî’nin külliyyatında tespit ettiğimiz temalar vatan, cumhuriyet, hiciv, tabiat tasviri, habsiye, övgü ve methiyedir. Şair külliyyatında özellikle vatan temalı şiirlerine ağırlık vermiştir. Bu temada yazılmış yaklaşık 23 şiir mevcuttur. Yine şairin külliyyatında yazılmış şiirlerinden hiciv temalı eserleri ise hacim olarak ikinci sırayı almaktadır; bu temada yaklaşık olarak 18 şiir mevcuttur. Külliyyatında şair kaside, gazel, mesnevi, terciibend, terkihibend vs. gibi nazım biçimlerini kullanmış olup, bu nazım biçimlerinden özellikle kaside türünü daha fazla tercih etmiştir.

Mensur eserlerini ise, dönemin olaylarını anlattığı, bu olaylar hakkında düşüncelerini beyan ettiği makaleleri ve piyesleri oluşturmuştur. Burada bize göre özellikle belirtilmesi gereken olgu, ‘İşkî nesir eserlerini kaleme alırken şiirlerinde olduğu gibi tematik olarak vatan sevgisini ve eleştiriye sıklıkla kullanmasıdır. Bu

durum ‘İşkî’nin makalelerinde de geçerlidir. Şairin makale ve piyeslerine de örnekler verilerek, içerik olarak incelenmiştir. İncelenen bu eserler doğrultusunda, ‘İşkî’nin edebî kişiliği, dili ve üslubu ele alınmıştır. Yaptığımız çalışmada yine ‘İşkî’nin bilhassa İstanbul’da bulunduğu esnada şiir üslubu hakkında, Türk edebiyatından etkilenerек kafiye ve vezinde yapmış olduğu değişikliklere ve yeniliklere tezimizde yer verilmiştir.

ÖZET

Bu çalışmanın konusu, Kaçar Hanedanlığı sonu ile Pehlevî Hanedanlığı'nın başlangıcında edebî faaliyetleri ve siyasi görüşleri ile önemli bir yere sahip olan Mîrzâde-i 'Işkî'nin hayatını, eserleri ve edebî kişiliğini ele almaktadır. Tez çalışması giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte, 'Işkî'nin hayatına, eserlerine ve edebî kişiliğine etki eden dönemin siyasi, sosyal ve kültürel durumu incelenmiştir. Birinci bölümde, meşrutiyet, meşrutiyet öncesi ve Pehlevî dönemi edebiyatının özellikleri anlatılmıştır. İkinci bölümde ise, şairin hayatı, eserleri, edebî kişiliği, dili ve üslubu ele alınmış; külliyatında işlediği konulara değinilerek gerek nazım tarzındaki, gerekse de nesir tarzındaki eserlerinden örnekler verilmiştir. Sonuç olarak, 'Işkî'nin külliyatında işlediği konuların tamamı ele alınarak yazmış olduğu şiir, makale ve piyeslerle İran edebiyatına ve kültür tarihine yaptığı katkılar ve getirdiği yenilikler belirtilmek istenmiştir.

ABSTRACT

This study is related to literary works, literary personality and life of Mirzadeh Eshghi who has an important place at the late of the Qajar's era and at the beginning of Pahlave era with his literary activities and political opinions. Thesis is consists of an introduction and two separate sections. In introduction part, we have investigated the political, social, cultural and literary statu properties of that time which affects Eshghi's life, his personality and literary works. In the first section pre-constitutionalism, constitutionalism and the era of Pahlave literary's features are introduced. In the second section, the poet's life, works, literary personality, language and his literary style are discussed. In addition to these, both verse and prose style example works are given with the reference of the poet's corpus subjects. In conclusion, our aim is to determine his contributions and innovations to the Persian literature and culture history with his poetry, articles and play that are all about Eshghi's corpus.

KAYNAKÇA

‘ÂBİDÎNÎ, Hasan Mîr, *İran Öykü ve Romanının Yüz Yılı*, C. I, Çev. Derya Örs, Nüşa Yayınları, Ankara, 2002.

ÂCÛDÂNÎ, Mâşâllâh, *Meşrûte-i İrânî*, Neşr-i Ahterân, Tahran, 2003.

ÂJEND, Ya’kûb, *Târîh-i Edebiyât-i İrân Ez Âgâz tâ Emrûz*, Neşr-i Gosterde, Tahran, 2001.

‘ALEVÎ, Bozorg, *Târîh-i Edebiyât-i Mu’âşır-ı İrân (Târîh ve Tahavvul-i Edebiyât-i Mu’âşır-ı Fârsî Nazm ve Nesr)*, Çev. Sa’îd Fîrûzâbâdî, İntişârât-i Câmî, Tahran, 2007.

ANBARCIOĞLU, Meliha, “Çağdaş İran Nazmında Konu”, Ankara Üniversitesi, D.T.C.F., *Doğu Dilleri Dergisi*, C. I., Sayı: II, Ankara, 1966.

_____, “Çağdaş Nazımda Sosyal ve Diğer Konular”, Ankara Üniversitesi, D.T.C.F., *Doğu Dilleri Dergisi*, C. I., Sayı: III, Ankara, 1969.

ÂRYENPÛR, Yahyâ, *Ez Şabâ Tâ Nîmâ*, İntişârât-i Zuvvâr, C. I-II, Tahran, 1993.

BAHÂR, Muhammed Takî, *Dîvân-i Eş‘âr-i Meliku’ş-Şu‘ârâ-yi Bahâr*, Tahrân Hş. 1378, s. 308, nkl. Soner İsimtekin, *Muhammed Taûî Bahâr’ın (Meliku’ş-Şu‘ârâ) Divanının İçerik Açısından İncelenmesi*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012.

BROWNE, Edward, *İnkılâb-ı Meşrûfiyet-i İrân*, Tahran, 1997.

DEBÎRSEYÂKÎ, Seyyîd Muhammed, *Makâlât-i Dehğodâ Çerend u Perend*, İntişârât-i Tîrâje, Tahran, 1983.

EMÎNÎ, Ali Ekber, *Goftimân-i Edebiyât-i Siyâsî-i İrân der Âsitâne-i do İnkılâb*, Tahran, 2011.

ENŞÂRÎ, Mehdî, *Şeyh Fazlullah Nûrî ve Meşrûfiyet*, Tahran, 1997, nkl. Yılmaz Karadeniz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, Bakış Yayınları, İstanbul, 2006

FESÂYÎ, Mânşûr Restgâr , *Envâ'-i Neşr-i Fârsî*, İntişârât-i Sâzmân-i Mutâle'e ve Tedvîn-i Kutb-i Ulûm-i İnsânî-yi Dâneşgâhhâ, Tahran, 2001.

HÂİRÎ, 'Abdalhâdî, *Teşeyyo' ve Meşrûfiyet der Îrân*, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran, 2002.

HÂŞİMÎ, Hamîd, *Zindegînâme-yi Şâ'irân-i Îrân ez Âgâz tâ 'Aşr-i Hâzır*, İntişârât-i Ferheng u Qalem, Tahran, 1998.

HUKÛKÎ, Muhammed, *Murûrî ber Târîh-i Edeb ve Edebiyât-i Emrûz-i Îrân (nazm)*, C. II, Neşr-i Kaatre, Tahran, 1998.

HUSREV, Şâfi'i, *Zindegî ve Şi'r-i Sed Şâ'ir ez Rûdekî tâ Emrûz*, Tahran, 2001.

İSTÎ'LÂMÎ, Muhammed, *Modern İran Edebiyatına Giriş*, Çev. Mehmet Kanar, Çantay Kitabevi, İstanbul.

KÂ'ID, Muhammed, *'Işkî Sîmâ-yi Necîb-i Yek Ânârşist*, İntişârât-i Vezâret-i Ferheng u Erşâd-i İslâmî, Tahran, 2001.

KANAR, Mehmet, *Çağdaş İran Edebiyatının Doğuşu ve Gelişmesi*, İletişim yayınları, İstanbul, 1999.

KARADENİZ, Yılmaz, *İran'da Sömürgecilik Mücadelesi ve Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, Bakış Yayınları, İstanbul, 2006.

KIRLANGIÇ, Hicabi, "Yeni İran Şiiri", *Türk Edebiyatı Dergisi*, sayı 392, İstanbul, 2006.

_____, "İran Şiirinde Bir Yenilikçi: Nîmâ Yûşic", *Nûsha (Şarkiyat Araştırmaları Dergisi)*, sayı 30, Ankara, 2010.

KİSREVÎ, Ahmed, *Târîh-i Meşrûfe-i Îrân*, İntişârât-i Şehrâzât, Tahran, 2010.

KÛREŞ, Seyyîd Hâdî Hâirî, *Sedde-i Milâd-i Mîrzâde-i 'Işkî*, Neşr-i Merkez, Tahran, 1994.

LENGERÛDÎ, Şems, *Târîh-i Taḥlîlî-yi Şi'r-i Nov*, C. I, Tahran, 1998.

_____, *Mekteb-i Bâzgeşt (Berresî-i Şi'r-i Dovrehâ-yi Efşâriyye, Zendiye, Kacariye)*, Tahran, 1993.

MİFTÂH, Elhâmeḥ, *Nigâhî be Revend-i Nüfûz ve Gostereş-i Zebân ve Edeb-i Fârsî der Turkiyye*, Tahran, 1995.

MÎRENŞÂRÎ, Alî, *Numâyişnâmeḥâ-yi Mîrzâde-i 'Işķî*, İntişârât-i Ṭuhûrî, Tahran, 2007.

MU'İN, Muhammed, *Ferheng-i Fârsî*, İntişârât-i Emîr Kebîr, C. V-VI, Tahran, 1981.

MU'TEMEN, Zeyne'l-'Âbidîn, *Taḥavvul-i Şi'r-i Fârsî*, Tahran, 1992.

NÂSİR, Muhammed, *Taḥavvul-i Movzu' ve Ma'nâ der Şi'r-i Mu'âşır*, Neşr-i Nişâne, Tahran, 2003.

NEJÂD, Îrec Pârsî, *Ḥânlerî ve Naḳd-i Edebî*, Tahran, 2008.

NERÂḲÎ, Solmâz, *Mîrzâde-i 'Işķî Zindeġi ve Âşâr*, Neşr-i Şâliş, 2009.

RÛZBÎH, Muhammed Rızâ, *Edebiyât-i Mu'âşır-ı Îrân (Neşr)*, Neşr-i Rûzgâr, Tahran, 2002.

_____, *Edebiyât-i Mu'âşır-ı Îrân (Naẓm)*, Neşr-i Rûzgâr, Tahran, 2002.

ŞADÎK, Hüseyin Muhammedzâde, *Mesâyil-i Edebiyât-i Novîn-i Îrân*, İntişârât-i Dünyâ, Tahran, 1975.

SARAY, Mehmet, *Türk-İran İlişkileri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006

SELÎMÎ, Alî Ekber Muşîr, *Külliyât-i Muşavver-i Mîrzâde-i 'Işķî*, Tahran, 1965.

SEPÂNLÛ, Muhammed Alî, *Çehâr Şâ'ir-i Âzâdî, Costucû der Sergozeşt ve Âşâr 'Ârif, 'Işķî, Bahâr, Ferruhî Yezdî*, İntişârât-i Nigâr, C. I, Tahran, 1990.

SYKES, Sir Percy, *Târîḥ-i Îrân*, Çev. Seyyîd Muhammed Taķî Fehr Dâi Gîlânî, C. II, Tahran, 1998.

ŞEFÎ'Î KEDKENÎ, Muhammed Rızâ, *Edvâr-i Şi'r-i Fârsî Ez Meşrûtiyet Tâ Sukût-i Saltanât*, İntişârât-i Sohen, Tahran, 2011.

ŞEHSÛVÂRÎ, Alî Takî, "Safîye 'İşkî ile Söyleşi", *Gencine-i Esnâd*, Bahar-Yaz, sayı: 37-38, Tahran, 2000.

ṬÂHBÂZ, Sîrûs, *Mecmûe-i Kâmil-i Eşâr-i Nîma Yûsic*, İntişârât-i Negâh, Tahran, 2004.

TEMÎMDÂRÎ, Ahmed, *Târîh-i Edeb-i Pârsî Mektebhâ, Dovrehâ, Sebkhâ ve 'Envâ'-i Edebî*, Tahran, 2000.

TÜRKİYE DİYANET VAKFI İSLAM ANSİKLOPEDİSİ, C. XI, İstanbul, 2005.

YÂHAQKÎ, Muhammed Ca'fer Çûn Sebû-yi Teşne (*Târîh Mu'âsır-i Fârsî*), İntişârât-i Câmî, Tahran, 1998.

_____, *Külliyât-i Târîh-i Edebiyât-i Fârsî*, Tahran, 2010.

_____, *Cûybâr-i Lahzehâ Edebiyât-ı Mu'âsır-ı Fârsî Nazm u Neşr*, Tahran, 1999.

YILDIRIM, Nimet, *Fars Edebiyatında Kaynaklar*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayını, Erzurum, 2001.

ZERKÂNÎ, Seyyîd Mehdî, *Çeşmendâz Şi'r-i Mu'âsır-ı Îrân*, İntişârât-i Şâlis, Tahran, 2004.

DİZİN

A

‘Abdurahîm Tâlibof, 17, 48

Ahmed Şâh, 13, 15, 95, 99, 113

Ahmed-i Şamlû, 51

Âhûndzâde, 17, 46

Âkâ Necefi, 3

Albay Liyahof, 11

Alexandre Dumas, 17, 43, 44

Alî Deştî, 118, 160

Alî Ekber Muşîr Selîmî, 76, 83

‘Ârif, 32, 34, 35, 39, 120

‘Âşık İsfahânî, 24

Atâbek, 10

Âzer Bîgdilî, 24

‘Azudu’l-mülk, 13

B

Bâkır Mu’mînî, 30

Bozorg-i ‘Alevî, 52, 53

C

Corci Zeydan, 44

D

Daniel Defoe, 17

Daru’l-funûn, 1, 16, 17, 44, 45, 170

Darulhelafe, 118

Dehğodâ, 19, 33, 34, 40, 42, 43

E

Edîbu’l-memâlik Ferâhânî, 19, 20, 36

Edward Browne, 20

Emînu’d-devle, 2, 17, 40

Enverî, 25

F

Fâzıl Hân Gerûsî, 28

Ferruhî Yezdî, 31, 32

Feth’alî Hân Şabâ, 25

Firdevsî, 24, 25, 199

Furûğî, 25

H

Hacı Alî Ekber Nevvâb, 28

Hacı Mîrzâ Cevâd, 3

Hacı Yahyâ Devletâbâdî, 40

Hâc Zeyne’l-‘âbidîn Merâğâî, 17, 47, 48

Hasan Hân Bedî’, 45

Hasan-i Muqaddem, 56

Hânlerî, 28

Haydar Ali Kemâlî, 57

Hurrem Âbâd, 12

Hüseyin Mekî, 112

İ

İbn Yemîn, 25

İftihâr Âştîyânî, 61

İrec Mîrzâ, 33, 34

İtimâdu's-salţana, 43

K

Kıvâmu's-salţana, 120,140,158,159,

160, 189

Kolhak, 139

L

Lâhûtî, 33, 35, 36, 37, 56

Lord Curzon, 4

M

Mahmûd Hân Meliku's-su'arâ, 25

Meliku's-su'arâ Bahâr, 31, 32, 33, 36,

37, 59, 65, 95, 112, 113, 193

Melkum Hân, 5, 17, 21, 40, 41

Menûçehrî, 24, 26

Micmer, 25

Mihmere, 12

Mîr Seyyîd Alî Müştâk, 24

Mîrzâ Âkâ Hân Kirmânî, 40

Mîrzâ Alî Hân Emînu'd-devle, 40

Mîrzâ Alî Hân Zâhîru'd-devle, 40

Mîrzâ Alî Muhammed Hân Kâşânî, 21

Mîrzâ Ca'fer Karacadağî, 46

Mîrzâ Cihângîr Hân Şîrâzî, 19

Mîrzâ Habîb Kâ'ânî, 26, 28

Mîrzâ Hüseyin Hân Sipehsâlâr, 2, 19

Mîrzâ Necef Kulî Hân Tebrîzî, 20

Mîrzâ Sâlih Şîrâzî, 18

Mîrzâ Seyyîd Muhammed Şâdık, 18

Mîrzâ Takî Hân Emîr Kebîr, 1

Mîrzâ Kâimmakâm Ferahânî, 28

Mithat Paşa, 8

Mu'azzamu's-salţana, 56, 57, 194

Muhammed Alî Cemâlzâde, 51, 52

Muhammed Alî Şâh, 9, 57

Muhammed Hasan Âştîyânî, 3

Muhammed Nâşîr İsfahânî, 24

Muhammere, 1

Muhammed Şâh, 1, 18

Muhammed Ẓâhîr Mîrzâ, 17, 43

Mustevfî'l-memâlik, 12, 13, 159

Muṣîru'd-devle, 13, 60, 62, 120, 159

Muẓafferu'd-dîn Şâh, 7, 8, 9

Müderriş, 55, 59, 63

N

Nâdir Nâdirpûr, 50

Nâşîru'd-dîn Şâh, 1, 2, 3, 5, 6,7,18

Neşât, 25

Nîmâ Yûşîc, 49, 50, 79, 198, 199, 200,
201

Nîẓâmu's-salṭana, 55, 133

Nuşretu'd-devle, 58

Ö

Ömer Hayyam, 25, 52, 194

R

Rahîmzâde-i Safevî, 64

Rehnumâ, 119, 148

Reşîd Yâsemî, 25, 162, 194

Reuter, 3

Rîzâ Hân, 14, 15, 16, 59, 105, 113,
117

S

Şâbir, 37

Sa'îd-i Nefisî, 57

Safiye 'Işķî, 54, 64

Şâdık Hidâyet, 52

Sana'tizâde, 45

Şâremu'd-devle, 58

Settâr Hân, 11

Seyyîd Cemâleddîn Afgânî, 5, 13, 21

Seyyîd Eşref, 31, 34, 37

Seyyîd Muhammed Şu'le, 24

Seyyîd Ziyâu'd-dîn Ẓabâṭabâî, 14,
131, 132

Spector, 8

Surûş İsfâhânî, 25

Süleyman Şabâhî, 24

Ş

Şemîrân, 139, 191

Şeyh Esedullah Memkânî, 143

Şeyh Hez'el, 164

T

Ẓabîb İsfahânî, 24

Talbot, 3

Tedeyyon, 118, 119, 148

U

‘Unşurî, 24

V

Vahîd-i Destgirdî, 23

Vişâl, 25

Vuşûku’d-devle, 12, 14, 58, 85,106,

120, 138, 158, 160

W

William Knox d’arcy, 3

Y

Yusuf Hân Müsteşâru’d-devle, 17

Yusuf İ’tişâmî, 22

Z

Zerkende, 139

Ziyâu’l-va’zîn, 119, 146

Ek 1: Mîrzâde-i 'Işkî 16 yaşındayken

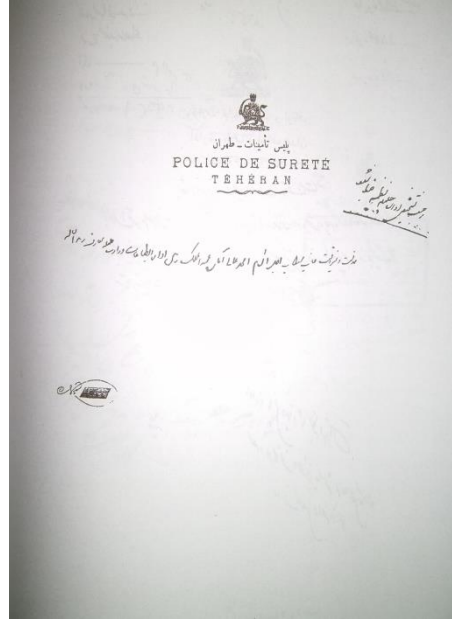
Ek 2: Mîrzâde-i 'Işkî

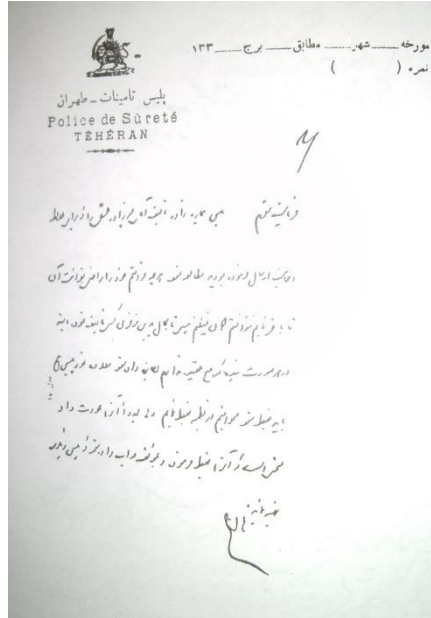
Ek 3: Mîrzâde-i 'Işkî'nin kız kardeşi Safiye 'Işkî

Ek 4: Ayaktakiler hizmetçiler, oturanlar (sağdan sola), Mîr Muhammed Alî Muşîr El Eşrâf ('İşkî'nin halasının oğlu), Mîr Ebu'l-'Alâ ('İşkî'nin amcası), Mîr Şemse'd-dîn Hân ('İşkî'nin abisi), Hâc Mîr Ebu'l-Kâsım ('İşkî'nin babası), Mîr Muhammed Takî Mu'temedu'l-Eşrâf ('İşkî'nin halasının oğlu), Mîr Ebu'l-Hasan ('İşkî'nin amcası), Mîr Muhammed Şâdık ('İşkî'nin amcasının oğlu), Mîr Muhammed Mehdî ('İşkî'nin amcasının oğlu)

Ek 5: 'Işķî'nin Cemşîd-i Nâkâm adlı piyesinin gösterimden kaldırılmasına ilişkin belge 1.

Ek 6: 'Işķî'nin Cemşîd-i Nâkâm adlı piyesinin gösterimden kaldırılmasına ilişkin belge 2.